

HOLMI

XI. évfolyam 2. szám

1999. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Petri György*: Best before end • 147
Már reggel van • 149
- Rába György*: Amit szerettem • 150
Fölbredtem • 151
Csibészkedés • 152
- Tandori Dezső*: Végzetesen személyes
(Rapszódia Vas István lírájáról) • 152
- Kun Árpád*: Felfordulás • 170
Negreni • 171
- Engel Pál*: Csontvázak a kredencben • 171
- Pósfai György*: Sületlen Cipó-történetek • 175
- Határ Győző*: Kergület • 190
- Lázáry René Sándor*: Marokkó, nyolczvanhat nyarán • 191
Pütkösdi strófák • 192
Majdani sírkövemre –
a Házsongárdba vagy egyebüvé • 193
Hommage à Vincent van Gogh • 193
- Lackfi János*: Sebek • 194
Hermeneuta éji dala • 194
- Dávidházi Péter*: „Betegség, melynek Jézust köszönhetjük”
(Egy parafrázis Németh László
és Pap Károly párbeszédében) • 195
- Peer Krisztián*: Otthon, egyedül • 219
- Térey János*: Halálhír • 223
- Szuly Gyula*: Csak lassan emésszen a tűz • 224
La Valse • 225

- Ferdinandy György*: Amnezia • 227
Kicsi Sándor András: A bikaviadal • 231
 „Jump, Szekulesz!” (*Közzéteszi*
 Magyar László András) • 248
Méhes Károly: Lower East Side, eltévedtem • 251
Szentkuthy Miklós: [Bezárult Európa] (Közzjáték)
 (*Közzéteszi Tompa Mária*) • 252

FIGYELŐ

- Bíró Yvette*: Saramago, az ironikus regényköltő • 264
Mesterházi Mónika: „Napsütötte macskafelhám” (Imreh András:
 Aminek két neve van) • 267
Havasréti József: Lézengés, angyalokkal
 (Cserna-Szabó András: Fél négy
 [– séta tizenhét lépésben –]) • 272
Radnóti Sándor: Megtestesült költészet
 (Peter Por: Die orphische Figur –
 Zur Poetik von Rilkes
 „Neuen Gedichten”) • 275
Voszka Éva: Elsőkből lesznek az utolsók?
 (Laki Mihály: Kisvállalkozás
 a szocializmus után) • 282
Dupcsik Csaba: Vonzások és taszítások
 (Paul Hollander: Anti-Americanism.
 Irrational & Rational) • 286
Csengery Kristóf: Kényes egyensúly (Bartók:
 Zongoraversenyek; Beethoven:
 Zongoraversenyek,
 f-moll zongoraszonáta op. 57) • 289

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Petri György

BEST BEFORE END

Mint tönkrement kereskedő
a csődtömeggondnokokra várva,
a halszállkamintás öltönyű,
halhólyag tekintetű
zárgondnokokra várva
bolyongok szórakozottan és
mégis kíváncsian
e most még enyém lakásban.
Olykor kitekintek
az ablakon: a felhők,
mint a folyékony ólom,
fehéren izzanak,
ahogy hevíti őket
a kora téli Nap.
Odakünn is minden az enyém:
a piros telefonfülke,
az áramátalakító doboz, a szürke,
meg a sok sárga pad.

Tudom, mindez hamarost
tőlem elvétezik,
de most, de most
még az enyém. Hetekig? Hónapokig?
Sőt, ki tudja, talán
(s számít az, hogy megszámlált?)
évekig, évekig!

No de hát jöjj
és nézz szét
szobámban könnyed
pillantással: egy mennyezetig érő,
faltól falig polcon könyvek;
s hol teljesültek hajdan
kevésbé szellemi vágyak,
ott hagyatott hely az impozáns
dupla („francia”) ágynak;
ma már inkább csak
alvás, olvasás, terefere
komótos színtere.
Nappalonta
madármotívumos tarka
szőttés borítja.

Már engedelmet,
hogy így felrúgok minden
ökonómiát, önfegyelmet.
Okom van rá. Búcsúzom.
Egyelőre még csak
egy életmódtól. Hogy lehessen módom
próbálkozni másikkal.
Mégis egy kissé azért meghatódom
önmagamtól, ahogy
egy alkoholmentes
sörösdobozt babusgatok,
és rajta a talányos feliratot:
Best before end –
Hát, nem is tudom.
Jómagam eddigelé nemigen tapasztalom.
(Persze, ez csak egy vicc.
A trükkös angolok.
A folytatás ugyanis: *See base of can*,
vagyis: a szárazabb
magyar változat
szerint: *Minőségét megőrzi:*
lásd a doboz alján.)

Szóval, hogy búcsúzom,
s persze, az időt, húzom,
mert nem akar sehogy
rám jönni a mehetnék,
mint ajtóban a modortalan vendég
fecseg, locsog:
pontosan ilyen vagyok,
tudom holott:
az *Ismeretlen Úr*
egy szóval sem marasztal,
a szobában leszedve már az asztal,
csak a csikkel púpozott hamutálak
bűzlenek komoran.
Csak a mozdulatlan füst
várakozik némán.
Csak egy csonk gyertya kanóca
izzik még.

Éjszaka van.

MÁR REGGEL VAN

*Oh, hol vagyok?
A gyertyák tövig égtek le
a rideg hajnal dereng az ablakon
már reggel van,
egy új nap,
múljon el, mint a többi*

Bizony már reggel van.
A sokadik.
A közel ötvenötször
háromszázhatvanötödik,
pedig
nem törekedtem
élni minden áron,
köhécselve, rekedten,
fájó
csontokkal, zsigerekkel.
Semmi jónak nem
kezdete már a reggel.
Jobb volna már
keveredni a röggel.

Higgyétek el, barátaim,
nem mórikálok,
bár megjátszom magam
valami különös (kivel is
játszott?) kártyapartiban.

Nahát, ami a kártyát
illeti, abban is
(többek között) elég
csapnivaló voltam.
Az a sok ostoba, vad licit,
amiből teljesen explicit-
té vált, hogy minimum ász-fullom van.
Barátaim unottan
sóhajtottak: még egy ilyen hülyét.
Még hogy pokerface! Pókerfasz valék.
Ahogy szememben
kigyúlt az infantilis öröm.
De szemben a közhiedelemmel:
hülyének a szerencse nem fogja pártját.

Nekem viszont ideje menten
e kártya-metaforából
kikecmeregnem.

Elég toplák toposz.
És témám különben is a *reg'*,
ez a hirtelen téli,
melyben a sok
hajléktalan didereg
ködben, hóban, lucsokban,
ki a holnapi reggelt talán nem éri meg
(és ha mégis, minek?),
nekem meg nem éri meg,
hogyan itten fitogtassam
nem létező szociális érzékemet.
Egy neoliberálisnak ez olyan rosszul áll,
mint a hajléktalanok szénája.
Én csak írjam a versemet
a jó meleg
kocsmában, hol forralt bor
hevíti véretem.
Talán jó majd egy jobb kor,
amely nem ismeri a fagyott sebeket,
a szederjes lila ajkakat, kezeket.
Amelyben az esett
embereket Isten hidege nem veszi meg.
Talán. Talán nem. Mit tudom én,
mi jöhet még e dermedt sártekén.
Fejünk fölött
mint izzó jégdarab
delel a téli Nap.

Rába György

AMIT SZERETTEM

Társaimban mit is szerettem
ami éppen következtelen
felhőtlen nevetést a nőkben
kikkel eszmét hiába szóttem
trillás meséket cserfes ajkon
csak verdestek föltarthatatlan

s máris színjátzó szárnyra kaptak
utánuk kert kert sem maradhat
nem hagyták olyannak a keddet
ahogy a hétfőt ismertem meg
tán magamat a változásban
szerettem cserélt sorsra váltan

FÖLÉBREDTEM

Ugyanazon a járaton
menetrend szerint
utaztunk együtt
az álom parancsára
elsötétített kocsiban
szétfoszlottál meghúsosodtál
s mikor kényszer vagy kötelesség
leszállított engem
telhetetlen reméltem
másnap rád találok
ugyanazon a járaton
négy fal közé vezetlek
s az otthonosság légkörében
történetek buzognak belőled
mi mindent értél meg
amiből kimaradtam
kezdted is az elbeszélést
épp csak köpenyedet oldoztad
de fölébredtem
most hol keresselek
melyik járaton
s ugyanazt álmodtad-e mint én

CSIBÉSZKEDÉS

Féldeszékájával a suhanc
végigsöpör a kerítés lánzsáin
a közönyös csöndet fölhasítja
a hétalvókat fölriasztja
ébresztőt kongat
kockázatra veszedelemre
számon kívül maradt önmagának
jelenetet teremt
akár szidalmazott jelenést
én is így pengetem
kezem ügyébe akadt
bármi hangszerem

Tandori Dezső

VÉGZETESEN SZEMÉLYES

Rapszódia Vas István lírájáról

1

Munkánk alapja a költő 1934 és 1970 közt íródott verseinek A KIMONDHATATLAN című válogatása. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972. 292 old. 29,50 Ft.)

2

Vas István, ahogy legkorábbi (!) verseit olvasom, ma nyugodtan divatban is lehetne akár. (Még igen hamar lehet.) A későbbi költeményeivel meg: nélkülözhetetlen.

De nézzük előbb e cikk írásának körülményeit.

3

Hatvanéves volt Vas, mikor költészetét igazából megismertem. Kritikát ma már végképp nem írok (időhatár: 1998. november eleje), ám régen sem kezdtem ily feladatok elvégzésébe sose szívesen. Ám olykor szívesen folytattam aztán a dolgot. (Máskor kínosan.)

Vas, magyarul, megkérdezett, nem volna-e kedvem. Érdekelt az ügy. Kétkötetnyi versét próbáltam így-úgy át- és végigelemezni. Azután jó pár évig összejártunk. Később is találkoztunk.

Dolgozatomat ma kizárólag magam kezdeményeztem. Ha volna értelme, hozzátenném: „sőt”. De ez nem lenne Vas szellemében való kitétel. (Már e mentegetőző mondatom is ügyetlenre fut...) Kezdeményeztem ezt a munkát, mert elvégzését fontosnak érzem.

„Végzetesen személyes”: ezt, persze, nem a magam személyére értem. Kétfajta személyességről lehetne szó itt. Az egyik, a triviális: későn kezdődött kapcsolatunk kérdései. (Kapcsolatoméi, még valamikor, évtizedekkel ezelőtt és évtizedeken át, Vas lírájával.) Ezt messze elkerülöm, mind az ilyesmit. A másik: személyes értelemben miféle aktualitásaim tisztázódnak, nem is, válnak megint egyszerű tisztázhatóvá, ahogy Vas verseit olvasom.

Ily megjegyzéseimet nem fogom elhallgatni. (Nem Vas Istvánra vonatkoznak. Futólag érintik őt csupán.) Ha már érintőkről van szó: mulatságos vagy nem is olyan mulatságos, hogy hatvanéves vagyok, s amikor az utolsó vers (A KIMONDHATATLAN című kötet zárókölteménye) született, Vas is hatvan volt.

Nem olyan rég írtam egy dolgozatot saját magamról, s Vas ÖTVEN FELÉ-jét idéztem címében. (Az éjről, a borról és a cigarettáról van szó abban a versben. Érdekes, Vas is csak csóválná a fejét, talán, hogy most, pár nappal ezelőtt, engem magamat elhagyott a bor és a cigaretta. Megint. Remélem, nyugodtabban végigalható éjszakáim lesznek. Fura egybeesés. Erre a dolgozatra, a válogatott kötet alaposabb olvasásával, épp pár napja készülődöm „végérvénnyel”.) Vas István ötven volt (úgy nagyjából arra tartott), mikor először „kelt át” Angliába. Magam is. Ám én ötven múltam jócskán, amikor először jártam Bécsben. Gondolom, Vas az ilyesmin hamar túl volt. Mindketten életre-halálra éltük át (bármi másképp), éltük túl a háborút. (Igen, így, és ez Vas szellemében van: életre-halálra éltük túl.) Mindkettőnknek jó barátja volt Ottlik Géza. Pár éve tudom csak, hogy amikor Vas Istvánról írni kezdtem (mert azután is sokszor írtam róla, bár vele, velük ugyanúgy nem jártam össze 1974, azaz anyám halála után, ahogy jószerén senki mással se), amikor nemcsak kölcsönös baráti igyekezet, de szorosabbnak is nevezhető barátság fűzött össze minket, igen, hát nekem akkor fogalmam sem volt róla, hogy egykori mestereim körével – *Újhold* stb. – Vas komoly vitában áll. Nem volt nekem fogalmam szinte soha semmi efféléiről, ma se jó, ha van. Nem azért foglalkozom irodalommal, hogy az írókra, az istállókra tippeljek; igyekszem olvasónak megmaradni, ezért a kritika-megfanyalgásom is; természetesen ez csak arra vonatkozik, ha én írnék valaha ilyet... De, mondom, nem volt fogalmam róla. Emígy-úgy az *Újhold* körével (hol ott a határok?) szintén megszakadt a személyes kapcsolat; minek az? Ha a fél kezemen bőséggel megszámlálhatom, őket magukat leszámítva, kik írtak többet, nagyobb rajongással róluk. (Kevés híján róluk magukról is. Én nem nagyon firtattam személy és mű különbözéseit.)

Ottlik Géza mindkettőnknek a jó barátja volt. Ottlikkal nekem, méghozzá „Cipi” (Ottlik jóbaráti neve) halála közelén, bár csak telefonon át, kiújult a baráti kapcsolatunk. De Vas Pistáékkal is nyílt alkalom egy-egy beszélgetésre. Szántó Piroskának, aki eljött valami előadásomra (régén ez sem volt szokásom, mostantól újra nem lesz: „szereplés”, „előadás”... úgy érzem magam, mintha Mándy Iván előadóinak és társszerzőinek korában élnék, holott nem), igen, eljött, s azt mondta: „Tényleg nagyon sovány, drágám”, Pirinek megígértem, feldolgozom valamilyen formában Pistának azt

a versét, hogy VELENCEI ESŐBEN. Tulajdonképpen ezzel kezdődött. Ez a dolgozat. (UTOLSÓ POSTA BUDAPEST című könyvemben tényleg ott a vers.) A bor elmaradásától – nálam itt ez az egyetlen „végzetesen személyes” – papírsúlyom (költői kifejezés csak) visszanyerését remélem. De furá, hogy Pista mindig félted borral várt. Az én borommal. Azzal, amelyiket, tudta, szeretek. Húsz éve csak száraz, „savanya” borokat iszom. Vas István akkor, ha jól emlékszem, súlyos betegségen esett át. Most megvagyunk csaknem minden elképzelhető (itt érvényes) pletyka elmondásával. Nekem nagyon kevés irodalmi pletykám van. Ha nem iszom, efféléknek megállapításában is hajthatatlan vagyok; legyen, ahogy szeretném. Sosem szerettem volna, ha költészettel úgy kell foglalkoznom, hogy túl sokat tudok a művek mögötti személyekről.

Nehéz kérdés mindmáig, Vas István költészete „személyes” vagy inkább „személytelen” volt-e.

4

Ha megkötrom most mégis emlék-képzeteimet (róla szólóakat, persze), ilyenek rémlenek fel: e. e. cummingst sanzonköltőnek mondja. Hevesen tiltakoztam. Most, s mindegy, na, ahogy ott megyek a házuk előtt, s arra gondolok, aha, itt volt Pista autóbalesete... kettő is... és megúszta... és nekem is volt kettő, de én még jobban megúsztam, ő azért nem annyira... most, ki tudja, miért, azt gondolom: a nagy e. e. cummings, egyike a valóban örök-felülmúlhatatlan mestereknek, nem volt személyes. Tehát azt is mondhatta rá Vas, joggal, akár, hogy sanzonköltő. Jó értelemben mondta, de némi idegenkedéssel.

Tehát ő maga inkább személyes volt.

Valóban?

Ha ahhoz viszonyítjuk a vershangját, amennyire személyes dolgokat mond el, hát akkor inkább objektív volt. Személytelen gondolatfutatok, eszmeifájdalmak képezik e költeményeinek „lényegét”.

De létrejöhetek volna a személyes élet elemeinek ilyen-olyan (többnyire teljes) vállalása nélkül?

Vagyis ezt hagyjuk.

Besorolnunk, fölfedeznünk stb. azért ma már nem kell Vas István költészetét. Fölalálni a spanyolviaszkját.

Csak hát fordulatok jöttek.

5

Döbbsenten, csak úgy magamnak mondtam a korai versek futó olvastán: Vas ma akár divatos is lehetne az ifjúság (az induló, legtehetségesebb poéták körében). Jó, hát a „régiek” – Rakovszky, Várady, Petri, Sumonyi, meg akik tőlük tanultak, ha tanultak, a fiatalabb régiek – ma is költészetük egyik élesztőjének tarthatják a Vas-anyagot. De nézzük azokat a régi verseket közelebbről.

Nehéz meghatározni, meddig terjed soruk.

Nem 1945-ig. Ellenben az első nagy olaszországi útig. Itt a TERÉZ KÖRÚTI ELÉGIÁ-tól jutunk el hirtelen a SZENT MÁRK-hoz, a NICOLAUS CUSANUS SÍRJÁ-hoz. Ez utóbbiak már mind egy középsőbb korszak művei, tetőzések. Egy magashegy-lánc. Az első a sok közül.

Ám a korai versek nagyszerűek. Másképp. Mondom, divatban lehetnének.

EGY NAP TÖRTÉNETE. Jó, hogy ezt Vas maga is „divatban hagyta”, erre rímel rá, az 1936-os versre, az ÖTVEN FELÉ, alcímében EGY NAP TÖRTÉNETE. Mindenesetre az első versszak (még ha visszaidézi is Tóth Árpádot) így hangzik:

*„Elég korán fekszem le mostanában.
Nem olvasok. Fáradt vagyok nagyon.
Még nézek némely holmit a szobában,
S ha megmozdulnak: este van, hagyom.
Az írógép megáll a levegőben,
Rá visszanézek én is, süllyedőben.”*

Egy Magritte-kép. Micsoda „mándy” képeket tudott Vas. 1936-ban. Új költő volt, nem vitás. Régies eszközök ellenére is.

Régies eszközök? Ugyan. Ellentétek egyéválásáról ír, az öntudatot elfogultabbá tevő „összecsapásokról” (hullámverésként csapkodja ő maga a múltat):

*„De így helyes. Hisz únom már a részek
Határait, a büszke tényeket,
Inkább a zúró, áradó egészet,
A köd mögül kiséjlő lényeket...”*

ezt kívánja. Jó, Szabó Lőrinc a végletekig megvalósította már az ellentétek összecsapásának, majd különbekéjének líráját. Csak azt furcsállom, hogy – ő sincs divatban.

Az ÖNELEMZÉS első szakasza, tessék:

*„Az önelemzés keskeny üregében
Itt heverek sanyarú ágyamon.
Bűnök parazsán forgok, a sötétben,
S az alvilágról gyakran álmodom.
És visszanézek képek zavarára:
Hol lehetek lelkenek csavarára,
Mely tülemler majd rút halálomon?”*

Nemes Nagy Ágnes korai önelemző versei, de olykor a későbbiek is, ráébresztenek erre a hangra, idézik a szerkezetet. Poétikai viták túlzott jogát nem érzem a „körök” közt.

Az utolsó szakasz pedig: egy emberen túli hang szól a költőhöz, s ő fordítgatja valami érthetőbbre; majd:

*„.....Fűrészel agyamban
És megborzong, előre didereg.
Mint barlang mélyén, elnyúlok magamban
És kopogok s a hangra figyelek.
Még elvejtí az éj, de rejtelemmel
A fal mögött morajlik már a tenger
És csillognak a messze szigetek.”*

Ha ehhez hozzátesszük, hogy amit kipontoztunk, az (a hangról szólva):

„Így szól vagy így se.”

És 1941 az évszám.

S mai versnek olvasom:

*„Kosztümök, korszakok, dallamok, merre szálltok?
Mi marad? atomok, éónok... te meg én.
Te már talán tudod – ugye, te hétszer-áldott? –
Milyen szabály szerint keringünk, mint szegény
Göröngyök, csillagok, boldogtalan monádok.”*

A vers címe: MONÁDOK. Az évszám: 1943. Persze, a telt zengés utolérhetetlen meserét, Jékelyt is idézi. Ám Vast mindig is jellemezte ez valahogy: közbeszédhez jobban hasonlító hangját bajos „leutánozni”. Lehet követni. Jékelys verseket írni kicsit furcsa lenne mostanság. Hanem a mindennapokat sallangtalan beszédben „élni költőileg”: látom jeleit.

Ennek a vershangnak az a jellege, mint a „rögzített” versformáknak. Van használhatóság. S nézzük meg a szonettet: hányféle szonett van. És közben mind szonett.

ANCIEN RÉGIME. Ez a vers címe. Eliotot idézi (holott nyilván minden olvasásalaphíján) a kezdete:

*„Neufeld úr még a telefont
Nyaggatja egyre...”*

Majd a kapirgáló tyúkokról, kukorító kakasokról hallunk; teszik, amit tehetnek:

*„Mert ők baromfiak. Ezek
Tudják, mit várnak, vesztenek,
És hogy halált huhog a holnap.
De most még mind rejt és szerez
S cipők, szövetek, ékszerek
Titokzatosan vándorolnak.”*

A GYŰLÖLET. Itt az eszme frappáns. Egyformán gyűlöli a hódítókat s hadijelvényeiket (életük jegyeit), meg a beteg Európa minden bacilusát. S „*mint az ifjúság*”, úgy tört reá ez a gyűlölet. Lehet, kérdi, ő is e kór martaléka, s „*megfertőzött szervezetem / Keres ellenmérgeket?*”.

A BÉKE ELÉ. Hadd mondjam így: istenien kezdődik.

*„Ha lesz még egyszer kedvünk énekelni,
Tudja fene, mi fog majd érdekelni.”*

Továbbá:

*„Vagy folytatjuk talán a régi nótát:
A természetet, a szép idiótát,
Az örök fát, a tompa tengerit?
Vagy tán az általános emberit?”*

A vége pedig:

„.....bőség és béke tombol.
a század újra kivirul,
 S talán tovább is szólhatsz magyarul,
 Ha lesz, aki figyel rád és vizet
 Nem zavarsz. Mint a tappok, birtizek,
 Oly függetlenek lehetünk. A népi
 Kultúrának jut még szerep a gépi
 Alatt. S a holtakra ki nézne vissza?
 Ezért leszek majd én is dadaista.”

Nem lett az. S hadd jegyezzük meg: nagyon is támogatta az ígéretesen felbukkanó „népi” írókat, többüket. De ez már maga az élet. A költészet virtuálisabb.

6

RÁDIÓ MELLETT (1944):

„A rádiót lesem most este-reggel
 És nem tudok betelni új hirtel
 S az ördögé vagyok, az ördögé.”

A VÁROSOK (1944, szintén):

„Ki ne kívánná a reggeli fények
 Egységét, mikor megnőnek az árnyak?
 Az élet szebb, ha egyszerűbb, ha zártabb,
 Csábítanak a primitív erények.”

Értelme „örült nihilizmusát” látja táncolni még (persze, a gondolat magasabb szintjén tér vissza később sok efféle nála), és „a lét kultúravégi tarkaságá”-ról beszél. A KÉRDEZŐ IDŐ-t ilyen csudásan indítja:

„Nem emlékeznek tavalyi kínomra
 A zöldarany, tavaszi levelek...”

Szereti a hármas tagolást, szavak ily sorjáztatását:

„A tej, a hús, a bor egy napra visszalopta
 Keringésembe a vért és hiányodat.
 Az ideg és az agy lassan leng izgalomba,
 Ha lényed misztikus hulláma látogat.”

A TERÉZ KÖRÜTI ELÉGIA meg:

„Jaj, a sorsom vissza ide
 Miért is kanyarút?
 Mire való ostoba ellipszise?
 Nem érthetem szándékait.”

*De ha éjszaka villamos zakatol,
Vagy felhangzik a motorpöfögés,
Kinézek és tudom, hogy valahol
Összefügg ez az egész.”*

Idáig Szabó Lőrinc, Kálnoky hangzik át egy egészen kicsit. De aztán:

*„Hogyan és miért és mit jelent –
Kérdezni is érdemes?
[...]
De elhiszem, hogy ami van, az van
És lesz is valahogy.”*

Hadd idézzem föl az 1958-as verset (EGY ESTE A NÉGY SZÜRKÉBEN), már a nagy művek egyikét; ekképpen zárul:

*„És mert a villany már nem gyúlt ki akkor éjszaka,
Kibotorkáltunk a feketeségbe
S a Margithídon át gyalog mentünk haza
Megint reménytelen szerelmünkről beszélve.*

*Hány bomba hullt azóta, és hány részeg parancsnok
Tántorgott, és pattogtak a parancsok,
Hányszor kihúnytak már a fények –
És a Négy Szürke hova lett?
Bizony kettőnket is a sorsunk
Inkább vonszolt, mint vezetett.*

*De megvagyunk még, és bennünk a Lényeg
Felragyogott a rettenetben,
Meg is fejtettünk a Megfejtethetlen
Titkaiból egy keveset,
S élünk, nem azt, amit akartunk,
Csak amit lehetett.”*

Hadd ne kelljen arról beszélnem: a sorok változatos tagolása is az alapvető Vas-hang. A kis gúny, az alig-alig megengedett érzékletesség, a teljesen fel nem vállalt gondolataskézis... megannyi szerves összetevő. Hadd mondjam inkább azt: e vers utolsó két sora nemzedékeink egész sorának lehet önvallomása, vízjele, fénye-sötétje, létjoga.

7

„Búcsúzunk, ég huga, tisztaság”, milyen jellemző 1947-es magyar-költő-sor(s) az EZ AZ ÚT... című-kezdetű vers egyik sora. A későbbi sorok közül egy: „Minden oly fájó-klasszikus”. Ez Vas kultúraélményét jócskán meghatározza, nagyon pontos. (Élmény-és vonzalomkörök lesznek témáink; illetve, sajnos, ennél mélyebbre a versszerkezetek

titkaiba sem merülhetünk bele.) Ráéreztem a tisztaság-sor fontosságára: a verset ez zárja végül, színismétlésként. Nem lehet eléggé, eleget búcsúzni attól a helytől, melyet Berzsenyi, Arany, József Attila, Petőfi nem látott soha.

„*Óvj meg minket a hatalomtól!*” Így fohászkodik Szent Péter templomában. A római-rablás-motívumnál számomra ma (1970-ben is így volt ez már, így voltam ezzel) a NICOLAUS CUSANUS SÍRJA (ismétlem) a fontosabb. „*Ellentétek keresztesési pontja*” – a kezdő és a szinte azonosan záró sor is ez. Ráérezés? A régít őrizni, az újat fellobbantani – sem Vasnak, sem Jékelynek, sem Kálnokynak nem adatott meg, Nemes Nagynak alig, Pilinszkynek már sötéten-bővebben. Milyen érdekes körkörök a költészetéi! A Vastól máig sokat tanuló-tanult angolszász szellemű Rakovszky híres-nagy „*csepp-csap*”-verse szín egy ízig Pilinszky-fordulattal zárul, emlékezzünk az ARANYKORI TÖREDÉK-re, Pilinszky-nél szintén Itália-émlék: „*Úgy igazi minden*”, vagy hát hadd idézzük Pilinszky szakaszát végig:

*„Mi készül itt e tenger ragyogásból?
Ha lehunyom is, sítí a szemem;
mi kívül izzott, belül a pupillán,
itt izzát csak igazán, idebenn!
A világ is csak vele fényesül...”*

Eddig ez klasszikumélmény. Itt, furcsa, hogy a nagy teltség ellenére is másfelé csusszan Pilinszky:

„...az örömtől, aminek neve sincsen.”

Végül teljesen más kezd lenni:

„Mint vesztőhelyen, olyan vakító...”

De itt a már említett zárósor:

„és olyan édes. Úgy igazi minden.”

A költészet körkörei.

8

Felizgatja Siena keresztesipont-jellege. SIENA című versét így végzi Vas (költészetünk egyik legszebb szerelmesvers-féléjével):

*„S mint kagylóból a nagy tengermorajt
Hallhatja néha sóvárgó füled,
Nekünk e kagyló-térből zúg ki majd...”*

Megj. Siena főtere ilyen kagylószerű.

„...guelf téboly, ghibellin örület.

*Ha otthon lesziünk, ne sóhajts: »Hová szállt?»
A mi nyarunk múlása sem múlandó.*

*Mint kagyló mélye holt tenger zúgását,
Őrzi szerelmünk búcsúját a Campo.”*

Eszünkbe-idegeinkbe idézi Babits hasonló rím-felét, *azt* a mulandót (az ő teléről).

Ám a kultúra (Itália, építészet, szobrok stb. világa) nem végzetesen személyes segítség, nem életre az (nem a halál ellen). Amikor csak befogadók vagyunk, nem szereplők, ha tehát „idegenben” nem cselekszünk, egy az egyig (igen! kettőre aligha jutunk) idehaza kell eldöntenünk, hogyan éljünk hát, miként harcoljunk meg azért, hogy kemény futással mindig egy helyben maradjunk. A racionalista Vas, persze, jutni szeretne valamire. Egy darabig a valódi szerelem forrósitja föl versbéli elemzésfutamait, mintha ez védené az otthoni világ ígérkező sivatagától (emez ithoniétól). AZ IMÁDKOZÓ SÁSKA is fenyegtettségről vall már (1948), a szerelmes versek a létezés pozitívumait ünneplik lelkesen, szemernyit alig fanyarul. A NEM A VERS dátuma azonban már 1950. S e költemény már az elhallgatás esélyeinek elemzésével zárul:

*„Szólhatok-e többé vagy sem, kivárom.
Nem kell költőnek lenni mindenáron.
Tudnék, s már nincs kedvem dalolni. Mert
Az ember a fontosabb, nem a vers.”*

Vas István hatása: ahogy e dolgozatra készülődtem, írnom kellett valamiféle irodalmi esszét „magamról” s „a világ”-ról. Nem Babits–Kosztolányi-ellentétet akartam előcsiholni újfent, mégis olyasmit mondtam, inkább ellentétük keresztezési pontját elmaszátolva: a vers, a próza, a dráma stb. még (ha csak másodlag is) erkölcsi, etikai kérdés; az irodalomról írt esszék, eleve a kritikák már nem ily kategóriába tartoznak. Szerintem. És nem is sajnos. Már a gyakorlati élet részei, méghozzá azé az emberi szféráé, amely...

Amely. Itt vagyok bajban. Amely esztétikus? Nem. Amely eleve nem etikus? Akkor mi etikus? Tehát Babits vagy Kosztolányi? (Megjegyzem: 1956 felé közeledvén Vas válogatásában, utószavával lett „meg” első Kosztolányi-kötetem. De kár, hogy elveszett, „az a zöld”. Kicsit idegesített, ahogy Vas az esztétikára esküdő Kosztolányit ebben az egyetlen kérdésben megbírálta. Most talán a tisztán vívó vitafelek kis harca zárul, mikor Vas előtt kardot hajtok.) Az irodalom járulék szakágazatai nem mérhetők az etika mércéjével? Mert szubjektumok művei, mert lassú az értés stb.? Hagyjuk is ezt.

Magam így gondolkodom: ember és rászolgáló, rászoruló állat viszonya tartalmazza az igazi emberi-etikai kérdést. Az erkölcs egy-oldalú. Már legalább magam ezt a pillanatnyi álláspontot képviseltem az említett dolgozatban. Hát nem tudom, mondom Vas hangsúlyával, bár tőle igencsak eltérő tartalommal.

9

Felszabadult érzés ez, ha így írhatunk valakiről.

S a „történelmi” dolgok összetettsége: miközben satnya, kétes, márcos stb. irodalmi állag „jött fel” a levert 1956 után, nem is oly csudás módon egy jó darabig, ha nem mindvégig, folytatódott az addig hallgató írók kiadogatása. Pilinszky, Jékely, Nemes

Nagy, Kálnoky, Vas, Ottlik, Mándy etc. Weöres, de sokan már előbb is, 1956 elején, 1955-ben, ilyesmi. Az én nemzedékem sorsát most hagyjuk. Magam 1968-ig vártam, jó is ez így, 1963/64-ben még sokkal hígbabb lett volna „az anyag”, a kötetem. Ha belegondolok: hány és hány író mozog a pályán ma is komoly-egyenrang eséllyel, sőt, aki 1957-től mint egyáltalán nem az elbukott, vérbe fojtott forradalom gyászolója jelentkezett (naná!), ha visszaemlékezem rá, miféle kategóriák uralkodtak az ideologizált irodalmi szintéren... előadók-társ szerzők ide-oda, ejnye-ejnyék a Hivatal részéről... azért már csak virulhatott az igazi magyar irodalom. Nekem ez a forradalom után húsz évvel adatott meg, igen, onnét, hogy MEDVÉK MINDEN MENNYISÉGBEN. De hát annak is a kritikái fogadtatása...! És hogy mindvégig az imbecilliseknek járó „jól van, Józsika” simogatást kapta a magamfajtájú ember. (A Józsika, az a viccbéli hülyegyerek. Még valamit: 1980 környékén elkezdtem megint „hagyományos” verseket írni. Mit tesz isten és a magyar befogadás, azt mondja nekem egyik világirodalmi kiadónk igazgatója: „Klasszicizálódtál.” Idegenkedését ezzel akarta kifejezni? Örült, kár-örült volna titkon, ha magam lépek a süllyesztőbe? Nem okoznak jó perceket a költőfiának soha az ilyen megjegyzések, bár a „kritika” csak etikainak érződött. Esztétikainak? Később, jó tíz évre rá, döbbenten láttam: a legmodernebb német grafikusok, festők ugyanabban az időben kezdték el a klasszikus rajzok sorozatgyártását, az volt – részben – a divattá vált formanyelv. Műveltségi kérdések Magyarországon?)

Nem volt jó dolog, hogy Vas, Weöres, Ottlik stb. csaknem tíz éven át kizáródott a világirodalom vérkeringéséből. Pontosabban: a világirodalmi kiadók remekül teljesítették dolguk. Ám a festészet, a zene stb. dolgaiban az enyémnél két-három évtizeddel idősebb nemzedékek kissé elmaradottakként éltek művészi életüket, s így meg sem bírálható a teljesítményük „*a világ reflektorfényeiben*”. Most nem az, hogy akkor – kapkodnának utánuk, utánunk. Nem a gyakorlati lehetőségekről beszélek. A produkció többszínűségéről. Vas Istvánnál csak az idézett pár tengerceppnyi példa mutatja: veszték el értékek, irányok, rétegek az ő költészetéből az elnyomás évtizede (és a neo-elnyomás, az 1956 utáni idők) korlátozásai révén.

10

NAPLÓ. Egy ilyen négy sorosa:

*„Mint hajnali álmon az értelem,
Hó csillan át a redőnyréseken.
Hol az óra, a cigaretta? Itt, ni.
Életem napja többé sose süt ki.”*

A becsületes költő szava. Emlékezzünk Nemes Nagy redőnyös versére. Az etikum összekavarodott az esztétikummal. Jobb világ volt, mérhetetlenül jobb, amikor effélékről Babits és Kosztolányi vitázott. Minden szegénység (irodalmi szegénység, sokban lelki elszegényülés stb.) ellenére is hasonlíthatatlanul jobb világ van ma.

Vas értelemközpontú költészete természetszerűleg alakult ki a háború és a szovjet elnyomás paramétereiből. Mondhatni: esztétikai eltérései ellenére ez a líra ugyanúgy aktuális mai életünkben (amikor még évtizedekig kell a szovjet elnyomás áldásai-val küzdenünk), ahogy Pilinszkyé, Kálnokyé, Mándyé stb. az.

Holott ők részben igencsak elkülöníthető utakat jártak. Kálnoky és Vas hangvétele: sok rokonságot mutat. Érdekes, hogy mindketten nagyon nagy műfordítók, Eliot-magyarázók, latinságkedvelők etc. Kálnoky az a „versbéli figura”, aki költőnk „ép eszét” megőrizni segítette. Ottlik volt Vas másik életmentője. S így tovább.

Am esztétikai, de még világnézeti vitáik is hevesek lettek, voltak, maradtak a már enyhülő viszonyok (mit tudom én, nekik a hetvenes évek derekán, a nyolcvanasok legelején; amikor már könnyebb volt egyszerűen csak émelyítőnek tartani a dolgokat). Micsoda kutatási terület az irodalomszociológusoknak. Am én csak verselemző vagyok.

Mivel azonban az etika alapkérdéseit a (primer) irodalom is csak másodfokon képes érinteni (szerintem), a szekunderirodalom meg sehogy... hát kénytelen vagyok néha „kihallani” teremből, ha elszántan kifüleslni nem is.

11

KIS ARS POETICA. Naplóvers szintén.

*„Olyan verset szeretnék írni, hogy
Ne legyen sem megoldás, sem titok,
Olyat, hogy minden szavam, mondatom
Tárgy s tény legyen, ne kép és fogalom.”*

Vicces, ahogy ez fele részében Nemes Nagy, fele részében az én tanárom felfogásának kontrája. Ezek ártatlan költői-emberi viták. A MŰVÉSZET című Vas-vers mintha az én iménti eszme-futtatásom ősképe lenne. Kétfelé hadakozik, persze; nekem a hadakozás nem szokásom. (Vas harcoss, „kombattáns” alkat volt.) Odavág azoknak, akik a „norma-dal” poétái, ám azoknak is, akik – szerinte – „szögletes síkokért, halandzsás, új dagályért / Hajlandók vért és lángot ontani”. Ezeket a dolgokat később ő maga is árnyaltabban látta. Azaz: jobban megtalálta saját költészetének etikumot és esztétikumot egyesítő lehetőségeit. Itt találkozunk azonban:

*„Gőg görcse, kerge kör! Nem volt soha a művész
Tragikumánál nevetségesebb!
Te kövessed az ős forrást, a bedugultat:
A meggyalázott átlagéletet.”*

A későbbiekben, persze, szinte minden lemállik a Vas-versek korábbi pátoszából. Lírájának kiteljesedését ez hozza meg. Minden más készen állt hozzá. „Negyven felé” jár itt; tudjuk, a nagy versek igazi sora „ötven felé” jön nála.

Költészetének fejlődése lassú, alapos, szerves.

ESZMÉK ÉS TÁNCLEMEZEK: maga-köreit sem kíméli:

*„Hol vannak már húsz év előtti
Eszméink?”*

Mennyivel lehangyuk, mondjuk, „a német eszmefejlődést”! A „lehangyuk”-ot így értem: az éltük, amit lehetett gyakorlata merőben emberközeli elv, ha elv.

Versközelszempontról pedig a költemény végződése, íme (a korai korszak minden erős kezdeménye benne van, a nagy formátumú költőség többletével, függetlenül most a „nagy” szó mindenkorra érvényes áthúzotttságától, lásd Weöres egyik verse erre):

*„Nem tudtunk mi táncolni erre,
Ütemei hozzánk verődtek,
Ahogy a Dunán lecsorogtunk
S pihentettük az evezőket.*

*Meghallottad, elmosolyodtál,
A bukó napra visszanéztél.
Mosolyod hűnyó napsütését
Nem tudta betemetni hús tél.”*

A FORDÍTÓ KÖSZÖNETE (1952) ily tárgyban s e kényszervilágban itt az egyik legszebb versünk. A „nyájas óriások” megszólítása. Persze az ÖTVEN FELÉ sarkalatos ügyként említi Ben Jonson „intonálását”, a kései lefekvések okaként.

Némileg ünnepélyesebb hangvételű versek váltakoznak az ötvenes években a bensőségebb, „nyesettebb”, általában „kis-szakaszos” még különbekkel. Ilyen A HANG is.

*„A villanyfényes ködben mendégél
Lassan köhögve – majdnem öregúr.
Teára gondol, mert a téli szél
Kedélytelenül gallérrjába fúj.”*

Most tűnt fel nekem, a fosztóképzős, lehetetlenséget kifejező Vas-szavak milyen gyakoriak. E vers is erre zárul.

*„Szégyenkezik. Elindul hirtelen.
A szél megint hűlő szívébe fúj.
Fellélegzik: nem, nincs ott senki sem.
És fájni kezd, gyógyíthatatlanul.”*

Mennyi hiányt élt át ez a költő, sok veszést ő is.

12

ULTIMA REALITAS (1955). Jellegzetesen ott a „szégyen” szó az első sorban. Miért?

*„...néha magam is eléggé szégyelem magam,
Hogy így beszélek, ilyen hétköznapian.”*

S nem mint az „igazi énekesek”. Tegyük hozzá: Pilinszky nyelve is kopár, nevezhető annak.

Jellegetes vasi kitétel továbbá:

*„Hogy ami szilárdnak látszik, merő koincidencia,
S ha a tényeket, a bizonyosakat vélnéd érteni,
Ezek is csak képletek, világvonalak metszései.”*

„Racionalista” bírálatában tehát semmiféle önhittséget nem szabad feltételeznünk. Mármost megkérdem a dolgozat e körülbelül kétharmad pontján magamtól, mire is vállalkoztam. Nem változott a szándék. S ezért sok versen át kell siklanom. A PESTI ELÉGIA így is kihagyhatatlan. Háromsoros szakaszai és eleve a rapszodikusat valami-féle bluesba átjátszó hangvétele páratlan fejlemény eladdig. Csak a két zárószakaszt idézhetem:

*„S kihull szívemből a kárhozat, a magányos bélyegű bánat:
A Város megváltotta magát és megváltott magának.
Sebeiből felém ragyog a nem remélt bocsánat.*

*Kihúnyt már minden villany és dereng a ködben a hit:
Tudom, valahogy, valahol majd beszámíttatik,
Hogy itt éltem és egyszer sem akartam élni máshol, csak itt.”*

Az évszám 1957. Bátor vers.

Szántó Piroska egyik festői korszakának alapelemei voltak a csontok, és nevezetesen szép, hökkentő Vas-könyvében is van „némi nyoma” ennek. A motívum egyik eredete (ha kell külön eredeztetés) az EZÉKIEL című versben lelhető, az utolsó sor itt:

*„Ezt hallottam, amikor a Lélek felemelt s a csontok közé
tett, s elszállt és otthagytott.”*

Vas Istvánnak nagyon megfeleltek ezek a nyújtott ritmusok. Prózavers-makámait a lehetőség beteljesítéseként olvashatjuk, idézésük itt lehetetlen. Jellemző, hogy Róma megint... és őszi kertben rapszódia. Klasszikus teljesség Arany János lombhullásaiba borítva. Ha már maga Arany nem járhatott „arrafelé”...

AZ ÖTVEN FELÉ és az EGY ESTE A NÉGY SZÜRKÉBEN: ritka erejű párosa Vasnak, egymás mellett ebben a kötetben a két vers. Örök antológiadarabok, bármiféle magyar költészeti válogatásba beleillenek. Hadd idézzük elébbi utolsó szakaszát még egyszer itt, önmagunk számára ünnepül:

*„Készülhet a pokol, bennem, ha nem alattam:
Én tudom, hogy jobb részem halhatatlan,
S minden bomlásán és átváltozáson át
Viszi magával ezt az éjszakát
Kések, csövek közé s kínokba, csillagokba –
És elfogyott az éj, a bor, a cigaretta.”*

Vas költészetének további érlelődése: érdekes „folyamat”. Mintha külön jól tenne értékei érvényesülésének, hogy lehull róla a jelen idő „piacának” megannyi harca, e küzdelmek, őrlődések visszahatása. Hogy ez a költészet jó negyven év távlatából kezdhet beszélni önmagáért.

13

MIKOR A RÓZSÁK NYÍLNI KEZDTEK (1958).
Szépséges nagy vers; és kell nekünk itt ez a motívuma:

„...ez az öreg nyarunk szelíden betemette
Velencét s Angliát.”

Öreg nyaruk! De hát ha így érezték, öreg nyár.
Túl ezen: sosem feledhető kép:

„Némán kertünkbe hajoltak a szomszéd temetők,
Mikor a rózsák nyílni kezdtek.”

14

Sajnos, mintha 1970-ben írott cikkemben is kitértem volna a KÉPLET című versre (1961); most sem tehetek másképp. Érdekes, hányféle hangelem rétegeződik egymásra már egy-egy Vas-költeményben. Az ő jellegzetes hangja:

„Ha most találkozánánk, egy napra csak,
Már pontosan tudnók, mit kell csinálni.”

Ez utóbbi sor hangjára gondolok. Aztán a harmincas évek fanyar vívmánya, a rímmel:

„Lemúltak a volt élet álvitái.”

(Az „álvitái” rímel arra, hogy „csinálni”.)
És még egy-két elemi jelleg:

„Csak mint a minden dolgok fizikája,
Csak mint a mozgás, az anyag:...”

(Értsd: „Ami belőlünk megmaradt”!)

„Valami algebrai kivonat,
Egy elmúlhatatlan érvényű képlet.”

(Ez utóbbi sor pedig, hát nemde, az a „benső hangú” szólítás, melynek vezérletével, Vas költészetét például nem is ismerve, magam tanulgattam 1955–57 táján a megszólalás telt kizengetésű lehetőségét.)

Hiszen Vas mondja: marad, mint végzet, a magyar költészet, nem győzheti le azt a Halál országa. Fejből idéztem.

A KIMONDHATATLAN-ból hadd néznénk azt a bizonyos hétköznapi „lapjárást”:

„Lemondtál.....

Minek?

Röhögnek az istenek.

Azt hitted, ez is olyan, mint a kártya,

Hogy visszadobod a lapot,

Mert rosszul osztatott,

De a zsóker, azt megtarthatod

Egy másik kombinációra?

Új osztást kérsz? No csak, tán megkapod.

Bolond, az eldobott lapjaidban

Bújkált a lehetőség, a kimondhatatlan.”

Nem is meglepő, milyen szervesen építi az életművet versről versre. A befejező szakasz itt:

„És te mit csinálsz itt egyedül?

Igyál, ha borod van,

Míg téged is meg nem esz

Az, ami kimondhatatlan.”

Rómaiás és vulgáris, kávéházfüstös és filozófiaian „fél-szakraális”: sorolhatnánk e világlátás összetevőit.

A világ vacak jellegéhez még túl szép is a hétköznapi költőbeszéd. Majd jön ezért a világ bosszúja, az egész költészet ellen. De le nem győzheti a...

Vasnál az állatmotívum viszonylag ritka. E válogatott kötetben ott egy köszönet a magányos állatkerti farkasnak, még a háború előttről, hogy valami panaszt elvonított a költő helyett. Most, 1962-ből a téli város képei között igen fontosak a sirályokéi, egy feketerigóé. Jellemző, hogy a verskompozíció elemei mind-mind más formában íródnak, ám a befejezés makámaféle. Vas jól érezte, milyen sokat kap ő ebből a lendületből, ennek lehetőségéből. A forma visszahat a rációra.

A ZÁSZLÓK-ban ott a hármas sorolás: „*Oroszlánok, griffek, sasok...*” Ott a Kosztolányi-elem (Vas a versbeszédben sokat tanul e költőnkől), ott a befejezésben a múlt századi jelképeség („*Repüljétek, ha nem repülhettek!*”).

Persze hogy mind félreérthetlenebb: miként perlekedik, egyelőre „párbeszéd-zik” a költő amaz Ismeretlennel. Logikai fegyvertárának legszebb használata, amikor Túliakkal vív. A konklúzió azonban csak: „*Megint a rózsák és megint a nyár.*”

Sorjázásában ez a pár elem (nem is kevés): kimondhatatlanul és meghatározhatatlanul is többletet ad, „mond”. Versek együtteséből további mű szerveződik, magasabb szint rétegesül.

A lényeg pedig egyre: hagyni a léhaságot, hagyni a homályt, a ködös beszédet „*a boldog taknyosokra*” (na ja, na ja, s 1963 az év), és elindulni „*a trombitahangra*”. Miért? Mit akar, hová megy „*ez az egy ember*”? (Vas jelképes szóképfigurája!) „*Saját BranyiszkJát megostromolni.*” S milyen szép lenne:

„S már nem hátrál soha, nem lesz neki Világos,

És a fegyverletételt meg nem éri.”

Különös, hogy ha volt századunkban nemesi-történelmi magyar költészet, lehetőségét legalábbis Vas István célozta meg. Olyan kitűnő írókra hatott (drámáikra is, felszabadítóan), mint Sumonyi Zoltán.

15

Újabb nagy verspárosra bukkanunk. Az egyik a CSAK AMI VAN. Jól példázza, mi volt Vas felfogása „a nyelvfilozófiáról”. Divat volt ez akkoriban is? Engem később sem nagyon érintett, s itt Vassal igencsak egyetérthettünk volna; bár ki-ki maga döntse el ezt.

*„Ti veszélytelen látomások
Miért nem nyíltok meg előttem”.*

Itt még mintha odavágna. De:

*„Az őszibogár hosszú ciripelése
A szerelem indít és elsuhan
Fekete autó a sötétben
Idegesen kereső sugarát
Az eső meg a kanyar elnyeli
Miért a szél a szél ahogy átfúj
A kerten a szíven
Az irdatlan hiány
Csak ami van csak ami van”.*

1964-et írunk. Nincs itt arra hely, hogy a hangalakokat elemezzük. Vas mintegy „mellesleg szórja” (amikor) az ilyeneket: „az eső meg a kanyar elnyeli”. Kikerülni se tudná a témák összeindázását. A kert. A szél. Fúj. A PENTATON 1970-ből ezt mintegy „végeképp tisztázza”.

Persze ez utóbbi kifejezés előhoz pár kérdést.

„Végképp”: jelent ez olyasmit, hogy legalábbis pillanatnyi definitással, finitással. Vasnál inkább az affinitás, a vonzalom volt erős: vonzódás az igazság végső kimondhatása iránt. De – hiába Róma stb. – semmi klasszicizálás! Vas nem volt konzervatív költő, a szónak abban az értelmében semmiképp sem, hogy bármiről is le lett volna maradva. Naszcenz érzések kirobbanása közepette (ezeket még vissza is fogva) mondta ki gondolt igazságait, melyek többnyire háromszorosan is kiérlelt igazságok voltak. De, s épp az eszmetanokon okulva, tudta ezeket revideálni. Magam vagyok erre az egyik legjobb példa. Jóságos ég, ha most, huszonnyolc évvel később, amikor már nem költőlétfontosságú „ügyem”, visszagondolok: Pista milyen csillagtávol érezhette saját költészetétől az én „sárga könyvem” matériáját. S tanú vagyok rá, nem felszíni nemeség volt az, ahogyan (végső soron ő is mindhiába, a három év szilencium ostobasága, mely közvetlen jegyeivel még csak politikai sem volt, megmaradt), igen, ahogyan Vas István egyáltalán izlelgetni próbált, s mélyen meg is értette (lásd esszéje a kollázs „diadaláról”, Kosztolányi–Csáth-versemről) a tőle távolabbit. S ahogy nem tévesztette össze (tudott váltani!) a személyes „mániák” (mondjuk, akkori magány-mánia-hullámom/kényszerem) és a költői jellegek kapcsolatát. Nagy hatással volt

rám, ne is kerüljessük, Vas költészete, holott kész mezőnybe került: Pilinszky, Nemes Nagy, Jékely, Weöres. Viszont ha meggondoljuk, kiket fordított ő! És műfordítónak feltétlenül irodalmunk egyik legnagyobbja. Ami a váltásokat illeti: a BOCCHERINI SÍRJA világirodalmi példatára e költői eszköznek. És az ÖTVEN FELÉ, ahogy a filozófia után egyszerre – az élet fogyó eszközeire „csap át”, és vége. Ezek a tények. Az éj, a bor, a cigaretta.

Tények, tények. S mindjárt tovább: „*csakok, csakok*”.

Teltebbek is: a kerttel, a széllel húszévesen magam is sokat bajlódtam verseimben. Ezek – nem is új tények akkor.

Ezek mind megragadják a képzeletet (képzoletemet). Így még külön is.

Nagy remeklés a HATÁROZÓK ÉS KÖTŐSZAVAK. Ahogy ezzel kezdi:

*„Jóllehet ez és jóllehet az és jóllehet garmadával,
Mindazonáltal, jaj, mindazonáltal az egész is mindazonáltal...”*

S így végzi:

*„S marad a közbeszéd maltere, csikorgó, ügyetlen vivőanyag,
De ha elárasztanak az esetlen határozók, a kopár kötőszavak,
Végeredményben nem fontos más, csak a csak meg a csak meg a csak.”*

Ez világos és kopáran virtuóz beszéd, az is akar lenni.

16

S akkor még két dolgot.

A VELENCEI ESŐBEN ismét perlekedő vers, gunyoros finton „*az istenségnek*”. Vas elemi hangja:

*„.....Ez aztán a kurázi:
Élet-halál játékra ellenünk kiállni.
De meg is van róla a véleményem.”*

Hogy Piri (és Pista) Velence-örömét az a rohadt bokaficam elrontotta. De „Piri és Pista” mi vagyunk azok, bárkik. A bokaficam az... Nem is folytatom. Az is sok minden lehet.

A FORGALOM már előre jelzi örületvilágával azt a nagy verset, melyet „a múltkor” (1970) megpróbáltam elemezgetni.

AZ ÓRÜLT VÁROS (1968).

Ennek akkor, 1968-ra 1970-ben, alig két év távlatából, volt az először ismerkedő (e sorok írója) számára valami csaknem nyers „sugalma”. Most annál nagyobb öröm, hogy elemei épek, frissek maradtak. Sőt! (Itt ez pontosággal mondható.)

Kérdések sora érzékelteti a drámai, mégsem drámai fejleményeket. Abban a világban, amit csak a forgalom hajt, ide sivárulnak a dolgok. Csakhogy: aki magával hordozza végletesen és végzetesen személyes sorsát, az félresöpri, ha tetszik, ha nem a körülmények unalmasabb szeszélyeit, mondhatni, pitiánerségeit. S ahogy életre-halálra áll ki a főszereplők ellen a sors, itt életre-halálra emlékezik az elbeszélő. Egy újabb, nem is jelentéktelen, jelenbéli történet előhívja a narrátor-költő saját élményeit, ezek

emlékeit. Vas kifejezésértékei maximálisak. Ahogy „*a forró napsütésre / Az ijesztő éjszaka*” jön, a „*menthetetlen*”-t kiegészíti valami másik, még nagyobb borzalom: „*a rettegés... az utolsó / Menedékért...*”. Ahogy nem lehet feledni „*a kövek, a görcs fenyegetését*” (a testi kín!). S erre higgadt elemzőként, mint aki egy régi „parti” bábuit állította fel újra, odaveti: „*Szóval, két szerelem szorítását.*” Csak így. „*Szóval*”. S közben ott a helyszín, az elemien itáliai: közök, sikátorok, köríves utcácskák, mély-terek... Arrébb a mélygarázsok fényei, hidegség, forgalom. És hogy haza innen is. Mert nevetséges volna, ha „*egy óvatoss öregeMBER*” (Vas körülbelül ötvennyolc éves!!) boncolgatna ilyesmit. Két szerelem szorítása, még hogy, coki! Nem adunk el adut a sorsnak, annak az Ismeretlennek.

És „*a nagy rettegéssel / ...otthonosabb városban kell végül szembenézni*”. Semmibe veszi ezzel, gyakorlatilag, a Nagy Ellenfelet. A történést az igazi. Nem a tény-alak! Változatok keresztezési pontja. A szívet tágabbra nyitja a befejezetlen székesegyház, meg a város jelmondata is ez. Mit ad az őrült város? Rózsaszín nádbuzogánytornyot, rajta nagy fehér kővirágot. Feketét, fagyaltot habbal. És mindez zárul? Gépies eltávozással, sztrá-dán, „*a pirosan villogó jelzőkövek közt*”. A „*kivilágított feketeség*” veszi körül a jelenetek során. Melyek már nem jelenetek. Jelenés volt, ami volt. Az emlék, melyre egy újabb, idegen emlékjelen(ség) rárimelt.

17

Örömteli az elemző dolga, hogy etikai feladat nincs: maga mondta, idők telte-mélye sem ad ilyesmit, megrendüléssel, hiszen a munka, a már kész irodalmi mű elemzése, oly messze van az élettől. Ha belekavarodott is ebbe olyasmi, mint „azonos” hatvanéves kor, huszonnyolc éves emlék, az (ez): merő irodalom.

És mégsem. Mert a BOCCHERINI SÍRJA, alkotván az őrült város versével a harmadik ilyen nagy párost a kötetben (nyilván még számosak mellett), Kálnoky emlékét, Ottlik „Cipiet” is hozza. Már szóltunk róluk. Etikum? Esztétikum? A póre örökkévalóság, mint harmadik, ami mégis van (hogy Pilinszkyt idézzük). Talán. Most már „hajdani” költők és írók veszik körül e sorok gépelőjét, és tépelődésre kényszerítik. Mit zagyválsz itt össze... kész fogalmakból mit keversz ki? Hallom Ottlikot, most megint „könyörtelen”. Kálnoky mintha elnézőbb lenne, sokkal, és Vas csak odáig jut hümmögve, hogy „hát kérlek”.

De én már tudom. Az Olvasóra bízom, kezd-e, nem kezd-e foglalkozni Vas István költészetével, talán egy kicsit el is siettem egy korai kijelentést e cikkben. Most is állom, napokra rá is, a naggyá teljesedő életmű (az 1970-ig is naggyá teljesült költői mű) át-nézése után, ezt a dolgomat: Vas szinte divat lehetne ma. Ha sikerült fölkeltennem a figyelmet... Jó.

A MEDÁRD-dal zárom. Azok után, hogy az etikai vagy esztétikai c. vitát így döntöm el a magam számára: evidenciák vannak, póre örökkévalóság stb. És ahogy Kálnoky is, Vas is fordította, csak hát más-másképp, a PRUFROCK SZERELMES ÉNEKÉ-nek záró-dása van (Eliot). Pilinszky mennyit idézte! Hogy bár lehetne rák a versbéli főszereplő (Prufrock), fúrhatná ki két érdekes ollója a tenger fenekét. Mert álmunkban láttuk a tenger alatti termet... hallottuk lakóit... s megfulladunk, ha majd emberek hangja szólít. Vagy: ha majd emberek hívogatnak.

Nincs visszatérés, ha a költészet tenger alatti termeiben jártál. Ha madarakhoz kötődöttél. Ha... és ha... és ha. A MEDÁRD, persze, azt mondja: „*Már nem vagyok kíváncsi. Nem vagyok.*” Nemes Nagy csodálatos-fájó Visszajárója: csak huzatként húzódik az ut-

cán. Azt mondja: „*Nem vagyok.*” Nincs. Ő egyszerűen nincs. Vas és Nemes Nagy kijelentésének tartalma ugyanaz. Ha van mód azt mondani, nem vagyok, egyértelműbb, tisztázottabb a helyzet. De ha van mód kitartani a „nekem nem kell” belső evidenciája mellett. Szóval, két szerelem szorítása ez a saját Branyiszkó ostroma, végtelen Buda ostroma. Személyemet ezzel minden ily vitákból, sic, ezennel ki is veszem.

1998. október–november

Kun Árpád

FELFORDULÁS

Mikor először feljöttél, leültettelek
a fűtetlen konyhában, pedig fáztál.
Valami azt súgta, baj van.
A nappaliba mentem, ahol
egy életnagyságú bábu hevert
a padlón szétvetett tagokkal,
kiköpött Zita. Kivert a hideg veríték,
begyűrtem a tulipános szekrénybe,
s rádobáltam a nyári holmikat.

Mintha egy halott lelke szabadult
volna ki, amikor hónapokkal később,
hozzámköltözésed idején, a nagy
rendezkedésben kinyitottad a szekrényt.
Kirepült a függöny az utcára,
az égnek lendült, aztán csak
a molylepkék táncoltak,
a pókok rohagáltak.
Később azt mondtad nevetve,
hogy rendetlenségkórban szenvedsz,
míg én elvágólagos rendben
szeretem tudni a dolgokat.
„De az a szekrény, az szörnyű volt.”

NEGRENI

Van egy durva fahíd a Sebes-Körösön,
korlátjának dőlve megéreztem az élet édességét.
Hogy lábam, kezem, nagy buta fejem van.
Zsuzsa, láttam, már nem figyel, pofázhatok.
Egy ember csúszott a deszkán a bokánknál.
Mintha Ázsiából Amerikába, egyik világból
a másikba kelne át, vásárba ment a túlsó partra.
Talán csak feje volt és törzse, semmi több,
a nyelvén sétált. Ahogy azzal ölelhetett,
kaphatott vasvillára, ha úgy alakult.
Valami végtagveszejtő malórból lábalt ki
látatlanul, de elégedetten. Istenem, élt!
Sőt ragyogott. Örökös katarzis ostorozta
a csonkot, ami megmaradt belőle.

Épp a kocsizín padlására másztunk aludni
(fönn a széna telve bolhákkal és csillagokkal),
mikor az udvaron álmában elzuhant a ló.
Tompá puffanással, mintha az égi vártán
egy angyal hanyatt esett volna. Ereszkedve
vissza a létrán, nyakamban a törülközővel,
őrizetlennek éreztem a mennyeiket.
Nem vették észre az elkárhozottak,
az üdvözültek se. Csak egy bagoly röpült be,
tett egy kört az alvó atyáúristen, kettőt
a szerelmes firenzei pár fölött. Pocok sehol.
Hát visszaszállt. Láta emberünket csúszni
a nyelvén félig már glóriásan, és engem
a novemberi patakparton fogat mosni. Huhogott.

Engel Pál

CSONTVÁZAK A KREDENCBEN

Skeleton in the cupboard – állítólag brit főnemesi családokban nevezték így hajdan a rejtettni való családi titkot. Amit mindenki tud, de beszélni nem illik róla. Úgy hírlett, minden jobb családban kell lennie ilyennek, mert a múlt, bármilyen fényes is, ettől lesz valahogy hiteles. Ma már tudom, hogy ezen, ha igaz, ha nem, nem szabad moso-

lyogni. A dolog ennél sokkal komolyabb. És nem kell, persze, angol főrendnek sem lenni hozzá. Sajnos, eljött az idő, amikor rá kellett jönnöm, hogy az a bizonyos csontváz mindenütt előkerülhet, ahol megvan hozzá három dolog, ami kell: egy *igazán* rendes familia, egy *igazi* kredenc meg egy *igazán* szörnyű titok.

Mi eredetileg ilyen familia voltunk. Legalábbis addig a bizonyos napig. Gyerekkoromban nálunk még együtt volt minden. Volt tisztos polgári környezet Budán, két szoba, hall, erkély, cselédszoba, benne a cseléd (igaz, később már csak albérlő volt). Volt kredenc is, a nagyszobában, sötétbarna és puritán vonalú, mert anyám a modern bútorokat kedvelte. Az abroszokat tartottuk benne, meg azt a porcelánt, amit csak vendégségek vettünk elő. És ott voltak persze, nyilván valahol a porcelán mögött, a családi titkok, amelyeket anyám apránként adagolt számomra, ahogy nőtt be a fejem lágya, óvatosan és féltőn, előbb a könnyűeket, aztán a súlyosabbakat. Végül, amikor már majdnem felnőtt lettem, rám bízta a két legszörnyűbbet is. De erről majd a végén, mert addig még sok minden történt.

Ott volt először is az a bizonyos fénykép a nagyszoba falán. Látszatra ártalmatlan kép volt, egy hét-nyolcéves-forma kislány volt rajta, meg egy öt-hat éves kisfiú. Régóta tudtam, hogy anyámat és a bátyját ábrázolja, amikor kicsik voltak. Nem, nem voltam értelmi fogyatékos. Természetesen tisztában voltam vele, hogy más családokban a báty mindig nagyobb, mint a húga. Éppily természetesen vettem azonban, hogy nálunk ez fordítva volt. Anyám így mondta, és anyámnak korlátlan hitele volt. Aztán elárulta egyszer, hogy füllentett. „Tudod – mondta –, én valójában öt évvel idősebb vagyok. Feri bácsi nem a bátyám, hanem az öcsém. Látod, itt ez a fénykép, ezen is látszik.” Tényleg látszott. Amikor látta, hogy mindent értek, azt is elmagyarázta, miért szokásuk a néniknek, hogy letagadják a korukat. Végül a lelkemre kötötte, hogy amit most megtudtam, azt senkinek sem szabad tudnia. Csak mi kettőnknek.

Úgy emlékszem, ez volt az első igazi titok, amelybe beavattak. De ekkor még büszke voltam, egyáltalán nem éreztem magam becsapva. A cinkosság, amely ettől fogva összekapcsolt bennünket, bőven kárpótolt mindenért.

Karcsi bácsi titkával más volt a helyzet. Őt eleve körülengte valamiféle rejtély. Rajta nem lehetett nem észrevenni, hogy más, mint a többiek, akik vendégségbe szoktak jönni hozzánk. Márpedig voltak egypáran, lévén anyám híresen szép asszony. Karcsi bácsi azonban egyszer sem járt nálunk, csak a kapualjban meg az utcán akadtunk vele össze, ott is csak elvétve. Ilyenkor ők ketten, anyám meg ő, úgy sugdolóztak, mint akik nagyon jól ismerik egymást, de – és ez *nagyon* furcsa volt – mégsem úgy, mint akik jóban vannak. Ellenkezőleg, anyám néha mintha kifejezetten ingerülten bánt volna vele. Ez rosszulesett, mert én magam Karcsi bácsit kifejezetten rokonszenvesnek találtam. Habár szót nemigen váltottunk, rám mindig kedvesen nézett, sőt valamiféle érdeklődést is felfedezni véltem a tekintetében, valami olyasmit, ami a többi bácsiból hiányzott. Mindebben együtt volt valami különleges, valami – nem tudok rá jobb szót – *titokzatos*. Egészen addig a napig, amelyen – talán nyolcéves lehettem akkor – anyám így szólt: „Tudod, a Karcsi bácsi. Nos, ő a te apád.”

Így szereztem idővel tudomást apám apjáról, nagyapámról. Én magam sosem láttam, anyám sem találkozott vele többé azután, hogy elvált, hogy kislánykora óta ismerte, és gyakran beszélt róla. A személye láthatóan sokat foglalkoztatta. Nagyapámnak valaha „mérhetetlen vagyona” volt, amit maga szerzett. Ez is érdekes volt, de anyám szívesebben elemezgette az egyéniségét. „Egy szörnyeteg” – legtöbbször így mondta, ha tömören akart fogalmazni, de azért a dolog nem volt ilyen egyszerű. „Nagyapád,

az egy *nagyszabású* szörnyeteg. Van benne valami különösen nyomasztó. Dosztojevskij, ő valószínűleg élvezte volna.” Mert anyám mindig igyekezett tárgyilagos lenni, a *Bűn és bűnhődés* pedig a kedvence volt. Persze hogy gyűlölte nagyapámat, nem is lehetett másképp; de hogy csodálta is egyben, az nyilvánvaló volt.

Nagyapám azonban végtére is egy érdekes idegen volt csak a számunkra. A család belőlünk állt, meg nagymamából, bár ő nem lakott velünk. Ami őt illeti, furcsa volt, hogy mindenki, a cseléd is, meg a házmesterné is „méltóságos asszonynak” szólítja, holott, én úgy láttam, nem volt benne semmi méltóságos. Apró, igénytelen külsejű néni volt, talpig feketében, ahogy özvegyhez illett, még a sötétszürke is elképzelhetetlen lett volna rajta. Amikor kicsi voltam, hetente háromszor jött el hozzánk, vagyis hozzám, és mint a többi játékomat, őt is magától értetődően vettem birtokba. Anyámnál csak néhány szóra volt módja letelepedni, hogy elmesélje, mit végzett a fogorvosnál, és milyen karajt sikerült kapnia a „Brauchnál”. Ekkor már türelmetlenül cibáltam, anyám meg nem marasztalta, mert nagymama – hogy is mondjam – *unalmas* volt. Nem mondhatnám, hogy együgyű; inkább csak túl egyszerű és jószágos. Súlyosabb témákról, márpedig anyám ezeket kedvelte, semmi esetre sem lehetett beszélgetni vele.

Nagyapapa nyilván egészen más lehetett. Őt már csak anyám előadásából ismertem, de hogy nagyszerű ember volt, afelől nem maradhatott kétségem. Okos volt, egyenes, ráadásul jó humorú – szóval olyanféle, mint anyám. A fénykép, amely a beiktatásán készült, amikor „méltóságos” állását elfoglalta, apró, mokány emberként mutatott ősz bajusszal, elegáns, de furcsán régimódi öltözékben. Papnak szánták, mesélgette anyám mosolyogva, de ő tizenhat évesen megszökött, feljött Pestre, és attól fogva a saját lábára állt. „Amit elért, azt mind egyedül, a maga erejéből érte el” – ezt többször elismételte.

Mármost a papnövelde, úgy látszik, nem hagyott jó emléket nagyapában, mert templomba többé nem tette be a lábát. Így azután a családból egyedül nagymama volt vallásos, ő még nyolcvanon felül is hetente eljárt misére a budai ferencesekhez. Bámultam is érte, mert oda-vissza legalább háromnegyed órát kellett gyalogolnia, nem beszélve az ott töltött időről. Velünk ez nem eshetett meg, mert a templom közel volt, anyám pedig, mint annyi másban, a vallás kérdésében is nagyapapa elveihez igazodott. Engem, amíg kisgyerek voltam, minden vasárnap lelkiismeretesen elvitt misére, nehogy pogány maradjak; de amikor kiderült, hogy hiába fáradozik, látható megkönnyebbüléssel hagyott fel vele. Pedig tulajdonképpen örülnie kellett volna, ha legalább bennem akad némi hívőhajlam. Az ugyanis nagyon fontos körülmény volt nálunk, hogy mi, habár már nem kell este imádkoznom, és templomba sem járunk, szerencsére keresztények vagyunk. Vagyis nem vagyunk *zsidók*.

Ez bizony óriási szerencse volt. Nem volt nehéz felfognom, miért, hiszen már hat éves is elmúltam, amikor mindkét szomszédunk eltűnt az életemből, egy idős házaspár meg egy orvosnő a serdülő lányával. „Tudod, ők zsidók voltak. Mint a Varga néniék” – magyarázta anyám, aki mindegyikükkel jóban volt. Később azt is elmesélte, hogy a szegény asszony – sovány, ideges teremtés rémlik fel előttem – mérget adott be magának meg a lányának, amikor bejöttek a németek. Én a magam részéről sokkal jobban sajnáltam Varga nénit. Igaz, egy kicsit emlékeztetett Jujj néniére a *Kököszi és Boboszából*, amivel azt akarom mondani, hogy a szeretetében volt valami terhes. Nem sok, épp csak egy pici. De hát tény, hogy odavolt értem, és a férje is barátságos bácsi volt, bár jóval tartózkodóbb. Szomorúan vettem tudomásul, hogy szegényeknek el kellett pusztulniuk. Persze, hiszen zsidók voltak. Szomorúságomban is örültem

azonban, hogy mi másfélék vagyunk. Amikor egy vendégtől elcsíptem egyszer egy félmondatot, hogy „a zsidókkal soha nem árt vigyázni...”, jól megjegyeztem, hogy majd én is vigyázhassak. És azt is jólesett tudni, hogy velem nem kell senkinek sem vigyáznia.

Egyszer aztán minden megváltozott. Akkor már sokkal többet tudtam a világról, félig-meddig már felnőttnek számítottam. Azon az estén anyám feltűnően komoly volt, sőt gondterhelt. Vagy talán inkább feszélyezett. „Valamit el kell mondanom neked” – szólt. Sohasem láttam még ilyennek. A hangulat túl ünnepélyes volt, semhogy holmi könnyű témára kerüljön most sor. Nem, ilyesmi itt fel sem merülhetett. Valami súlyos dolognak, valami kimondhatatlannak kellett következnie.

Úgy is lett. Anyám mélyet lélegzett, aztán kibökte: „Tudod – mindig így kezdte, ha úgy látta, magyarázkodnia kell –, tudod, a nagyapád zsidó volt. Ezt eddig nem mondtam el neked, de úgy gondolom, most már ideje, hogy megtudd.” Aztán hátradőlt, mint aki valamennyire megkönnyebbült. Majd kisvártatva hozzátette: „És a nagymama is az.” „Már tudniillik a nagyanyám.” „Nem – mondta anyám most már nagyon határozottan –, a nagymama. A nagyanyád, az, hál’ istennek, keresztény.” Nagyot sóhajtott, mint aki élete legnehezebb percein esett át. Szánakozva nézett rám. A szemében könny volt, és – úgy láttam – félelem. Igen, látni való volt, hogy nemcsak sajnál. Fél is.

Tőlem félt persze. Én meg... nos, mit szólhattam volna? Eddig úgy tudtam, mi egy *rendes* család vagyunk. Olyan, mint a többi. Sőt még olyanabb, hiszen ott volt a fiókban nagypapa díszmagyarban. És most itt van ez az egész... Nem is nagyapám, ezen nem volt mit csodálkozni. Gondolhattam volna. Végére is egy olyan nagyiparosféle, aki maga, ahogy mondani szokták, önerejéből... De a nagymama! Ha valakiről el lehetett mondani, hogy „nincs benne semmi zsidós”, hát ő tényleg olyan volt. Hiszen anyám mesélte, hogy még azt is félelmes kalandként élte meg, ha egy iratért kellett bemennie a Tanácshoz. Olyan betegesen félnék volt. És pont ő... Csüggedten ültem. Ma már nehéz volna megmondanom, mi minden kavargott a fejemben. Azt hiszem, főleg olyasmi, ami a csalódásra emlékeztetett. Csak annál sokkal súlyosabb volt.

Anyám, látva, hogy nem szólok, megpróbált vigasztalni. „Tudod, az őseik már régen is itt éltek... Nem olyanok, mint azok, akik Galíciából jöttek...” Anyám nagyra értékelte a *Három nemzedéket*. „Nagyapád nagyapja például...” Jó, persze, ez is fontos volt, tudtam, de *akkor* nem igazán érdekelt. „Ezek szerint Margit néni is az...” – jegyeztem meg szórakozottan, hogy mégis mondjak valamit. „Igen, ő is” – mondta anyám szomorúan.

Később, amikor kissé magamhoz tértem, hosszan beszélgettünk. Ez már nem tartozik ide. Azt a meglepetést azonban, amit Margit néni tartogatott számunkra, még el kell mesélnem.

Margit néni nagymamának volt a nővére, őt is jól ismertem pici koromtól fogva. Kövérkés, kicsike vénlány volt, a monarchia idején „operaénekesnő”, vagyis a kórusban énekelt, de már emberemlékezet óta nyugdíjban élt. Szeretett mesélni a gyerekkoráról, de az nagyjából a boszniai okkupáció ideje volt, és a két világháború, úgy láttam, már összefolyik az emlékezetében. Amúgy sem tudta az ember soha, hányadán áll vele, mert folyton bolondozott. Anyám szeretettel mesélt róla történeteket, de voltak fenntartásai. „Tudod, Margit néni *ki sem keresztelkedett*” – mondta azon a bizonyos

estén, és a hangjában jó adag rosszallás volt. Igen, én is emlékeztem, hogy Margit néninél többször láttam furcsa dobozokat még furcsább ábrákkal, amelyek úgy festettek, mint valami írás. De igazi írás, az nem volt rajtuk. És azt is tudtam, anyám valamiért nem szereti, ha nézegetem őket. Most már persze világos volt minden. Margit néni csomagokat kapott a barátnőitől Izraelből. Igen, bizony, Izraelből.

Nos, hogy a lényegre térjek, Margit néni addig bolondozott, amíg végül szociális otthonba kellett küldeni. Úgy látszott, elborult az elméje, és már nem viccelődik, hanem összevissza hord hetet-havat. Nagymama, akivel öregségére összeköltöztették, már régóta erre gyanakodott, igaz, neki nem volt humorérzéke soha, egy csipetnyi sem. „A Margit egyre elviselhetlenebb” – zsörtölődött folyton anyámnak, és igaz, ami igaz, volt rá oka, mert már én sem tudtam eldönteni róla, vajon csak ugratja nagymamát, vagy tényleg elbutult. Egyszer például, amikor futbalmeccset néztek a tévén, felkiáltott: „Te, Nelli, hiszen ezek gyerekek!” „Ugyan, Margit, ne kezd már megint!” – förmedt rá nagymama. „De, hát látod, hogy gyerekek!” „Dehogyan gyerekek, felnőttek ezek, csak úgy néznek ki, mint a gyerekek, mert kicsi a képernyő!” – mondta nagymama most már nagyon dühösen. Margit néni meg csak nézett maga elé, mint aki semmit sem ért már a világból. Az arcát nem láttam, csak a kopaszodó fejét, de valahogy azt gyanítottam, hogy magában jókat kuncog.

Igazam lett. Margit néni nem butult el, csak, úgy látszik, már mindent megunt. Még nagymama bosszantását is megunta. Amikor kilencvenöt éves lett, és már ötödik éve lakott az otthonban, anyám lelkendezve jött egyszer haza. „Nála voltam, a halálán van szegény. És nem fogod elhinni, mire kért! Hogy hívjak papot! Katolikus papot! Mert ki akar keresztelkedni! És tudod, mit mondott még? »Nézd, Piroska, én mindig nagyon szerettelek titeket. Gondolkoztam, és úgy döntöttem: nem tehetem meg veletek, hogy egy zsidó temetést kelljen végigcsinálnotok.« Ezt mondta szóról szóra. Én meg, mit tehettem, elhívtam a papot” – fejezte be anyám, és széttárta a karját.

Pósfai György

SÜLETLEN CIPÓ-TÖRTÉNETEK

Miért éppen Cipó?

Az ágy bevetve, az odú felsöpörve, hasasan pihegnek a kamrában a befőttek, komód-fiókban a végrendelet – nincs semmi tennivaló – állapította meg Cipó. Elrakta hát a söprűt, kivett az almáriumból egy üveg szilvóriumot, felhajtott egy kupicával, a maradékot visszarakta, aztán lehúzta a rolót, és elindult megváltani a világot. Szembejött mindjárt egy öregasszony, hátán az elmaradhatatlan rőzseköteggel. Cipó igyekezett másfelé nézni, de a vénség ravaszul tüzet kért, így hamarosan a sok ág is Cipó vállát húzta. Még szerencse, hogy kiszáratva észrevette, boszorkánnyal van dolga: rápakolta az öregasszonyt a rőzsére, meggyújtotta, és így egy füst alatt elintézte mindkettőt.

Mindjárt jobb hangulatban folytatta az útját, terveket szövögetett, füttyörészett, és megszomjazott. Talált egy kutat döglött varjúval. Ahogy a vizet szépen kimeregette, megtisztította a maradványoktól, a tervei kicsúsztak a zsebéből, és kútba estek. Sebaj, ivott egyet a friss varjúvízből, mindjárt ki is tisztult feje-gyomra, még az is eszébe jutott, hányadéka van. Megkönnyebbülve továbbindult az úton, és csakhamar egy sorsfordulóhoz ért. Itt megváltotta a sorsjegyét a visszaútra, s mivel maradt még bőven ideje, kicsit letért az útról nézegetni. Nem vette észre, hogy ott lopakodik mögötte a környék réme, a rettenetes leopárd. Iszonytató üvöltéssel vetette magát a bestia Cipóra, karrait vállába mélyesztette, tépőfogát meg a nyaki ütőérbe vájta. Látta Cipó, hogy nem jól van ez így. Fordulásból orrba rúgta a leopárdot, megfogta, kicsavarta, összehajtogatta, kifordította, hátára vetette – lett belőle mulattató kacagány. Volt is nagy öröm a környéken, hogy elpusztult a fenevad; amerre ment Cipó, üdvrivalogtak az emberek, éltették, amíg meg nem haltak.

Ahogy tovább ballagott Cipó, hallja ám, hogy csak úgy tutulnak körben a sűrűben a zsványok. Épített hát egy légvárat, telerakta gázshuzárral, onnan csaptak le a temetőkbe, szétütni a hullarablók között. Rablólórus volt aznap vacsorára, és jóllakottan elnyúlva a csillagos ég alatt úgy gondolta Cipó, ennyi jócselekedet mára elég lesz, kicsit el is fáradt. Miért éppen ő váltsa meg a világot? A magáét megtette, neki megváltás lesz, ha hazamegy, s leülhet az eperfa alá tünődni. Így is tett, hazament, leült az eperfa alá, és hátralevő idejében egy kirojtozott szalmaszállal gondolatbuborékokat fújogatott. Nem voltak tartósak, hamar szétpukkadtak, de az biztos, hogy szépek voltak, briliánsul ragyogtak. Ha egyszer én is megjövök a világ megváltásából, leülök melléje, az eperfa hűvösébe, és együtt eregetjük a színes buborékokat, csillámló haszontalan ötleteket, amíg világ a világ.

Szeptember

Éppen elfogyasztottam a sörömet, és fel akartam oszlni a földre hullott életlen fénykarikákban, mikor Cipót láttam meg közeledni. Tekintetében tompa fény honolt, borostás álla mélyen szemébe lógott, s egész tartása különös lelkiállapotról tanúskodott. „Mi van?” – érdeklődtem védekezőleg. Cipó széttárta karját, s lassan körbefordulva, karját oldalt kitarva kimutatott a lombok alatt a megsárgult mezőre, a csaknem kiszáradt patakra a rét aljában, a gyümölcsösben rothadó, darazsas körtékre, a présház előtti kőlapra kitett pohár savanyú borra, az erdőszélen hosszú fonálon szállongó pókokra, majd körbeérve, karját fokozatosan behúzza, újra a kiszáradt mezőre, a rétalji patakra, a darazsas körtékre, az aranyszínű borra, a lengedező pókokra, aztán megint a mezőre, patakra, körtére, borra, pókokra, mere, para, köre, bora, pora, re- ra- re- ra- ra, most már úgy begyorsult, hogy színes gyűrűk látszottak körülöttünk: sárga csík, zöld meder, édes zümmögés, aranysáv, ezüst villanás. Egy ágpatanás hallatszott, mire Cipó hirtelen megállt, olyan hirtelen, hogy a ruhája még kétszer körbefordult rajta. „Mi volt ez?” – kérdezte tekintetével. Válaszul a patakmeder bozótjából előlépett egy páros tizenégyes, végiglépdelt a legelőn, majd keresztbe fordulva megállt egy évszázados tölgy alatt. A lombokon átszűrődött fénykarikák lesiklottak magasra tartott agancsáról, végigszaladtak pompás nyakán, erőtől duzzadó szügyén, s elvesztek a fűben, ahol egykedvű, zöld hátú legyek donogtak. A bika sokáig mozdulatlanul nézett le ránk, vagy talán valahova mögénk, majd elfordult, és néhány lépéssel eltűnt az el-

lenfényű erdőben. Felocsúdtunk, felmáztunk a diófára, és szóltanul gubbasztottunk egy-egy ágvilában. „Mi lesz holnap?” – kérdezte nagy sokára Cipó. Válaszul megvontam vállamat, és karomat széttárva, lassan körbefordulva kimutattam a mezőre, a patakra, a gyümölcsösre...

A pokol kapui

Abban az időben piknikezni egy kellemes völgybe jártunk. Cipó hozta a kosarat, megpakolva jófajta genti kolbással és barna sörrel, Mártának a terítékre volt gondja, én meg a golfütőket cipeltem. A völgyben rétek és ligetek váltogatták egymást, oldalt meredek sziklafalakkal. A selymes fűvű tisztás, ahol letelepedtünk, szűk szorosba torkollott, mely mögött újra kitérült a táj. A szűkületbe ékelve egy gazdagon faragott nagy kapu állt, tetején galambdúccal. A keresztgerendára a „POKOL” feliratot vésték, meg azt, hogy „Kr. e. XXXXXX”, de a hatjegyű számot már olvashatatlaná koptatta az idő. A félfákon a szokásos kígyómotívum csavarodott, a keresztfa dúcának lukjain pedig furcsa, fekete hasú galambok jártak ki-be. Valahol olajos vízben fürödhettek. Oldalt, a sziklába vájva volt még egy kisebb ajtó „CSAK SZEMÉLYZET” felirattal. Szolgálati bejárat lehetett, de mindig zárva volt, soha senkit nem láttunk itt közlekedni, és Cipó állkulcsaival is hiába próbálkoztunk. A nagy kapu viszont állandóan tárva-nyitva állt, bárki besétálhatott. Turistaút is vezetett ide, sárga háromszög és zöld koponya jelzés. A kapu előtt a sárga jel elkanyarodott, s egy nyíl mutatta: „Tohonya-tető 8 km / 2 óra 30 perc”. A másik nyíl viszont befelé-lefelé mutatott, a kapun túlra: „Pokol 600 m / kb. 30 mp”. A kapun túl hasonló volt a táj, mint kívül, csak talán még virágosabbak voltak a rétek, és még kívánatosabbak a fákon a gyümölcsök. A látszólagos békesség azonban megtévesztő volt, nem volt ajánlatos a kapun túlra merészkedni!

Mi, ha éppen nem játszottunk, a jövés-menést figyeltük, mert jöttek ám szép számmal; volt, aki futólépésben, határozottan haladt át a kapun, mások tétován, vissza-visszatekingetve, sokan viszont egyszerűen csak eltévesztették az utat, úgy keveredtek a túloldalra. Ha pedig valaki a másik oldalon járt, menthetetlen volt! Előbb-utóbb megnyílt, behorpadt alatta a föld, olyan lett, mint egy óriási hangyaleső homoktölcsére. Nem volt belőle menekvés, az áldozat egyre lejjebb és lejjebb csúszott a mind meredekebb oldalon, és végül eltűnt valahol alul, ahonnan távoli sikoltozás hallatszott. Nem lehetett eldönteni, félelem vagy elragadtatás volt-e ezekben a hangokban – mint mikor a hullámvasúton sikitanak az emberek. A föld aztán újra kisimult, és semmi sem árulta el, mi történt. Sokan mentek át a kapun, de visszafelé soha senki nem jött.

Márta lefestette a kaput a mögöttes tájjal, és a képet otthon az ágya fölé akasztotta. Nekem egyszer a golfabdám gurult a kapun túlra, de egy hosszú bottal vissza tudtam piszkálni. Cipó nem volt ilyen szerencsés: az ő labdája messzire röpült. Én lemondtam volna róla, de ő makacsabb volt. Sokáig figyelt, jegyzetelt, térképet készített, aztán kötelet kötött a derekára, és óvatosan a kapun túlra merészkedett a labdáért. Igyekezett elkerülni a kritikus pontokat, mi meg a köté végét fogtuk, készen arra, hogy visszahúzzuk, ha valami történne. Meg is úszta Cipó ezt az utat, de ettől vérszemet kapott, és ezentúl már különösebb ok nélkül is átóvakodott a túloldalra. Egyre hosszabb utakat tett meg, pazar gyümölcsöket hozott, és merészségében arra vetemedett, hogy már a kötelet sem vette magára. Rossz sejtelveim voltak, és be is következett a baj. Láttuk, ahogy Cipó, óvatosan kerülgetve a kifigyelt pontokat, visszafelé jön, már majdnem a

kapuhoz ér, mikor egy addig biztonságos helyen megnyílik alatta a föld, és már szánkázik is lefelé az oldalban. Úgy tűnt, nem vesztette el a fejét, sarkával fékezte a csúszást, és mintha kíváncsian figyelt volna lefelé. Aztán eltűnt a szemünk elől, a föld kisimult, és mi ott maradtunk teljes tanácstalanságban. Sokáig ültünk bénultan, nem tudva, mitévők legyünk, lassan kezdett besötétedni.

Egyszer csak kulcs csikordult, és kinyílt a szolgálati bejárat. Cipó lépett ki rajta, visszafordulva az ajtóban még parolázott valakivel, aztán az ajtó bezárult, és mi hárman újra együtt voltunk. Csendben, megrendülve összeborultunk pár percre, aztán összepakoltunk, és hazamentünk. Nem tudom, mi történhetett odalenn Cipóval. Mi tapintatból nem kérdeztük, ő maga pedig soha nem hozta szóba. Különben ugyanolyan volt, mint azelőtt, csak a tenyerén húzódott egy különös karcolás, néhány ősz szál keveredett a hajába, és a közelében mintha enyhe kénköszag terjengett volna.

Cipó képe

Volt Cipónak egy nagy, kerek képe, amit úgy örökölt. Nem volt rajta semmi különös; határozott, de szelíd vonásokkal készült, nemigen tűnt ki a sok hasonló kép közül. Sokan el is mentek mellette, de akiknek megragadta a tekintetét, észrevehették, hogy akárhonnán nézik, mintha mindig feljűk fordulna. Tulajdonképpen elégedett volt Cipó a képpel, szívesen mutogatta barátainak, de az idegenekkel már bizalmatlanabb volt. A kép valahogy túlságosan nyitott volt, védtelenséget, sebezhetőséget sugallt, vagy ami még rosszabb, zavarodottságot, bizonytalanságot. Néha jó lett volna, ha a kép hideg, merev, elutasító, esetleg gúnyosan fölényes, vagy amilyenek igazán látni szerette volna: távolba tekintő, óceáni szelek barázdálta, régi mesterek titkait őrző. Hiába, Cipó tudta, másik képre soha nem lesz lehetősége, be kell érnie ezzel az eggyel. Beborította hát valamilyen áttetsző mázzal, itt színes vonásokat húzott rá, ott egy kis sejtelmes árnyékot kevert. A változtatásoktól – úgy tűnt – érdekesebb lett a kép. Mindenki mást látott benne: volt, aki repedezett hegyeket, mások kitorni készülő látavakat, megint mások sötét, föld alatti áramokat vagy éppen sziklákon porló hullámokat, de volt, aki így kiáltott fel: „Ez pont olyan, mint én vagyok!” Talán azért volt így, mert a bevonó máz csillogott, mint a tükör, látszott benne minden, ami körülvette: az elsuhanó évszakok, jövő-menő ismerősök, örömök és bánatok, sivár, kihalt pusztaságok, kavargó, vágázó hadseregek. Aki fáradt volt, nyúzottnak és sárgának látta, aki friss volt, üde zöld réteket, szaladó kék gyerekeket vélt felfedezni, aki elaludt, úgy érezte, lebegő, fehér felhőpamacsok úsznak elő az álomképen; aki rosszra készült, hideg vasak csillogását látta, aki szelíd volt, annak gyümölcsös csendélet mutatkozott, piros-sárga barackokkal, fonott kosárban.

Maga Cipó is meg-megnézte a képet időnként. Ő tudta, mi rejlik a bevonat alatt, nem tévesztette meg a fénylő máz, látta az eredeti, fegyelmezett ecsetvonások nyomait, ahogy az alkotó megkeverte palettáján a halk félelmet, kételyt, aggodalmat, tett hozzá kevés bizakodást, jó szerencsét, ellensúlyozva kishitűséggel és mulandósággal. Amit ő maga festett rá utólag, hiába tükrözött mindenfélét másoknak, Cipó számára csak halvány csillogás volt, s abban sem látott mást, mint mindig csak októberi bükkerdőket, lehullott vizes faleveleket az ösvényen.

Viharemberek

Vannak egyrészt a tócsaemberek. Hirtelen szélrohammal kitör a vihar, mind nagyobb cseppek záporoznak, a por még beissza, de mindjárt erecskék indulnak meg, egyre bővebben, összefolynak, vízmosásban szaladnak, tócsákban összegyűlnek: itt ütik fel fejüket a sustorgó tócsaemberek. Kicsik, de fürgék, buborékban hányják-vetik magukat, kavargó, sebes táncot járnak. Szélnyomatokban szét-szétriadnak, de egy pillantás, és sisteregve újra felvetik magukat. Aztán csendesül a zápor, ritkúlnak a tócsaemberek, még egy-két későn jövő buborékot pattant, aztán csak halvány körök maradnak utánuk. Eláll az eső, a víz lassan elfolyik, a föld felszikkad; a tócsaemberek hova lettek? Ki tudja, hol lapulnak, készen a következő viharra, szédítő, vad mulatságra?

Aztán ott van a rettenetes holmár ember, aki sohasem segít. Valahol túl az esőfüggönyön, a látóhatáron jár, ahol megsárgul a tornyos fekete felhők alja, ahol a villámok lecsapnak, és ahol furcsa dolgok történnek. Hatalmas léptekkel halad, szörnyű nagy zsákot cipel a vállán, s mindig dolga van valahol. Elvonul együtt a viharral, de jobb is nem találkozni vele, mert a rettenetes holmár ember nem segít.

Vannak viszont barát emberek is. Őket sem lehet megtalálni, észrevétlenül elvegyűlnek, csak a nyári zivatarral bukkannak fel. Csapzottan, félig ázottan, egyesével-kettesével, futva esnek be eresz alá, kapualjba, tornáczra, ahol már áll néhány közülük. Hajukból kirázzák a vizet, ruhájukból nevetve kicsavarják, és nem bánnak semmit. Csapkodnak a villámok, repedezik az ég, az ömlő víz csak mossza-mossa a gondokat, viszi messzire; most nem kell sietni, semmi sem fontos. A barát emberek türelmesen álldogálnak, és mindig akad egy, aki előrelép az eresz széléhez, ahol bepermetez az eső, bizakodva felpislant az égre, és így szól:

– Hej! Ott már szakadozik, mindjárt eláll!

Kígyómarás

Nem sokkal azután, hogy Cipó megvette élete első padlízánlila lakodalmas öltönyét, megmarta egy kígyó. Nem biztos, hogy van összefüggés.

Elővettük a Nagy Méregkatalógust, és megállapítottuk, hogy Cipónak nem sok ideje maradt. Csillapíthatatlan hányingere fog támadni, elméje elborul, végtagjai elüszkösödnek. Ennek megfelelően cselekedett: odakészítette a lavórt, ágynak dőlt, elborította elméjét, megpróbált szenvedni, és percenként hívogatott bennünket, hogy nézzük meg, mennyire üszkösödik már a keze-lába. Mi minden tőlünk telhetőt megtettünk, bizonygattuk, hogy ez aztán az üszög, és hogy figyelmét eltereljük, pajkos középkori történeteket meséltünk neki, amíg az infúziót cseréltettük. Nem hiszem, hogy sikerült megtevesztenünk, de belement a játékba. Derűsen nevetett, csak a hatás kedvéért komorult el néha, megüvegesítve szemét, kiváló drámai érzéssel mindig egy-kétértelművé gondolható szófordulatnál. Kacagva hajlongott, csapkodta a dunyhát, hogy aztán egy pillanat alatt olyan merev legyen, mint akit karóba húztak. Ilyenkor mi is zipogtunk egy sort, aztán játszottunk tovább.

Azért a holnapra is gondolni kellett, megrendeltük a koporsót, amit – mivel egyforma volt a méretünk – mindjárt ki is próbáltam, nehogy szorítson, és az sem jó, ha nagyobb egy számmal. Megfelelő ruhám sem volt, szerencsére ott volt a padlízánlila öltöny, kihasználatlanul, és – mint mondtam – a méretünk éppen egyforma. Mintha

csak szobrász vésője öntötte volna rám a zakót: a negyedes válltöméstől ívesen omlott le a hajtóka vonalán, hogy az egysoros enyhe domborulata diszkréten elrejtse a középhas gyöngye kiemelkedését. És a színe! Mintha nem is lila lett volna, hanem egyenesen színjátékos! Ahogy a napfény megcsillant a vállamon, a szemem sarkából mintha röpke szivárványt véltem volna felfedezni! Mi tagadás, kedvemet leltem az öltönyben, bár kissé darabosan mozogtam, és ha hirtelen lecsap egy ragadozó, nehezen tudtam volna elugrani. Meg aztán nemigen való az ilyen fazon temetésre, de majd a hátsó sorban maradok.

További előkészületként Márta malomkeréknyi, örökzöld koszorút rendelt, a következő felíráttal: „Drága jó halottunk/halottam, búcsúunk/búcsúzom tőled.” Nem túl specifikus, de legalább újra felhasználható. És milyen jó, hogy ilyet vett! Már éppen elhantolni készültünk a beteget, mikor látjuk, hogy üres a lavór, üszög sehol, és még meg is hizott Cipó! Még egyszer ellenőriztük a méreg leírását, és kiderült, hogy lejárt katalógust néztünk, nem érvényes az egész! Azért nem akartunk türelmetlennek látszani, és vártunk még pár napot, de a helyzet egyre kényelmetlenebbé vált. Cipó mind követelődzőbb lett: minden napra gyöngye galambleves (a környékbeli galambok már nagyon kitanulták a lőtávolságot), felolvasás a *Pál utcai fiúkból* (főleg Nemecek halálát kedvelte) és a részvét apró – ügyesen titkolt, de észrevehető – megnyilvánulásai (mind terhesebb volt újat kitalálni). Végül mentő ötletem támadt: „Neked úgysem kell” – mondtam, és egy keresztelőre hivatkozva felvettem a pompás öltönyt, föl-alá sétálgattam benne – remekül állt –, aztán Cipót etetve még egy csepp spenótot is ejtettem rá. Ez már sok volt. Cipó rövid úton felépült, az öltönyt kitisztítottuk, a koszorút lefagyasztottuk.

Rendbe is jött volna minden, de történt egy baleset. Ahogy kérkedve billegettem magam a padlizsánlila öltönyben, engem is megmart egy kígyó. Valamit jelenthet a dolog, de két esetből még nem lehet statisztikát csinálni, így ma sem állítható bizonyossággal, hogy van összefüggés.

Kompromisszum

Ma Nemdolgozunk – jelentette ki Cipó. Továbbá Nemfölkelünk, Nemmosakszunk, Nemreggelizünk. Látva helyeslésemet, így folytatta: ma Nemköszönünk, és – súgta bizalmasan – Nemgondolkozunk. Cinkosan hunyorítottam, és megegyeztünk, hogy Nemcipelünk és Nemstrapálunk. Cipó egyre inkább belekesedett, és újabb javaslatokkal állt elő: Nemeszünk és Nemiszunk, Nemalszunk, és kétségtelen, hogy Nemmegyünk! Nemhallgatunk! Nemordítunk – csitítottam, de ő még elrikkantotta magát: Nembánunk és Nemtörődünk! Nemfélünk! Nemdukálunk!

Közben megjött Márta a piacról, és hallva a kiabálást, benyitott hozzánk: teremtette Dedolgoztok, Defölkeltok, Demosogattok! Nézze meg az ember, azért is Destrapáltok, Dementek, és addig Detörödtök, amíg Dealusztok! Majd Debántok még, és akármit csináltok, bizony Deesztok és Dehallgattok! Morbizomadtok Deféltek! Dedukáltok!

Cipó összehúzta magát, és csak hallgatott. Jobb a békeség, és hogy mentsem a helyzetet, kompromisszumos tervet vázoltam föl: talán úgy kellene, hogy Félbredünk, Félfölkelünk, Félmosakszunk, Félészünk. Aztán a legokosabb, ha Félbolgizunk, Félnotázunk, Féllepünk és Félfélünk. Fél-törődünk, Félfigyelünk, Félsegítünk, Félértünk és Félalszunk. NemDe Féllel fogadható az ajánlat? Cipó csöndben maradt, Márta a vállát vonogatta, aztán – mint minden reggel – ma is ennyiben maradtunk.

Álom a magasban

Cipó legjobb alvása váratlanul, egy május végi napon következett be. Előtte túl fiatal volt, utána túl öreg, ezen a napon azonban, úgy déltájban, valami könnyű, lebegő és üdítő mámor fonta körül nyugalmas pihenését. Talán a friss májusi meleg, talán a légnyomásváltozás, esetleg a magas, sárga falakról a szobába verődő fény tette, vagy talán az ablaktáblák ide-oda csapódása, ahogy akasztójukon cibálta őket a meg-meg-újuló szél, vagy a sarlós fecskék vijjogós kergetőzése ott a magasban... Régi város közepén, dombtetőn magasodott az épület, magas volt a fehérre meszelt szoba is, ahol Cipó lustán az ágyra heveredett. Szél, csapódás, vijjogás, tükröződő tavaszi fény... Cipó elaludt.

...Tucatnyi lovas jelent meg a dombélen. Megálltak, körülnéztek, aztán lassú ügetéssel leereszkedtek a virágos lankán, megállapodtak a patak partján, hagyták, hogy a lovak szomjukat oltsák. A patakparton mézillatú füzek virágoztak, követve a kanyargó eret, mely fürgén szaladt a messze sík felé. Az egyik vitéz most pár szóval befejezett valami korábban elkezdett történetet, a többiek halkán felnevettek. Vezetőjük, fekete szemű, mokány férfi, levette kócsagtollas süvegét, felnézett a nap felé, mintha az időt becsülné, aztán újra fejébe nyomta a fejfödőt, és nekiugratta lovát az emelkedőnek. Rövid kurjantásokkal a többiek is megnoszogatták lovukat, s csakhamar eltűnt a csapat a túlsó domb mögött. Elhalt a kardcsörgés, lószuszogás, maradt a virágos rét, egy-két kifordult gyepsomóval a paták nyoma körül; a patak ugyanúgy csörgedezett tovább, a füzek tovább lehelték a mézillatot...

...Elég messze volt egymástól a két házsor, köztük hársfákkal szegélyezett széles utca húzódott. Szombat reggel volt, ablakok nyíltak és csukódtak, a konyhákban edények zörögtek, a kapuszínekben bicikliket olajoztak. Először csak hangfoszlányokat lehetett hallani, aztán egyre biztosabbá vált, hogy erre tart a tűzoltózenekar. Volt, aki az ágyból lépett az ablakhoz, mások leszálltak a nyeregből, és a biciklire támaszkodva bámészkodtak, a hentes két bárdcsapás közt kipislantott a kirakaton, a trafikos az ajtóba állt. Jött, jött a zenekar, már itt is volt, gyerekek szaladtak a járdán, verebek röppentek fel a háztetőre. A menet élén, pár lépéssel a többiek előtt egy fiatal tűzoltó lépkedett, s trombitáján valami különös, sohase hallott hajlékony dallamot játszott. A napfény megcsillant a trombitán, a rezeken, a sisakforgókon, az utolsó sorban a dobok peremén, a por kicsit felkavarodott, aztán leülepedett, a zenekar továbbhaladt, lassan elenyésztek a hangok, a verebek újra leszálltak, a hentes tovább csapkodott, a trafikos újra a pult mögé ült, és a különös dallamot fityörészte, amíg el nem felejtette...

...Az ablak az épület beugró részére nyílt, szemben sima, sárga fal húzódott, de szorosan az ablakhoz állva oldalt le lehetett látni a várfalra, alatta a völgy apró házaira, messzebb a sziklás buckákra. Lenn már leveleztek a bokrok, zümmögtek a rovarok, de ott a magasban csak a könnyű szél cibálta a kitámasztott ablaktáblákat, és a gyakorlatozó sarlós fecskék zúdultak vijjogva a fal felé, hogy az utolsó pillanatban félrevádjának. Dél felé járt...

Cipó felébredt, felült az ágy szélén, az álom még ott suhogott a fejében. Úgy látta, hogy egy fehérre meszelt szobában ül, az ablak sárga falra néz, az ablaktáblát a sarlós fecskés májusi szél cibálja. Ha odalépne az ablakhoz, oldalt letekinthetne a várfalra, azon túl a völgy házaira, még messzebb a sziklás buckákra. Valami biztosan történik

lent, talán egy ismerősnek is lekiálthatna. De nem lépett az ablakhoz, csak ült, álomsuhogós fejét tenyerébe támasztva. Most először (és utoljára), ennyi elég volt.

Adjonisten – fogadjisten

A Nagyszakadék peremén lóbáltam a lábamat, átadva magamat a tavaszi napsütésnek és az égi madarak csicsérgésének.

– Adjonisten! – oldalazott felém Cipó.

– Fogadjisten! – vetettem oda, és a fogpiszkálót szájam egyik sarkából a másikba toltam át. Cipó az égre nézett, tanulmányozta a báránylegőket, aztán hirtelen odaszólt:

– Jó napot!

Késlekedés nélkül, látszólag hanyagul válaszoltam:

– Mizújs?

Cipó lábujjával a porban rajzolgatott, laposan rám nézett, és odabökte:

– Szevasz!

Hála éberségemnek, kész voltam a visszavágással:

– Üdv!

– Helló! – próbálta most könnyedre venni a figurát.

– Csá! – riposztottam.

Cipó stratégiát váltott:

– Csókolom! – próbált hátba támadni.

– Tisztelem! – emeltem fel hangomat, és kezdett a vér az agyamba tolni.

– Jó vadászatot! – erőlködött makacsul Cipó, de a hangja már megremegett.

– Egy vérből valók vagyunk, te meg én! – fortyantottam vissza a vadászkiáltást, lassan beliluló fejjel. Cipó már visszakozott volna:

– Minden jól! – és gyorsan sarkon fordult.

– Viszlát! – süvitettem a hátába a telitalálatot. Cipó megrándult, és a válla fölött szólt vissza:

– Szia!

– Gudbáj! Órevoár! Arrivedercsi! – ordítottam utána. Már csak legyintett, és igyekezett minél gyorsabban eliszkolni. Még egy sorozatot utánaeresztettem, csipőből üvöltve:

– Aufviderzéen! – de Cipó ekkor már nyakát behúzva, teljes sebességgel ügetett.

Így kell ezekkel bánni.

Tovább lóbáltam a lábamat a sziklaperemen, s lehunyt szemmel élveztem a napsütést. Kis zörej hallatszott: Márta kapaszkodott felfelé a szakadék falán. Épp a lábamnál bukkan fel, és ahogy meglátott, mosolyogva szólásra nyitotta száját – nyilván üdvözölni akart –, de én résen voltam:

– Dászvidányija!!! – bömböltem az arcába, mire Márta visszahanyatlott a szakadékba.

Na, azért.

Látogatás a városban

Egész éjjel tombolt a vihar. Vízuhatagok csapódtak a bozótba, ágak verődtek, koronák törtek a sivitó szélben, vadul hánykolódott a nádas. A nádi fecsegér meghúzódott a nádszálakkal együtt hajladozó fészkeben, a törpecsuvik riadtan pislogott egy védett fűzfaodú mélyén, a kevésbé szerencsések meg lapítottak, ahogy tudtak. Pontban éjfélkor mély roppanással a mocsár széléről hatalmas ingólápdarab szakadt le, és a szél rohamaitól hajtva sodródni kezdett a nagy tó belseje felé.

Jött a hajnal, a szél felszívódott, a hullámok vidáman locsogtak, és az úszóláp feneke lehorgonyzott a tó túlsó oldalán, egy sétány lábánál, nem messze a város szívéől. Nem volt más a parton, mint egy-két álmatlan nem alvó, három korán futkosó meg négy kutyasétáltató. Meghökkenve nézték a semmibőljött szigetet, s csakhamar a város ébredő morájával csatlakozott hozzájuk rövidebb-hosszabb ideig néhány komoran siető meg pár tartósan lebzselő. Volt mit nézni: jókora zöld nádassziget itt-ott lesencefűvel borított tisztásokkal, reketyefoltokkal, fészkekkel, állatokkal, mindez enyhén ringatózva a tözeges gyökércsomók, ázalékok, végvények évszázados, víz alatti, kusza fonadékán. Más helyekről, más időkben szakadt ide ez a lág, szokatlan látvány. A nádi fecsegér megpróbált énekelni, de itt rosszul hangzott, inkább újra meglapult. A törpecsuvik még az éjjel odébbállt, otthagyva a kettétört fűzfacsontot, az ágasgém meg mozdulatlaná dermedt a reketyésben. A parázna-billegető viszont fűrgén szedegetett a sziget szélein meredező gyökértörzsökök között, aztán átlibbent a parti kövekre, s egyre távolodva, szaporán billegetve bogarászgatott.

Érkezett ekkor egy parton szaladgáló két csónakossal, megmérték a szigetet: ezer-száz angol láb a körméret, nyolc könyök a mélység, az annyi, mint harminckettő köből tözeg szorozva kettővel. Megjelent erre egy kertész, osztotta kettővel, és megvette a szigetet komposztanak. Csakhamar megérkezett egy benzingőzgépj, kinyújtotta hatalmas markolóját, lecsapott, kimart a szigetből egy darabot, a partra dobta, és így tovább. Ez már sok volt. A fecsegér riadtan felröppent, és céltalanul elszárnyalt valamerre. Ahogy a markoló a reketyésbe csapott, az ágasgém is felocsúdott rémült merevségéből, és szárnyait szétvágva, ijedt krákogással elevezett nyugalmasabb tájak felé. Hamarosan – úgy tűnt – kiürült a sziget. A gépj irgett-forgott, duhogott, egyre csak fogyasztotta a lápot, délre csak pár szobányi érintetlen nádfolt maradt, a báméskodók is fogyadoztak. A kezelő ekkor leállította a masinát, és az ebédes zacskó felé nyúlt.

Ekkor tévedt arra egy áporodott tekintetű íróművész. Nem nézett semerre, csak akkor kapta fel a fejét, amikor belebotlott a mocsárszagba. Tágra nyílt szemmel nézte a lágmaradékot, majd fejét ügyesen oldalra billentette, úgy is megvizsgálta – és ekkor meglátott valamit a szigeten, csak azt nem tudta, pontosan mit. A saját szerencsétlenségét vagy Wittgenstein álszakállát, esetleg mindkettőt? Mindenesetre felvillanyozódva sarkon fordult, és hazasietett, hogy élményét papírra vesse. Ez volt az alkalmas pillanat.

– Most! – szisszent felénk Cipó.

Egyszerre vágódtunk ki a nádból, és szorosan a víz színe fölött teljes sebességgel elzurrogtunk a távolban kéklő túlsó part felé. Izgalom támadt a parton, de mögöttünk víztölcsérek gerjedtek, vízporfelhők kavarogtak, a parton állóknak a nap is szembe-sütött, alig láttak valamit. Nem is tudtak megegyezni, mi történhetett, később a városban leginkább valami különös természeti jelenségről beszéltek.

A túlsó partot elérve levágódtunk a nádasba, és meglapulva vártuk, hogy lecsillapodjunk. Hamarosan lecsendesedett a szívverésünk, a mocsár ismerős hangjai meg-

nyugtattak, biztonságban voltunk. Menekülés közben kicsit szétszóródtunk, most elkezdtük egymást hívogatni:

- Hüitt, hüitt? – ez volt Márta.
- Krrrrr-pikpik! Krrrrr-pikpik! – szólt bele Cipó.
- Buu-zaa-daradara, buu-zaa-daradara... – így én.

Leltár

Az éjjeli vihar megint partra vetett egy hajóroncsot. Átkutattam, és a használható holmit néhány fordulóval felcipeltem a kunyhóhoz. Annyi minden összegyűlt már az utóbbi időben, hogy kihordtam mindent a gyepre, és számba vettem a vagyonomat, hasznos és haszontalan kacatjaimat:

sapka (kapitányi)	1 db
esernyő (törött nyelű)	1 db
öltözet ruha	1 db
cipő (elnyűtt)	1 pár
hegedű (cremonai), hozzá való vonóval	1 db
vadászkarabély (gyújtókupakos)	1 db
lőpor (kissé átmedvesedett)	1 zacskó
szíverősítő (jófajta portói)	1 kisebb hordó
vetőmag (gabonafélék)	1–1 véka
függőágy	1 db
kedvenc olvasmány	1 db
epitáfium (igen találó)	1 db
penicilus (szarunyelű)	1 db
fogazat (hiányos)	1 db
érzékszervek (hibátlanok)	1 készlet
test (ruganyos)	1 db
idegrendszer (működőképes)	1 db
gondolat, ami bánt	1 db
ötlet (eredeti)	1 db
kísértés (nagyobbfajta)	1 db
szenvedély (igazi)	1 db
emlék (mély nyomot hagyó)	1 db
álom (visszatérő)	1 db

Eddig a (korántsem teljes) lista. Úgy látszik, nekem mindenből egy van. Csak életem van kettő. Egy jó meg egy rossz; az egyik hétköznapra való, a másik ünnepnapra. De nagyon hasonlítanak, sokszor a hajnali sötétben a másikat veszem elő, aztán egész nap abban járhatok.

Van nekem életem három is, egyiket Cipóval osztom meg, másikat Mártával, a harmadikat megtartom magamnak. Ha jobban megnézzük, van az négy is: egyiket tavasszal elvetem, másikat nyáron elkalandozom, harmadikat ősszel elmélázom, negyediket télen eltüzelem. Sok életem van, ne féljete, jut belőle mindenkinek, nem garaszkodom. Fel is irtam az ajtófélfára, hogy el ne felejtsem:

„Számptalan életem van: szabad vagyok!”

Fahajók

Pókrákokat gyűjtöttünk Cipóval. Apály volt, és mellig a vízben gázolva kémleltük a fenék titkait. Színes, kagylókkal borított kövek, homokturzások, tengeri uborkák és sünök között lapulnak a moszatos hátú pókrákok. Ha sikerül egyet megpillantani, a hosszú, háromágú kampóval alája kotor az ember, kimeríti, és a hátán hordott fedeles kosárba borítja. Nincs sok harapni való rajta, de ami van, nagyon ízletes.

– Hajók a kikötőben! – hasított a kiáltás a levegőbe. Márta állt egy szikla tetején, izgatottan lengetve karját. Nemrég építettük a kikötőt, és eddig még nem járt itt senki. Gyorsan kilábalunk a vízből, és a fővenyen futva kerültük meg a szirtfokot. Ahogy elénk tárult a kikötő képe, megtorpantunk: ott voltak a fahajók, bevont vitorlákkal, csendesen ringatózva az öböl közepén; halkan locsogtak a hullámok az oldalukon, cséregő sirályok keringtek fölöttük. Nem ilyen hajókra számítottunk. Hasas, lassú járású kereskedőhajókat vártunk, melyek a part mellett közlekednek kikötőről kikötőre, és mindenféle hasznos dolgot csereberélnek. Ezek karsú klipperek voltak magas árbo-cokkal, vitorlarengeteggel. Ezek száguldásra születtek: orkánok peremén száguldának, tornyos hullámok oldalán siklanak, hosszú utakon bolyonganak. Most is szinte ugrásra készen horgonyoztak, s bár semmi sem mozdult a fedélzeten, csak úgy vibrált a nyugalom körülöttük. Viharvert palánkjukra barna moszatok és vándorkagylók tapadtak, a hajófenékben hosszú útra élelemnek szánt teknősök kaparásztak, a levegőben fűszer- s teaillat lengedezett.

Ezek más vizeken járnak, nincs mit kereskednünk velük. Mártával hazamentünk, folytattuk a napi teendőket: vermekbe öntöttük a pókrákszákmanyt, hálókat foltoztunk, halszeleteket aggattunk fel száradni. Cipó viszont estig a parton maradt, s a hajókat kémlelte. Mikor megjött, feltűnően szótlan volt, és evés nélkül lefeküdt.

Betakarítás ideje volt, a következő napokban igen elfoglaltak voltunk. Apálykor Mártával a visszamaradt tocsogók felszínéről hálóval lemertük a piros viharbogyókat, aztán a napon megszáritottuk, mozsárban porrá törtük és kis zsákokba porcióztuk. Tengeri kökőrcsineket is szedtünk a szárazra került homokpadokon: sokáig megmaradnak, és szép koszorút lehet belőlük kötni. Dagálykor az átbukó hullámcsapda százával fogta a rajzó, arasznyi tajtékrájákat, ezeket is be kellett főzni. Sok volt a munka, és minden kézre szükség volt, Cipó mégis mindig a kikötő körül csavargott. Azt hiszem, ki is evezett a hajókhoz, mert egyik reggel nem találtam a csónakot a szokott helyén.

Három napja horgonyoztak a hajók a kikötőben, s a harmadik nap este Cipó – ösz-szeszorult szívvel néztük – csomagolni kezdett. Egyikünk sem aludt az éjjel, s mikor pirkadni kezdett, Cipó vállára vette zsákját, és tétován, majd egyre határozottabb léptekkel elindult a kikötő felé. Mi leverten néztünk utána. Aztán látjuk, hogy felérve a gerincre lenéz a kikötőre, megtorpan, leejti a batyuját, felmászik egy sziklára, onnan kémleli a tengert, aztán lassan lemászik, leül, és nem mozdul. Dél tájban visszajött Cipó: a kikötő üres volt, a fahajók nem várták meg, elmentek nélküle.

Egy teljes évbe telt, mire visszazökkentünk a rendes kerékvágásba. Cipó újra a régi, vidám fickó volt, mi sem emésztettük magunkat, s ahogy a nyár vége közeledett, ismét eljött a pókrákhálaszat ideje. Mellig a vízben kutattuk a pókrákokat, mikor megint Márta kiáltozását halljuk:

– Valami ég a kikötőben!

Feltekintve sűrű füstöt láttunk előgomolyogni a szirt mögül. Partra gázoltunk, sza-

ladtunk az öbölhöz, de a szirtfok mögül kibukkanva visszahőköltünk: újra itt voltak a fahajók, és égtek, valamennyien. Lángok kúsztak a kibontott vitorlákra, ropogva dőltek ki az árbocok, izzó pallók pattogzottak fel a fedélzeten, és egyik hajó a másik után süllyedt el, orral felfelé, hatalmas örvényeket kavarva. Aztán kisimult a víz, csak itt-ott úszkáltak sístergő, üszkös fadarabok a felszínen, és fekete pernye hullott az égből mindenfelé. Itt nem volt mit tenni, hazamentünk. Cipó még estig a parton maradt, aztán megjött ő is.

Az idő telt-múlt, tettük a dolgunkat, hajók jöttek-mentek a kikötőben, de Cipó soha többet nem emlegette, hogy tengerre száll. Igaz, olyan sebes járású, viharvert palánkú, teaillatú fahajót nem is láttunk többet.

Teremtés

Cipó megállt a rét közepén, és körülnézett. Fent az égen fraktál-felhők úszkáltak, az erdőben ordas farkas sompolygott, a réten Fibonacci-virágok pompáztak, és ha a földre tapasztotta a fülét, hallhatta, hogy körben a fűben tombol az evolúció. Látta Cipó, hogy jól van ez így, de lehetne másként is, és mivel ereje teljében volt, összekapart egy kis sáros földkupacot, és addig gyúrta-gyömöszölte, amíg lett belőle egy rakás zirr meg zurr. Na most az a kérdés, a zirrek meg zurrok taszítsák vagy vonzzák egymást? Régi trükk mindkettő – legyintett Cipó, és úgy döntött, hogy inkább legyen közöttük mentumhatás. Továbbá bizonyos körülmények között letkezzen a zirrekből romszor annyi dezgetett lumingó, a zurrok pedig moljanak és gyesüljenek szakadatlan, miközben trópiájuk folyton-folyvást vekedjen. Kellett még egy fő parancsoló – ennek meghagyta az Időt Cipó, mert nem volt elég fantáziája. Kissé hátr lépett, hunyorítva megvizsgálta a kotyvalékot, és „alakul, alakul” dünnögéssel nekilátott, hogy megáldja remtményeit a tártalanság utáni várgással és légitetlen hajlamokkal, hogy kozódó porodási és ralkodási mításoktól ajtassanak. Szép, szép – gondolta Cipó, csak kicsit túlinteng a gencia, és hogy érdekesebb legyen, hagyta, hogy a mindenütt ott nyeleskedő noszdög beköpjje a félkész verzumot. Aztán hogy lássa, mire jutott, megkavarta a teljes denséget, és belenyalt. Úgy találta, kell még bele egy csipetnyi véletlen, mert az egésznek ez a savorborsa. Kész – állapította meg Cipó, de egy kis ürességet érzett. Valami még hiányzott. Hát persze! A banán. Cipó nagyon szerette a banánt. Legyen hát banán is, csak ezúttal legyen narancsszíne, narancsalakja és narancsíze.

Most már megpihenhetett Cipó, csak még belerúgott egy nagyot az egész micso-dába, hogy megadja a kezdősebességet.

Amnesztia

Cipó általános amnesztiát hirdetett. Mire föl ez a nagy engedékenység? Talán finom ebédet evett, vagy jót szunyókált a kanapén, a szép idő is tehetett, vagy csak beverte a fejét, és átmeneti amnesztiában szenvedett – nem lehet tudni. Mindenesetre mi Mártával siettünk kiengedni a rabokat. Mi már rég megsajnáljuk őket, iszonyú lehetett azokban a zsúfolt tömlőcökben, térdig a rothadó iszapban, férgek és patkányok martalékaként reménytelenül tengődni. Már mi is untuk az örökös kenyér-víz menüt, pedig mi nem ettük, csak adtuk.

Először a felső cellákból a kisebb bűnösöket engedték ki: tolvajokat és gyilkosokat. Egy szinttel lejjebb voltak a fantáziátlanok, a bőfögők és szürcsölők meg a szirupos dolgokat kedvelők. Ahogy kinyitottuk az ajtót, csak úgy özönlöttek kifelé, nyomakodtak, préselődtek, mint a gyerekek az iskolakapuban. Még lejjebb mentünk, és kiengettük az alázattalanokat, a nem köszönőket, együtt a sok tétlenkedővel meg azokkal, akiknek más tetszett, mint nekünk. Elborzadtunk, ahogy a csőcselék a napvilágra tolongott, de elszántan még lejjebb szálltunk. Itt, a legalsó szinten nyomorogtak a többszörös életfogytiglanosok, teljes sötétben, nyakig az iszapban. Ezeket is? – néztünk Cipóra. Megremegett, de aztán elszántan bólintott, és mi kinyitottuk a vasajtót, hogy eltámolyogjanak azok, akik buták voltak, de nem hitték el magukról, meg azok, akik megígérték, hogy elolvassák, amit írtunk, mégsem olvasták el, és legvégül – kimondani is szörnyűség – azok, akiket semmi sem érdekelt.

Egészen meghatódtunk a nagylelkűségünktől, és bizakodás töltötte be a lelkünk. De mit kellett látnunk? Talán hálás volt a szabadságért a gyülevész népség? Talán megjavultak, észhez tértek, megnemesedtek? Nem, a bőfögők tovább bőfögtek, a tolakodók a sarkunkra tiportak, a buták tovább bambultak, a nem olvasók nem olvastak, az ízléstelenek ízléstelenkedtek, a nem érdeklődők fikarcnyit sem érdeklődtek – semmi javulás. Be kellett látnia Cipónak is, elhibázott dolog az amnesztia.

Most aztán vesződhethünk, amíg újra összetereljük, letartóztatjuk, tömlöcbe zárjuk a sok gonosztevőt, hogy megint csak hárman maradjunk szabadlábon: Cipó, Márta meg én.

Hazatérés

Elébe szaladt a táj, alája fordult az út, suhantak mellette a pipacsos mezők, hátramaradtak az imbolygó kányák, szelnyomta nyárfák. Egyenletesen, nagy iramban nyomta a pedált, pedig már nem kellett sietnie. Itt már nem fogják keresni, senki sem gondolná, hogy ilyen messzire jutott, és azt sem tudják, hogy mi köze van ehhez a vidékhez. A gomolyfelhők közül elő-előtört a nap, és a komor fény nem mutatta meg, csak az arcán érezte, ha apró rovarok szitáló függönyébe szaladt. Lehajtotta a fejét, résnyire hunyorította szemét – hirtelen valami zsibbadást érzett a nyelve alatt. Furcsa érzés, mintha már történt volna ilyesmi – aztán beléviglant, hogy néha gyerekkorában fogta el ez a kellemetlen, szorongató zsidóság. Köpködött egy sort, megkönnyebbült, és lassítás nélkül haladt tovább. Így gurult be a faluba, hajtva a félhátszéltől. Kihalt volt az utca, csak a kocsmák előtt látott egy-két ácsorgót, de senkit sem ismert, és attól sem kellett tartania, hogy valaki utánakiált. Ennyi év után... Pedig szinte semmi sem változott, a kanyar után ott a gólyafészek, szemben a templomkapu... A túlsó végen kisuhant a faluból, fel a gátra, óvatosan lezotykolódott az ártérre. Nemrég eső lehetett, meg áradás, kétoldalt mocsaras gödrök, áthatolhatatlan bozót, az úton csúszós pocsolják, kellemetlen szűnyoghad. A kerekek felverték a sarat, csúszkált ide-oda, de nem törődött vele, úgyis mindjárt lemossa. Az út kiszaladt a homokos partra, ledobta a biciklit, megállt a parton. Egyedül volt, körötte szürke fény, a nagy folyó hangtalanul hömpölygött, a partokon mélyzöld fal az erdő. Belegázolt a vízbe, hamar mélyült, elvesztette a homokot a talpa alól, beljebb úszott. Régen sokszor átúsztak a túlsó partra, versengve, ki tud a sodrásban éppen szemközt kiérni. Most hanyatt feküdt, és csak annyira legyezgetett, hogy ne vigye le az ár. Zizegett, pezsgett a víz körülötte, friss áramok járták át a testét. Hirtelen újra jelentkezett a nyelve alatti zsidóság. Kicsit

megijedt, hogy rosszul lesz itt, a folyóban, és óvatosan kiúszott. Mire kiért, elmúlt a furcsa érzés. Ahogy kikapaszzkodott, feltűnt, hogy a vízvonalnál százával sorakoznak a levetett szitakötőlárva-bőrök. Ugrált kicsit, lerázta magát, föl-alá szaladgált, amíg megszáradt. Most, hogy lemosta magát, nem bántották a szúnyogok. Kifelé menet óvatosabban kerülgette a pocsolókat, inkább tolt a biciklit. Felért a gátra: előtte ismét a széles mezők, kora délután van csak, de a gomolygó felhők esti fényeket és záporokat hoznak. Még négy-öt órányi útja van hátra.

Megint belehajtott, hamarosan emelkedni kezdett a terep, dombokra kapaszkodott az út, sokáig régi lávafolyások között kanyargott, aztán a meredek oldal jött sűrű erdővel – itt akadnak meg a felhők, hogy ledobják a csapadékot. Felért a kopár fennsíkra, térdig érő ritkás fűcsomók, fönt egy-két bágyadt keselyű, semmi más életjel, itt még elbitangolt jószág sincs. Az egész napos alkonyat kezdett valódivá válni, mikor végre az utolsó kis kapaszkodó után kiért a fennsíkba vájódott szakadék szélére. Lent a homályban tompa ezüst fonalként kanyargott a kis folyó, az innenső oldalon még végigszaladt egy gyöngye napsugár, a túloldal lassan sötétbe merült. Az út már csak ösvényként folytatódott a peremen, de nem követte. Egy hasadékba lelökte a biciklit – már nem lesz rá szükség, és ennyi nyom se maradjon. Addig kerülgette a repedéseket, amíg egy mélyen bevágódott oldalkanyonhoz ért. Egy íves sziklahíd alatt megtalálta, amit keresett: ősrégi kapaszkodók, fogások voltak a mászhatatlannak tűnő sziklafalba vésvé. Minden, ahogy volt – nyugtázta, és óvatosan ereszkedni kezdett. Leért egy szélesebb párkányra, mely fokozatosan ereszkedett a szakadék alja felé – itt már bátrabban lépkedett. Langyos és hűvös fuvallatok tolultak fel alulról, fent az ég lilásbarnára váltó csikján hangtalan denevérek cikáztak. Mintha birkanyáj kolompja szólna valahonnan... de nem, csak képzelődött. Leért a kanyon fenekére: kétoldalt merőlegesen törnek az égre a homokkő falak, köztük lapos, homokos tér, közepén szalad a kis folyó. Izgalom fogta el: már nincs sok hátra. Többször átgázolt az egyik oldalból a másikba kanyargó folyócskán, jólesett a langyos víz fáradt lábának. Mintha gyerekek kiáltozását hallaná, könnyű lábak futó zaját... nem, nem lehet, még odébb van. Felkelt a telihold, bevilágított a hasadékba, az egyik oldalt élesen beragyogta, a másikat feneketlen sötétségben hagyta. Meztláb lépkedett a meleg homokban, kezdett szélesedni a kanyon, oldalt most hangosabban csobogott a folyó – és ott volt előtte az ismerős sziklakiugrás. Ezt még megkerüli, mögötte ott lesz a széles kanyar, a fal homorodásába épített ősi hajlék, gyerekek szaladgálnak a meleg éjszakában a folyó tocsogóiban, ott ég a tűz a parton, tűzes szikrabolhák pattannak a magasba, és ott ülünk mi a tűz körül, a léptek zajára majd egyikünk feláll, kilép a tűz fényköréből, kutatva néz a közeledő felé...

Pár lépéssel a kiugró szikla előtt ismét hatalmába kerítette a nyelv alatti zsibbadás. Megtorpant, a furcsa érzés szétkúszott a testében, térde elgyöngült, teste meggörnyedt, aztán összecuklott, ott maradt a homokban, oldalán fekve, összezugorodva, megállt szívvel. Nem érte el a sziklát, nem lépett elő a kiszélesedő kanyarban, és már nem látta, hogy nincsenek ott a futkosó gyerekek, mi sem vagyunk ott, nem lép feléje senki a tűz fényköréből, tűznek sincs nyoma, a folyó csendesen szalad, a szemközti falban álló rom nyílásai vakon, feketén tátognak, és a sziklafalakon üresen csorog le a hideg holdezüst...

Újra

Emelkedett, emelkedett a nap a felhőtlen nyári égen, a tűző sugarak már kora reggel sápadttá szikkasztották a nagy fennsíkot; közepén ott a szakadék keskeny ere, ahol az oldalakban még homályos pára bolyong, alul még árnyékok és visszfények keverednek, aztán lassan ott is eloszlik a hajnal hűvöse. Lent a folyópart homokjában apró pont: a sugarak elérték Cipó összehúzódott testét, a meleg körbefolyta, átjárta, a görcsöket kiolvasztotta, vére lassan fölengedett, és egy finom dobbanással újra megindult a szíve. Kicsit kábultan fölemelkedett, hagyta, hogy tisztuljon a feje, aztán leverte magáról a port, és elindult, hogy körbejárja az ismerős helyeket. Rögtön látta, hogy évek óta nem járt itt senki. A rom – mindig is rom volt, amióta az eszét tudja – teljesen üres volt, tisztára söpörték, mindent elvittek: nem hirtelen távoztak. A kanyon alján hiába is keresne nyomokat, a nagyobb zivatarok után az áradás mindig kitakarítja. Elindult lefelé a folyó mentén. Túl a kanyaron, a kiszélesedett fenék hordalékkúpján ott állt a régi gyümölcsös. Elhanyagoltan, de életerősen, most is talált zamatos gyümölcsöt, szedett belőle. Majd kicsit megtisztogatja a fákat. A gazosban fajok burrantak fel, aztán egészen közel leszálltak, talán még sosem láttak embert, könnyű lesz párat megfogni. Fent a sziklapárkányon most is élénk sürgés-forgás látszott: a galambtelepet is gondjaiba veszi. Még tovább ment, addig, ahol szorossá szűkül a fenék, és dörögve zúdul le a víz vagy hetven méter magasságból. Egyetlen úton lehetett csak lemászni, a lezuhogó vízből kiváló mészkőnyelvek mögötti hasadékokban, barlangokban, lyukakon át. Lent belevetette magát a türkizkék tóba, olyan közel úszott a robajló vizeséshez, amennyire csak tudott. Régen számtalanszor próbáltak beúszni a vízfal mögé, de az erős sodrás, a hatalmas erővel visszacsapó vízpermet mindig visszalökte őket. Most is, háttal fordulva is alig kapott levegőt a rázúduló hideg vízszelemben, ami mindig a vizesés aljából fúj ki. Lejjebb sodortatta magát, és kiült egy sima mészgátra, lábát a habzó vízbe lógatva. Nagy bíboroslepkék röpködtek körülötte – a permetvizes, mohás katalanfalon gyülekeztek. Fent csókák kergetőztek némán, a víz dörgése elnyomta a hangjukat. A türkizmedencékben, a csendesebb helyeken vénuszhaj fonalai lebbentek meg a tükröződő napsugarak villódzásában. Percek vagy órák múltán felállt, ismét felkapaszkodott a vizesés fölé, vissza a romhoz, valamit még meg akart nézni. Oldalt volt egy keskeny mellékág, melynek üstszerű végében a falakról csorgó víz apró medencét táplált. Ide építettük rejtekkunyhónkat a lenről felcipelte uszadék fák rönkjeiből. Most úgy tűnt, nem lehet felmenni, egy leomlott, óriás szikladarab eltorlaszolta a hasadékat. Nemrég zuhanhatott le, mohák sem telepedtek még meg az alján. A vízbe hasalva a fal szögletében azért át tudott csusszanni a szikladarab alatt. Ott állt a kunyhó, ajtaja gondosan betéve. Benyitott: ez nem volt üres, a falba vert szögekre lógatva katonás rendben sorakoztak a szerszámok, alattuk cserépedényekben különféle magvak, az asztalra odakészítve a gyufa és a gyertya, a fiókban elmosogatott evőeszköz, a polcon só és fűszerek. Az ágyon új szalmazsák, összehajtogatott pokróc, mellette a széken nyitott könyv, mintha valaki éppen csak kiszaladt volna valamiért, és bármikor visszajöhetne.

Cipó kilépett, nyitva hagyta az ajtót. A leszakadt sziklánál köveket görgetett egymásra, hogy fölülről könnyen megkerülhesse. Már alacsonyan járt a nap, lement a folyóhoz, ágakat gyűjtött. Nem volt nehéz dolga, most nem kellett messzire mennie, az áradások hozta uszadék fát régóta nem tüzelte el senki. A homokos parton vékony

és közepes ágakból formás rakást készített, melléje vastagabb, tartósabb törzseket is odahúzkodott. Alágyújtott a kis máglyának, a tűz könnyen belekapott a kiszáradt fába, ropogni kezdett. Cipó elnézett a folyó mentén, fel, a sziklakiugrás felé. Talán estére mi is hazaérünk. Ha nem ma, hát holnap. Bizakodjunk.

Határ Győző

KERGÜLET

kabaré-groteszk

a világgal ezúton tudatom
hogyan meghibásodott a tudatom

a dűlmirigy ivarszűkület
nálam ép ész-s elme szűke lett

így kell cédulástul hordanom
kóresettanulmány-kórtanom

„kisagy a nagyaggyal megütközék
mitől is megzúpult az agyközép

a frontál és az okcipitál is –
a nyúltagyficsor-s facsar fatális”

nem beléndek se bűvös bürök:
nem a bájitaltól kergülök

diagnózisom is mi tömör:
„agyzsugor tetézte agysömör”

nem kell csomborfű se csalmatok:
mint az aluvó tej alvadok

aludttejnek vagyok kicsike
koponya formájú köcsöge

felkent is vagyok meg nagy-erős
világmegváltással viselős

odarontok népek közibe
s dől mind dől belőlem az Ige

homlokomra sütvé a Pecsét
– csak ne lennék Nyál és Csorba Csik

ne lennék ily félheder-s badar
érteném szájam hogy mit hadar

befelé bandzsító szemüreg:
magabiztos birkakergület

bamba táti száj – mit mammogok?
bice-sántán – hová cammogok?

Dili Hivatal bíróilag:
el is eladhatnátok – *zombinak*

maholnap Divatbazárt nyitok
s négylábra-ereszkedve *zombizok* – – –

a világgal ezúton tudatom
hogy meghibásodott a tudatom

Lázáry René Sándor

MAROKKÓ, NYOLCZVANHAT NYARÁN

Talán Mekneszben? Fezben? Marrakesben?
Merengtem épp a fátylas arab esten:
Fáradt szemekkel néztem, tán remegtem,
Derűs delejt holdbéli háremekben...
Lassan suhogtak lustán fönn a leplek –
S egy érzélem, mely néha-néha meglep...
Nem is tudom. Nem értem már: mi volt?
Ezüst tálként fénylett a nyári hold,
Mikor Mekneszben... Fezben? Marrakesben
Merengtem épp a fátylas arab esten,
Egy kávéházban... Hétfő volt? Vasárnap?
Nem emlékszem... Nyüzsgő, zsúfolt bazárnak
Zsongása bűvölt: kalmár fürge népek
Vevőkre lestek, s szétrakták elébek
Mór kincseit mind Észak-Afrikának,
Hol mély zsvajba vész a kandi bánat –
Talán Mekneszben?... Fezben! Marrakesben?

Merengtem épp a fátylas arab esten:
Nem ismertem se kezdetet, se véget,
Csak bámulám a málházott tevéket...
Figyeltem méla fuvolára, dobra –
Feszülten, mint zenére vár a kobra,
Vagy mutatványos vénült kajla majma,
Füleltem minden távol hangra, zajra,
Mikor Mekneszben... Fezben? Marrakesben
Merengtem épp a fátylas arab esten,
Mint ketreczben szelídített gepárd,
Ki már közömbös, senkinek sem árt –
Csak gondolatban száguldoz, szabad,
Ha rebbenő szép antilop-csapat
Föl-fölszökken rajokban, mintha szállna –
S belenyilall a riadt szavannába...
Miként gepárdi lelkek arab esten...
Akkor. Mekneszben, Fezben, Marrakesben
Mi fáj? Mi sajdult, sóhajult a számra?
Miért?... Miért vágyódtam úgy hazámra?

Manresa – Barcelona, 1887 májusában

PÜNKÖSDI STRÓFÁK

*„Ni vu ni connu,
Le temps d'un sein nu
Entre deux chemises!”
(Valéry: LE SYLPHÉ)*

Ó, mennyi május! Szent megújulások
Vesztett ifjonti kedve rámpírít,
Hogy agg vagyok.. Lapozgatom Horácot,
S a tornácon merengve Áprilyt.

Mohó vén lettem. Menthetetlen illan
Időm... Hagyom Horácot, Áprilyt.
Majd éltemből halálom csak kivillan,
Mint könnyű mell, ha blúzon átvirít.

Marosvásárhelyt, 1927. május 12-én

MAJDANI SÍRKÖVEMRE – A HÁZSONGÁRDBA VAGY EGYEBÜVÉ

Dsida Jenőnek küldöm

Szépséges földi létben szent féregként izegtem.
Másoknak szinte mindent tetézve megfizettem...
Elengedem, Teremtőm, örökre tartozásod –
Ölelj lelkedhez egyszer, ki voltam *annyi* másod!

Maros-Sárpatak, 1928. október 26-án

HOMMAGE À VINCENT VAN GOGH

Már nem tudom: ki is vagyok?
Mi más tehetnék? Merre lépjek?
Ürült vagyok s bizonytalan,
Mint konyhában kihűlt cselédek.

Tán nem tudom: mért jöttem így?
S ha indulok majd, merre lépjek?
Miként csoszogjak?... S mért bicegnek
Úrvacsorán megtűrt cselédek?

Rámkérgesült a sár, a lét, a tét.
Nem járok termő földeket, se tárnát.
(Ez volna hát a lelkek bányamélye?)
Félretaposott volnék, mintha várnék.

Magamba roskadt, ráncos, megrepedt
Vagyok, mint Van Gogh céltalan cipőí –
S véletlen is, hisz görcsösen kicsüngnek
Belőlem árnyak rég megélt idői,

Mint fáradt fűzők, dermedt idegszálak...
Magamba szálllok, angyal sem kell intsen:
Levetett engem, izzadtan lehúzott lábáról
Isten.

Maros-Vásárhelyt, 1928 októberének végén

Lackfi János

SEBEK

Ha mostan felderengene
 testem minden emlék-sebe
 felfakadnának a hegek
 lennék felnyílt bőrfelület
 jelvények: műtét zuhanás
 bunyó foci barkácsolás
 bicikli flaszter-horzsolás
 kalandos térkép-ömlenyek
 a kék a zöld és a lila
 alkony-illuzionizmusa
 lappangó izland tóvidék
 a zöld a lila és a kék
 – még megmaradnának belül
 titkos vízjelül vérjelül
 stigmáim nem-észlelhető
 bőrfelszín alatt terjedő
 éj pokróca alatt kapott
 álombeli ütésnyomok

HERMENEUTA ÉJI DALA

Nachtlied, hermeneutisch

Ha tudnánk, utunk hol vezet,
 Vizeletmintánk hol veszett,
 Kivághatnánk taknyot, rezet.
 De vagyunk kóbor borgesek,
 Lobbot vetünk, vad kortesek,
 S nem aratunk, mint córtezek.

Ha tudnánk, utunk hol halad,
 Nem vonnánk ki hóból havat,
 Nem gyártanánk sóból savat,
 Nem szívnanék: fogat, odvasat.
 Most csak ütünk, pártot, vasat,
 Az élet pusztá olvasat.

Bármerre vigyen zord utunk,
Maradj még, s mint Zoro Hurut,
Mint erszénye a kengurut,
Mint hagymáza felkent gurut,
Mint étvágya a vén zulut:
Ne hagyj el, múltó lét-hurut!

Dávidházi Péter

„BETEGSÉG, MELYNEK JÉZUST KÖSZÖNHETJÜK”*

Egy parafrázis Németh László és Pap Károly párbeszédében

Egy mondat lassanként magára maradhat; ahogy változnak az idők, egyre ritkábban, majd egyáltalán nem születnek rokonai, mígnem körülzárja a magány, amit egy kivesszett fajta hírmondójaként sokféleképp viselhet, várakozva vagy reménytelenül, fá-sultan és fenségesen. Az a gyönyörű példány, amelyet az öntörvényű gondolkodás nyelvi kövületeként csodálok régóta, mindig ritka képződmény lehetett, de mára szinte teljesen elmagányosodott. Németh László fogalmazta meg az 1930-as évek közepén KÉT NÉP című recenziójában, amelyet Pap Károly ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK című könyvéről írt. Mondatunk mint nyelvi esemény tehát *egy szerzőtől származik*, beszédmódja azonban egyetértésben fogant *parafrázis*, ami állítása szerzőségét eleve megosztja recenzeált és recenzens között, s a helyeslő tolmácsolás kínálta olvasat közös meggyőződést sejtet. Parafrázisról lévén szó, vagyis egy rejtélyes, évezredek óta vitatott státusú,¹ máig több szaktudományban vizsgált² szövegtípusról, Németh és Pap nagyfokú egyetértése ellenére sem könnyű, sőt részben épp azért pontosan nem is lehet megállapítani a benne foglalt gondolatok eredetének megoszlási arányát; itt ráadásul nem olyan (nevezzük így) mérethíven *utánképző* parafrázissal van dolgunk, amelyben valaki a saját szavaival egy mondatban el akarja ismételni (amennyire egyáltalán lehet) valaki más egy mondatának tartalmát, hanem szabadabban *összefoglaló* parafrázissal, amely változtatást, ezáltal mélyebb átalakítást, tehát még több alkotói beavatkozást igényel. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a mondatunkat létrehozó retorikai műveletek nem szorítottak (nem is szorítkozhattak volna) az összefoglaló parafrázisban leginkább várható szűkítésre (abbreviatio), hanem az értelmezéshez (mint rendszeren) szükség volt némi hozzátevés (additio) és bővítés (amplificatio) kiegészítő alkalmazására. Miközben Németh egyetlen mondatra szövi a Pap könyvében szétszórtan felbukkanó jellegzetes szálakat, az előttünk kibontakozó (megalkotott) eredményben ráismerünk az eredeti textúrájára, sűrített mintázata mégis újszerűnek hat, s a könyvben nem találjuk, nem is találhatjuk egymondatos megfelelőjét. Némethnél a mondat közvetlen szövegkör-

* Ez a tanulmány előkészület egy tervezett nagyobb munka első részéhez.

nyezete egy legalábbis erősen vitatható kultúratipológia, többé-kevésbé szintén Pap gondolatainak alkotó parafrázisaként, miszerint a görög-latin eredetű Nyugat-Európát az államalkotás hierarchizáló képessége hozta létre, ezzel szemben a zsidóságnak az ősi Egyiptom ellen lázadó rabszolgáösztone azóta is a közös föld és közös ég felé sóvárog, meg akarván szabadulni a nyugati civilizáció tagolt építményeitől, s atavisztikus mózesi beidegződése Marx utódaiban pusztító forradalmakkal fenyeget. Ebből, igen, épp ebből a már-már parttalanra szélesedő, évezredek világtörténelmén (és a zsidó kultúra paradigmaváltásain)³ közömbösen áthömpölygő, mi tagadás, itt-ott veszélyes sodrású gondolatfolyamból bukkan elő a mondat, amelyről beszélek. „*A zsidó nép születési betegsége (betegség, melynek Jézust köszönhetjük) az istenné emelt államellenesség.*”

Egy mentalitás hírmondója: a zárójeles közbevetés Jézusról

Sokáig magamnak sem tudtam megmagyarázni, miért tisztelem ösztönösen ezt a mondatot, amelynek zárójelen kívüli részében és tágabb szövegkörnyezetében érdekes, de kissé sematikus művelődéstörténeti képletek fölött bizony elég kétes eszmék gomolyognak. Képzelnék el: ha kimaradt volna belőle a zárójeles közbevetés, hézagmentesen összezáruló maradéka milyen engedelmesen kiszolgálná az *így* máris a zsidóság ellen irányuló tipológia egészét, hiszen célzatuk *ezáltal* jól kivehetően egybevágna, összhangban az *ettől* rögtön elitélővé vált „születési betegség” metaforával, s mindez *immár* megpecsételné, melyik oldalon a jó, melyiken a rossz, hogyan foglal állást a szerző, s hogy kell szerinte az olvasónak is állást foglalnia. Nos, persze, ha kimaradt volna. Csakhogy a zárójelek közt ott van, szinte könnyedén, mintegy felöltő képzettársításként odavetve, de mindörökre ott maradóan az a furcsa, enigmatikus, a gondolatmenet (vélt) sodrának makacsul szembeszegülő közbevetés: „*betegség, melynek Jézust köszönhetjük*”. Mi minden rejlik általa e mondatban, amit sem a korabeli, sem a későbbi pártok, csoportok és ideológiák gondolati kényszerpályáin haladva nem várhattunk volna, s amivel így, együtt, a magyar kultúra régóta egymásra fenekedő szekértáborainak talán egyike sem tudna mit kezdeni! Itt van mindjárt a legelemibb implikáció: hogy Jézus zsidó volt. Azután ennek érzelmi következménye: hogy őt a kereszténység a zsidóságnak *köszönheti*, mégpedig (az egész cikk beszédhelyzetéből és értékrendjéből következően) a köszönet elsődleges, feltétlenül pozitív, csöppet sem ironikus értelmében. Továbbá: hogy amit a kereszténység Jézusban mint tiszteletre méltóvá lényegültet magáénak vall, azért a zsidóság születési *betegségének*, egy kezdettől jellemző fogyatékoságának lehet hálás. S hogy a zsidóság és születési betegsége, a közös ég és föld jegyében istenné emelt államellenesség nélkül nemcsak marxista forradalmak nem fenyegetnék Európát, hanem Jézusa: kereszténysége sem volna. (Mellesleg: a zárójeles közbevetés akarva-akaratlanul felszínre hozza a gondolatmenet mélyén lappangó hallgatólagos, nem tudni, mennyire átgondolt implikációt, miszerint Jézus és Marx valamennyire közös szellemi forrásvidékről származnak.) Általánosabb szinten: hogy egy nép születési betegsége (és talán bármilyen alkati hiba vagy fogyatékoság) erénnyé és értékévé válhat. Vagy ugyanez egy Némethnél másutt is felbukkanó változatban: hogy egy egyén vagy nép hibái (sőt bűnei) és erényei szorosan összefüggnek, egy tőről fakadnak, és végelemzésben azonosak.⁴ S legáltalánosabban: hogy tehát egy kulturális értéket előtörténete, lélektani előzményei és létrejöttének bármilyen vegyülékes (akár patológus) indítékai sem foszthatnak meg hitelétől, nem érinthetik igazát és jelentőségét, mert kialakulásának megszakítatlan történetserűségét elismerve is különbséget tehetünk *miből lett* és *mivé lett* között.

Önmagában aligha volna lenyűgöző, sőt talán szót sem érdemelne, hogy valaki elismeri Jézus zsidó származását (ahogy Babitsnak is azonnal ő jut eszébe 1926-ban, amikor egy interjú során „*az emberiség legnagyobb zsenijeit közt*” zsidókra keres példát),⁵ fölfedezi kereszténység és zsidóság vallási képzeleinek vagy akár értékvilágának érintkezési pontját, netán kimutatja azok vallástörténetileg nyilvánvalóan összefüggő eredetét. Inkább a közbevetés funkciójától s a mondatszerkezet dramaturgiájától kapunk itt valamit, ami tartalmától szinte függetlenül tiszteletre méltó. A mondatbeli helyi érték ilyesfajta többlete nélkül is lehetett valaha szép, fontos, jellemző, de aligha különleges az a természetesség, amellyel, mondjuk, egy Kazinczy emlékeztetett egyik levelében a kötelességre, hogy „*valamint barátunkat a' Jézus Christus vagy Mózes – mind egy – parancsolatja szerint úgy tartozunk szeretni, mint magunkat, az ügyet pedig inkább mint magunkat*”.⁶ Bár az érintkezést, mondhatni részleges azonosítást mondattanilag itt is egy közbevetés hordozza („*mind egy*”, azaz mindegy), ez alig több, mint a „vagy” értelmezése, s a mondat nélküle is körülbelül ugyanazt állítaná, mint amit vele, legfőljebb kevésbé pregnáns módon. Itt nem a gondolatmenet sodrával szemben, s nem az állítás ellenpontjaként jelenik meg a közbevetés, hanem az állítás főként logikai tartozéka-ként. Németh fogalmazásmódjának ezzel szemben egész kis belső drámája van: az alanyi rész („*A zsidó nép születési betegsége*”) után várjuk az állítmányi részt, s a mondat is készen áll rá (olyannyira, hogy a zárójeles rész kihagyásával ugyanolyan épkezláb szerkezet maradna), ám mintha a „*betegség*” metafora által felidéződő egyoldalúan pejoratív jelentésnek akarná rögtön elejét venni, azonnal értelmező jegyzetet fűz hozzá, vagyis még az állítmány kimondása előtt beiktatja a metafora jelentéstartományának sajátosságára élesen rávilágító példát: olyan zsidó „*betegség*”-re gondoljunk, amelyből a *jézusi* szellemiség fakadt. Pedig ezt a közbevetést (a gondolkodói méltányosságon kívül) semmi sem indokolná: a könyv gondolatmenetét ismertető összefoglaláson s benne Jézus szerepének kifejtésén ekkorra túl vagyunk, a szűkebb szöveggörnyezetnek Jézus (mégoly pregnáns) újbóli értelmezésére itt már sem tematikailag, sem logikailag nincs szüksége, sőt az érvelésnek (mint minden kiszólás) némiképp terhére van. Hogy a tágabb szöveggörnyezet tematikája szempontjából a Jézusra utalás itt legfőljebb a méltányosságért vállalt *kitérő* lehet csak, azt közvetve bizonyíthatja, hogy a bekezdés tézisének polemikus célból ismertető s benne kulcsmondatunkat megjelenítő korabeli kommentár milyen természetes mozdulattal hagyta ki belőle; ha nem ismernénk Németh László szövegét, aligha gyaníthatnánk, hogy itt bármi kimaradt. „*Németh László [...] írja, hogy a zsidóságnak Egyiptomból hozott mózesi betegsége az eredendő államellenesség.*”⁷ Íme a parafrázis parafrázisa, amelyben a rövidítésnek pontosan az esik áldozatul, ami nem tartozott szorosan a tételhez, s amit ezért a tétellel vitakozó kommentár nem tart szükségesnek fölleveníteni.

Mivel az itt elsikkadt közbevetés eleganciája éppen érvelésbeli nélkülözhetőségében rejlett, korabeli jelentőségét csak a tágabb szöveggörnyezet tézisének és többszörösen polemikus beszédhelyzetének ismeretében foghatjuk fel igazán. Németh (Pap gondolatmenetét alapvetően helyeslő) recenzióján belül ugyanis a szóban forgó (egyértő) mondat egy polemikus bekezdésbe illeszkedett, amely a korabeli zsidóság cionista útlehetőségét védte Pap elitélő véleményével szemben, nem misztikusan végzeteszerűnek, hanem betegséggént gyógyíthatónak tekintvén a rabszolgavágyból született jahvei vallás társadalmi hiánytüneteit. „*S miért ne vágyódhassék vissza hazájába az évezredek szenvedésével hányatott? A zsidó nép születési betegsége (betegség, melynek Jézust köszönhetjük) az istenné emelt államellenesség. Pap Károly, a prófétahajlamú ember félti ezt a betegséget; a*

zsidó állam azonban, reméljük, meggyógyítja. A cionizmus a zsidóság csonkaságát szünteti meg; a kalmár és az írástudó mellé visszaállítja a földművest és az államférfit.”⁸ Keszi Imre egykori reagálása, amelyben a parafrázis főntebb idézett parafrázisa előfordul, érvelésének egészével önkéntelenül szemlélteti, hogy Németh közbevetésére még a méltányosság-hoz sem lett volna okvetlenül szükség. „Védelmébe veszi Németh László a cionizmust is Pap Károly ítéletével szemben: igaz, írja, hogy a zsidóságnak Egyiptomból hozott mózesi betegsége az eredendő államellenesség. De hátha éppen Palesztina lesz hivatott meggyógyítani ezt a betegséget? [...] Németh László itt valóban mélyebben fogta meg a dolgot, mint a zsidó Pap Károly. Az »eszmévé halás« nem zárja ki a népi feltámadást.”⁹ Látható, hogy Keszi, aki hangsúlyozottan zsidó szempontból helyesli Németh álláspontját Papéval szemben, nemcsak logikailag érzi teljesnek a gondolatmenetet a Jézusra utaló közbevetés nélkül, hanem láthatólag attól sem fél, hogy kihagyásával az értékkéletek végső egyenlege méltánytalanul zsidóellenesre fordulna, vagy legalábbis kimaradna egy nagyon fontos árnyaló mozzanat.

Ehhez képest Németh mintha fokozottan ügyelne rá, hogy a másik felet akaratlanul se rövidítse meg. Mint a *Nyugat* Illyés Gyulától és Komlós Aladártól,¹⁰ a *Válasz* is egy keresztény és egy zsidó szerzőtől közölt recenziót (egyazon számban) Pap könyvéről, s ez a szereposztás már csak azért is nyilvánvaló volt az olvasók számára, mert Kardos Pál ennek bírálatával kezdte a maga cikkét. „Megbízást kaptam a »Válasz«-tól, hogy szóljak hozzá azokhoz a kérdésekhez, melyeket Pap Károly vitairata vetett fel: éspedig a keresztény magyarság szempontjából történt hozzászólás után zsidó szempontból világsítam meg a felmerült problémákat. Sajnos a megbízásnak e részben nem tudok eleget tenni. Makacs logikai idealizmusban még ma is hiszem, hogy kell lenni egy harmadik szempontnak: az igazság szempontjának.”¹¹ Németh nem kifogásolja a szereposztást, sőt annak szembesítő nyíltságát érezhetően a tisztességes megtárgyalás mindenkori feltételének tekinti, s az írása címéből hasonló szellemben kibontott alapmetaforával magát és Pap Károlyt két nép, a magyar és a zsidó parlamentereinek látja. (Németh idevágó levelezéséből is kiviláglik, hogy két oldalon gondolkozik, mindig számítva azok eltérő nézőpontjának várható következményeire, de egyiknek sem akarván kedvében járni: „Lehet, hogy mindkét oldalon viharos visszhangja támad”, kommentálja a *Nyugat*nak küldött Pap Károly-tanulmányát 1931 nyarán, „de a tárgy kényszerített rá, hogy az íróról az író szellemében írjak”).¹² Ezzel összhangban írása retorikai műveleteiből, sőt már névmáshasználatából kezdettől világos, hogy miközben Pap Károly könyvét mint egy hangsúlyozottan zsidó szerző művét parafrazeálja és kommentálja, a kereszténység nézőpontjából jellemzi a zsidóságot mint másikat: a zsidó nép betegsége, vagyis az ő betegségük, amelynek (mi) Jézust köszönhetjük. (Megjegyzendő, hogy másutt Németh készséggel átlép e nyelvtani válaszfalakon, s akkor sem habozik többes szám első személyt használni, amikor az ószövetségi próféta egykori zsidó közösségébe képzei magát, és egy különbségeken túli, egyetemes lélektani sajátosságra utal. Ézsaiás jóvendőlései nagyrészt nem teljesedtek be, „de a nemzeti léleknek jólesett, hogy ahol a kar tehetetlen volt már, a szemnek fesse ki, mit mivel Isten majd e fennhézajzó, erejükben kérkedő, fölénk került nemzetekkel”).¹³ Mi és ők szakadéka persze ebben a recenziójában sem áthidalhatatlan, hiszen Németh itt is hangsúlyozza szellemi rokonságát a sorselemzésre szerinte kiválóan alkalmas Pap Károly - lyal, mindez azonban szerencsés kivételként, csakis a kettejük parlamenti tárgyalását szavatoló feltételként jelenik meg, egyébként Németh szerint a sorslátás ősrégi zsidó képessége ellenére a (kortárs magyar) zsidók nem hajlandók vagy nem képesek helyzetük megvizsgálására és higgadt megtárgyalására, s a két nép befejezésül felvillantott sorspárhuzama sem változtatja meg a különálló népek és parlamentereik szóképekkel

és névmásokkal kettéválasztott alaphelyzetét. *Ebben* a beszédmódban az épp bizonyítandó tételhez nem szükséges közbevetést (a kereszténység Jézusának zsidó eredetéről) éppen haladéktalansága teszi az előzékeny méltányosság iskolapéldájává: még ki sem mondja a másikról az ítéletet, máris elhárítja félreértésének veszélyét, nem nézve előtte se jobbra, se balra. Jellemző e szuverén, alkalmazkodni nem hajlandó gondolkodásmód korabeli (s tán mindenkori) szokatlanságára a bevallottan *meglepett* kérdés, amellyel a korabeli olvasó ennek az írásnak egy másik hasonló szellemben fogant tételét, az asszimiláció elfogadását kommentálta: „*Vajha mit szól ehhez a fajvédő káté és a Németh Lászlóra mindenáron fajvédő szellemet rásütni akaró, nemzetfölöttivé álcázott zsidó fajvédelem?*”¹⁴ Nos, éppen az adja az ilyen mondat szerkezetek szépségét, hogy szerzőjük *nem törődik vele*, melyik oldalon mit fognak szólni hozzá. Ha helyesnek látja, nemcsak nyilegyenesen és nyílebesen áthidalja a pártoknak mindig oly fontos szakadékokat *mi és ők*, a saját és a másoké közt, hanem éppen a legfőbb saját értékben ismeri el a túloldal szerinte egyébként károsan (is) ható sajátosságának jelenlétét. S teszi ezt annyira habozás nélkül, hogy talán módja sincs művelete esetleges következményeitől visszariadni: a legfőbb érték ilyen átengedése nemcsak árnyalhatja mi és ők különbségének éppen tárgyalt alapképletét, hanem könnyen szét is feszítheti, kétségessé is teheti, alapvetőbb szellemi közösséget teremtve az egyiptomi zsidó rabszolgáosztón istenné emelt államellenessége és a hierarchikus államokat építő, de mégiscsak keresztény, Jézust istenként tisztelő Európa között.

Ismervén a szakirodalmat, szinte hallom a kérdésbe bújó ellenvetést: de hát ugyan mennyire volt Németh László szemében alapérték a jézusi kereszténység? Vajon nem éppen azért lehetett-e olyan könnyű számára a gondolkodói méltányosság beidegződésével elismerni a jézusi szellemiség zsidó eredetét, mert ő maga sohasem kötődött igazán Jézushoz? Pusztán lélektanilag érthető volna egy ilyen magyarázat, főként a szekularizálódás korában, hiszen Kemény Zsigmond már az előző század derekán (1853) kortünetként elemezte a méltányosságnak azt a fajtáját, amely az értékek viszonylagossá válásából és az erős meggyőződés hiányából származik, s oda vezet, hogy az emberek szinte ugyanolyan hathatós érveket tudnak mozgósítani álláspontjuk ellen, mint annak védelmében;¹⁵ sőt 1935-ben, éppen a KÉT NÉP megírása évében Németh is hasonló összefüggést vesz észre már a felvilágosodás korában, amikor az emberek szerinte nem akartak többé a vallásért háborúzni: „*Ezt az új vallási csömört vagy közönyt nevezték el türelmességnek. Aki türelmes a más vallása iránt, nem sokra becsüli, amiben a magáé különbözik tőle.*”¹⁶ Ilyen lélektani összefüggésre gondolva hajlamosak lehetnénk feltételezni, hogy a Jézus-kérdésben Németh László engedékenységet is elkönyösödés okozza, ami összhangban volna a szakirodalom tételként öröklődő, bár eléggé sosem vizsgált állításával, mely szerint az ő sajátos vallásosságában Jézus nem kapott helyet. „*Az immanens istenfogásból nyitvánvaló, hogy az író éppúgy nem építhette be rendszerébe a reformátorok által kiemelt evangéliumot, a megtérést és az egész Krisztus-ügyet (Krisztus az egyedüli közbenjáró!), mint sok más filozófiai gondolatmenetet, hiszen ezek a transzcendens bevezetését jelentették volna saját egyéni vallásosság- és istenfogalmába.*”¹⁷ Ez az 1985-ben publikált vélemény, mely alighanem túlzott jelentőséget tulajdonít a rendszerépítés kizáró logikájának az író gondolatvilágában, csaknem szó szerint, de már érvelés nélkül tért vissza 1998-ban a Németh László irodalomszemléletéről tartott konferencián („*istenfogásába szervesen nem épült be az evangélium szellemisége, Jézus alakja, a megváltás mozzanata, s egyáltalán: a keresztyénység egésze*”),¹⁸ egy előadás kiindulópontjai között, szakirodalmi hivatkozás és további elemzés nélkül, szinte mint közmegegyezésre szá-

mító tétel, mely láthatólag bizonyításra, sőt szemléltetésre sem szorul többé. Igaz, a „szervesen nem épült be” (tehát valamennyire azért beépülhetett) szűkebbre vonta a „nem építhette be” (ti. egyáltalán nem tehette) kategorikusabb ítéletét, de „a kereszténység egésze” kifejezés a kulcsszó protestáns helyesírásával is annyira egyetemes tartománytól fosztaná meg az életmű kapcsolatait, hogy (a protestantizmushoz hangoztatottan is kötődő szerző esetében) jogossága kétségesnek látszik. Ilyen nagy horderejű állításokkal már csak azért is óvatosabban kellene bánni, mert még a Jézusról szóló személyes vallomások hiányából sem következtethetnénk okvetlenül a Jézus-élmény kimaradására (sokszor azok tudnak legkevésbé nyilatkozni róla, akik létük alapján érzik),¹⁹ s az írói hagyatékok teljes feldolgozásáig mindig előkerülhet cáfoló vagy legalábbis újragondolhatóan különös adalék. (Az aufklärista neveltetésű fiatal Toldy Ferencről legkiválóbb kutatója „természetesnek” tartotta, hogy vallásosságnak „nála nyomát sem találjuk”,²⁰ ifjúkori verskéziratai közt rábukkantam egy JÉZUSHOZ című töredékre.)²¹ Némethnél azonban a nyomtatott életmű számos részlete is ellentmond az egyetemes kizárás feltétlen érvényének.

Jézus-élményre vall, hogy Németh László (akár Pap Károly) tervezte egy Jézus-regény megírását.²² Igaz, végül nem írta meg, sőt azért helyeselte, hogy Pap Károly mindig elhalasztotta Jézus-regényének megírását, mert szerinte Jézusról nem sikerülhet regényt írni; azonban ez a kifejtetlenül hagyott érve (melyet később más is hangoztatott)²³ inkább regénytechnikai megjegyzésnek látszik, s nem általában a jézusi ihlet lehetőségét vonja kétségbe. Szellemi magára találását már az EMBER ÉS SZEREP-ben (1933–1934) attól a pillanattól számította, amikor (1928 kora őszén) első jelentős regénye, az EMBERI SZÍNJÁTÉK írás közben kiszabadult a szentséget és az üdvösségvágyat beteges (neuraszténias) okokra visszavezető ironikus szemlélet perspektívájából, amellyel ifjú racionalistaként a maga belső ösztönzéseit akarta letorkolni, s öntörvényűen (tehát szerzője mélyebb és sajátabb ihletét követve) a betegség védőburkában készülődő magasabb törekvéshez pártolt, sőt felülkerekedvén az eltökélt irónián (mely „magamon át az evangélium ellen tört”), egyenesen a jézusi minta felé növesztette ön-életrajzi ihletésű hősét. Noha közvetlen életbeli mintája egy kuruzslónak állt (neuraszténias és impotens) medikustárs volt, az író saját életszemléleti dilemmájának meg-személyesítőjét formálta meg belőle: „életkörülményeibe loptam be a magam ügyét; a kuruzslót továbbfejlesztve valami szentté, sőt Krisztussá”; így történt szerinte, hogy „Boda Zoltán lelkem rég lappangó forradalmának az élére állt”, mégpedig e forradalmat vallási, sőt krisztusi értelemben véve. „Az az irány, melyben »impotenciám« élt és felelősséget érzett: nyilván a keresztények Istene volt; a felelősség néma társalgása: az imádság; a természetemben fészkelődő másik természet: Krisztus forradalma, Isten országa.”²⁴ Igaz, Németh már itt hozzáteszi, hogy a címével és szerkezetével az ISTENI SZÍNJÁTÉK-ra utaló mű *evilági* üdvözülésről akart szólni („az üdvösség a mi magunk ügye, életünkben dől el, s életünk fölötti erőkkel szemben”, a túlvilág „életünkben van”, Boda „az életünkben levő túlvilág körein emelkedett fel”),²⁵ a NEGYVEN ÉV-ben (1965) pedig még inkább hangsúlyozza, hogy ez a műve, „bár szentről szólt, kihagyta az Istent s a kegyelmet; azt mutatta meg, amit több későbbi művem (regényben az ÉGETŐ ESZTER, IRGALOM, drámában a NAGY CSALÁD), hogy a vallást tápláló lelkiezők mint építhetnek föl a vallás hiedelmei nélkül a régi szentekével versenyző életet”. De azért a pályatörténetben is úgy emlékszik, hogy a falubeli szegények kuruzslójává lett egykori medikus „már-már krisztusi méretekre” növesztette, s mikor a csendőrgolyó leterítette, „szinte úgy illant a mennybe a szilasi szőlőhegyen köré gyűlt tanítványai közül”.²⁶ Ha áttételesen is, Németh regényírásában nemegyszer felismerhető a megváltás motívu-

ma; egész írói pályáján át érlelt regénye, az IRGALOM csordulásig át van hatva tőle: e fejlődésregénynek szánt művéről nemhiába írták megjelenésekor, hogy hősnőjének „magát kell megváltania, hogy másokat is képes legyen megmenteni”;²⁷ a regény „testamentum érvényű záróképe”²⁸ szerint Ágnesben végül szinte hitvallásként tudatosul az emberiséget gyarlóságaival együtt fölkaroló szeretet tanítása.

Esszéiben a vallásosságról töprengve nemegyszer bontja azt egyházi, illetve evangéliumi alaptípusokra, s 1931-es ÚJ NEMZEDÉK című körképében az előbbi ősmintáját Mózesben, az utóbbi, társadalmon túli, anarchikus, mondhatni formabontó vallásosságát Jézusban látja. Éppen a KÉT NÉP megírásának évében, 1935-ben Ravasz Lászlóval szemben azzal hárítja el a vallástalanság feltételezését, hogy az övé is vallásosság, csak nem egyházas; közvetve már ebből sejtethetjük, amire számos további jel utal, hogy magát is a másik nagy típushoz érezte közelebb. Részben ebből is magyarázhatjuk, hogy annyira szellemi rokonának érezte a Jézus-témától áthatott Pap Károlyt, akit evangéliumi léleknek nevezett, s első négy elbeszélését 1931-ben mint egy új evangélium, egy „*Parahistoria Christi*” ígéretes vázlatát köszöntötte.²⁹ Legalább egyszer, éppen a ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK hatására, amikor népéről az abban olvasott zsidóságlátomás jegyében kezd gondolkodni, saját reformeri hivatását a jézusihoz hasonlónak látja, Jézus nevét ugyan nem említve, de egyértelműen jézusi attribútumokkal képzelve magát (tapintatból egyes szám harmadik személyben) a nagy szerepbe: „*a gondolkodó, míg az országtatarozás elveit ismétli, monoton, fájdalomba merült verítékkoszorús homloka mögött az »eszmévé halás« lehetőségeit is számba veszi már*”.³⁰ Közvetve ez a jézusi mintájú írói szerepértelmezés régi hagyományhoz kapcsolódik a magyar irodalomban,³¹ de mint a Paptól idézett formula jelzi, ezúttal közvetlenül tőle kapja ihletét; Jézus-értelmezéseik különbsége ellenére Németh nagyon közel van itt egykori barátjához, aki hasonlóképpen fürkészte e szerepvállalás lehetőségeit, s Jézus-regényére nem pusztán művészi feladatként készült, hanem (kortársi megfigyelésekből sejtethetően) egy személyesen értelmezett *imitatio Christi* igyekezetével. („*Példa volt neki Jézus vagy út is?*” – vetette föl halálától megrendülten Illyés, emlékei alapján az utóbbit sugallva valószínűbbnek,³² Keresztury szerint nemcsak írásaiban „*vette mintaképül*” Jézust: „*maga is a visszasugárzó eszmény bűvöletébe került. Saját életében is Krisztus mai sorsának fordulót, feladatait és lehetőségeit figyelte; tetteit, érzéseit és gondolatait egyre inkább ennek az eszménynek mértékével mérte; s végül, már-már az eszelősséggel határos megszállottságában, ennek megtestesítésére törekedett*”).³³ Jézus mint egy nagy írástudói szerep archetípusa olyan mélyre ivódott Németh gondolatvilágában, hogy amikor (1944) rá akarja ébreszteni kortársait az Ady örökségével szembeni felelősségükre, ezzel szemlélteti döntésük végső tétjét: „*S mi lesz a sorsa a nemzetnek, amely közé ilyen írók is hiába jöttek? Elveszi őket tőle az emberiség. Nemcsak a régi zsidóknak válhatott gyalázatukká legnagyobbjuk. A mi messiásainkat is átvehetik – nélküliünk is.*” Persze nemcsak Adyról van itt szó, s a hasonló esetekben talán magát is beleérti, amikor ezután arra figyelmeztet, nehogy ujjal mutassanak egykor a magyarokra: „*Ezek azok, akik Adykat kaptak, s azon túl, hogy megölték őket, nem tudtak mit kezdeni velük*”.³⁴ Németh Jézus-élményének jellege és gondolatvilágán belüli jelentősége nyilván további vizsgálatot kívánna, annyit azonban feltételezhetünk, hogy idézett mondatának „köszönhetjük” szavát választva az író mélyen, komolyan és a maga nevében is erősítette meg a helyeslően parafrázelt Pap Károly-i gondolatot: a neki magának is fontos Jézusról mondja, hogy a kereszténység lekötöztette érte a zsidóságnak.

Ki(k) beszél(nek) a parafrázisban?

Csakhogy Jézus mint a születési betegség értékesülésének fényes példája önmagában még nem zárná ki, hogy ami benne (és általa a kereszténységben) értéké lényegült, az a korabeli zsidóság zsidónak maradt részében és utódaiban sokadiziglen, a gondolatmenetben említett Marxig és tovább mégiscsak betegség, tehát végső soron valami negatív legyen. Hiszen ahogy a kivétel erősíti a szabályt, az egyedi eset tündöklése nemcsak bevilágíthatja és megszüntetheti, hanem ellentétével ki is emelheti az árnyak sötétjét. Látszólag ezt az olvasatot támasztja alá, hogy a Pap könyvét parafrázissal összefoglaló rész is az értékellentétet szemlélteti: „*a rabszolgavallás kimondja legmagasabb szavát: a zsidóságból kipattan a kereszténység [...] a rómaiak kisajtolják belőle a Világ Megváltóját, s ő itt marad, mint a megtört szőlő, melynek elvették borát*”.³⁵ Ilyen ellentétezés után a zsidó nép születési betegségére utaló mondat mennyire kerülheti el, hasonló ellentétet felvillanó zárójeles közbevetésével, hogy betegség-metáforája ne szóljon a zsidóság ellen? S ha e metafora révén a mondat valamennyire mégiscsak osztozik a könyvismertetés (s mögötte az ismertetett könyv) egészének a zsidóságot illető erős kritikájában, kitől származik tulajdonképpen? A *ki beszél* kérdése, minden parafrázis e végső rejtélye, itt kezdettől elválaszthatatlan a *kié a felelősség* problémájától. Bármennyire jóindulatú ugyanis mindkettejükénél a zsidóság kritikája (egy pillanatig sem tudom elhinni, hogy az antiszemitizmus vádjá valaha is jogos lehetett Némethtel szemben, sem hogy Papot, akinek írásaiban olykor csakugyan felbukkannak az öngyűlölet bizonyos jelei, ez és az erkölcsi tisztázás igénye egy antiszemita fajelmélet elfogadására készítette volna),³⁶ nehéz elhárítani a kérdést, hogy helyesen tételeztek-e föl olyan társadalmi hangulatot, amelyben jóhiszemű kritikájuk akaratlanul sem hajtja az antiszemitizmus malmára a vizet. Bajosan cáfolható a vélemény, miszerint Pap vitairata felkínálta magát az antiszemitizmus támadásának,³⁷ s ugyanígy kétséges, hogy amikor Németh örül a Pappal végre megszólaló zsidó önkritikának, helyesen érzi-e, hogy társadalmi hatásai csak üdvösek lehetnek. E kételyeket csak részben oszlathatja el, hogy az antiszemita indulat nem szokott ilyen szintű és ennyire kidolgozott érvanyagra szorulni, vagy hogy különben sem szerencsés, ha az antiszemitizmus (vagy bármilyen más előítélet) veszélyére hivatkozás csirájában elfojtja a zsidóság elfogulatlan kritikáját akár zsidó, akár nem zsidó szerzők részéről. Ha tehát a felelősség kérdése valamennyire ezek után is jogos marad, akkor Németh és Pap párbeszédében kit mennyire terhel, éppen az 1930-as évek közepének mind gyűlékonyabb közegében, hogy a zsidóságnak tulajdonított betegség itt analogikus kapcsolatba kerül az ép tagolású európai társadalmak szervezetét pusztító forradalmak kártékonyásával, ami akaratlanul is a civilizáció el-lenségeinek szerepébe öltözteti (Jézust kivéve) a mindenkori zsidóságot?

A felelősséget megosztja, hogy a metaforát kizárólagosan egyiküknek sem tulajdoníthatjuk, s a kettős eredet teljes szétválasztásának kudarcra jól példázza minden parafrázis többszemélyes szerzőségét, eredendően személyközi jellegét és belső határolatlanságát. Parafrázis olvasásakor sosem egy hangot hallunk, legföljebb nem tudjuk megkülönböztetni az eggyé vált kettőt vagy többet; esetünkben ezt tovább nehezíti parafrázis és parafrázis kivételes lelki rokonsága és szemléleti közelsége. Nemegyszer maga Németh is ámulva ismerte föl a saját észjárását Pap műveiben. Szempon-tunkból leletértékű, amit erről az 1931-es ÚJ NEMZEDÉK Papról szóló részében ír, mert mintha akaratlanul éppen arra válaszolna, miért olyan nehéz eldöntenünk egy-egy mondatuk gondolati hovatartozását. „*Kivételes örömmel olvastam Pap Károly Mikáélt. Megdöbbentő élmény volt, hogy ez a más sorsból és más úton jött ember mennyire az én gondo-*

lataimat hozza. Egy-egy szerencsés mondata mintha az én félmondatomat fejezte volna be. Egy-egy sikerült válasza mintha az én kérdéseimnek lett volna felelete. Illyés Gyula után megint egy író, akiben nekem annyira ismerős igények munkálkodnak.”³⁸ Közelséget ugyan másokkal is érzett ekkoriban, de az alapgondolatok ilyen fokú azonosságát ritkán; 1932 nyarán a „csodálatos hasonlóságot” legfőbb változataira bontja Gulyás Pálnak: „Mint kritikus csodálkozva vettem észre, hogy elüő, fiatal írók mennyire hasonlítottak hozzám; Illyés az én versformámban szólalt meg, Erdélyivel egész csomó közös metaforánk volt jelenségekről, Pap Károly Színjátékom alapeszméihez ért el egészen más utakon, mint én, Halászt a dedukció részben oda vitte, ahová engem az indukció, s lám, te is annyira hasonlítottál hozzám, hogy megértettél és megszerettél.” Ugyanitt Tamásit, Erdélyit, Illyést és Pap Károlyt említve szép metaforával érzékelteti, hogy miért nem rivalizált velük: „azért, hogy élelem törtek, kárpótolt, hogy ők is én voltam, szinte a szédarabolt szívem nőtt ki, egészítette ki magát bennük”.³⁹ Alighanem ez a Némethet is meglepő azonosságérzet bonyolítja tovább a Pap Károly gondolatvilágára hasonlító mondatai szerzőségének problémáját. Egy találó észrevétel szerint Németh írásmódjának egyik jellegzetessége, hogy egy-egy szituációra igyekszik válaszolni, s „nem a Ricoeur-féle »láthatatlan olvasót« veszi célba, hanem tartalmazza annak a megszólítottnak a horizontját is, akihez beszélni akar”; a beszéd pedig nála olyan „cselekvésnek az aktuusa, amely egy felismert igazságot lehetséges hatóerőként akar az életvilágba átjuttatni”;⁴⁰ ehhez a Pap műveiről szóló Németh-írások különleges eseteire gondolva hozzátehetjük, hogy ilyenkor a megszólított olvasók horizontja talán halványabban látszik, ellenben a másik írásában felismert, helyeselt és az életvilágban érvényre juttatni akart igazság szempontjának a horizontja annyira közel van az övéhez, hogy helyenként (például a helyeslő parafrázisokban) nem tudjuk megállapítani, összeolvadnak-e, vagy már eleve egybevágtak. Az utóbbi értelmezési dilemmát nem segít eldönteni az (elméleti szempontból is kétes jelentőségű) életrajzi adalék, miszerint a KÉT NÉP írásának idejére már felbomlott az a barátság, amely az egyetértéshez ideális feltételeket teremtett. Ekkorra ugyanis Pap cikke, mely (1933 júniusának elején) Némethet közelebb akarta hozni a Nyugathoz, nemcsak ellenkező hatást ért el, hanem elmérgesítette kettejük jó viszonyát. Németh két hónap múltán is keserűen gondolt az esetre: „oldalba torpedózott a Pap Károly cikke, mely különben jó volt arra, hogy az úgynevezett ifjú nemzedék jellemére vonatkozólag utolsó kételyeim is megszűnjenek”.⁴¹ Szakításuk mélyebb oka azonban (Németh egyik lányának, Ágnesnek feltevése szerint)⁴² éppen az lehetett, hogy rendkívül közel engedték egymást magukhoz;⁴³ a KÉT NÉP-ben Németh úgy érzi, hogy szenvedélyes, átvitatkozott éjszakák emlékével gazdag barátságuk már „elbomlott” ugyan, parlamenti viszonyuk azonban megmaradt.⁴⁴ Írásában emellett olyan tisztelet, rokonszenv és méltányosság érződik, hogy az egyetértés mögött arra a minden elhidegülést túlélő lojalításra ismerhetünk, amely Némethnek mindvégig eszménye maradt, és egy (1961. április 15-i) naplójegyzete szerint A KÉT BOLYAI zárójelentének üzenete kívánt lenni: „bár indulataink a legerősebbnek látszó kapcsolatokat is összekuszálhatják, a szellemi összetartozás ezeknek a romjai fölött is megmarad, s kötelez”.⁴⁵

Egy-egy közös gondolatuk eredetét kutatva talán ezért nem tudjuk megmondani, hogy hajnalig tartó beszélgetéseikben melyikük sugallta a másiknak, ki kitől vette át, s a kölcsönhatás éppen melyik irányban volt erősebb. Nyilván már a ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK kiformalását is befolyásolta a néhány évvel korábbi nagy eszmecserék hatása, másfelől amikor Németh erről a könyvről elismeri, hogy mint „egy népsors történelmi felfejtése mélyebb és használhatóbb mindannál, amit zsidókról olvastam”;⁴⁶ ez a használhatóbb nem üres dicséret, hiszen Pap itt kifejtett gondolataiból Németh bőven merített, szem-

léleti hatásuk pedig ott is felismerhető, ahol talán legkevésbé várnánk: a KISEBBSÉGBEN lapjain. A ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK recenziójában Németh megvallja, hogy elolvasása után maga is „Pap Károly-ian” kezdett népéről gondolkodni, „*olyasformán a magyarokról, mint Pap Károly a zsidókról*”.⁴⁷ De itt is nehéz volna egyszerű és egyirányú ok-okozati képlethez jutni, hiszen Németh azonnal hozzáfűzi, hogy Pap könyvéből mintha saját tapasztalataira, például romániai útja „*összbenyomására*” kapott volna egy-egy találó kifejezést. Még évtizedekkel később is úgy érezte, hogy a régóta halott Pap Károly neve körül inspiráló ősköd maradt benne, melyből csillagokként művek születnek.⁴⁸ De azért is nehéz megmondani, melyiküktől ered egy-egy gondolat, mert közös hatások is érték őket, sőt észjárásbeli párhuzamosságukat olykor részben annak tulajdoníthatjuk, hogy ugyanazzal szemben foglaltak állást: Szekfűvel például mindketten vitakoztak, ami visszahatott szemléletükre,⁴⁹ esetenként eléggé hasonlóan.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy akár hozzávetőlegesen megelégedhetnénk gondolataik (vagy akár egymást helyeslően parafrázáló mondataik) közösnek nyilvánításával. Teljes szemléleti egybeesés két ember közt valószínűleg sohasem jöhet létre, még kevésbé hihető, hogy ugyanazt tudhatnák *mondani*, azaz hogy azonos mondataik (az ő mondataikként olvasva) ugyanazt jelenthetnék. Saját hermeneutikai kételyeinktől most eltekintve maga a két szerző sem hitt a teljes szellemi és nyelvi azonosulásuk lehetőségében; a ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK megjelenése előtti évben Pap némileg más értelemben, de valamennyire idevágóan tulajdonítja az eggyé válás lehetőségének tagadását Némethnek, így summázva a műveiből kiolvasni vélt felfogást: „*tisztellek, becsüllek, te zsidó, aki odaadó munkában élsz itt, de egyik sohasem lehetünk és te sehol sem állhatsz az élen, mert más sors van a te hátad mögött s más az enyém mögött*”.⁵⁰ Nem meglepő, hogy az egyetértés ihlette parafrázisok részleteiben nézeteltérések nyomaira bukkanunk. Összehasonlító elemzéssel megállapítható, hogy a „*születési betegség*” metaforája, mely éppúgy nem idegen a recenzeált könyv fogalomkészletétől, mint a recenzens egyéb műveitől, pontosan *mennyire* közös, s hol lappang benne a különböző értelmezések zárványa. A ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK bővelkedik a zsidóságot (és a magyarságot) bíráló szavakban és szóképekben (már címében zsidó „*bűnök*”-re utal, melyeket majd a zsidó „*ősbűn*”-ig vezet vissza), s bár a „*születési betegség*” mint kéttagú metafora nem fordul elő szövegében, részei külön-külön megtalálhatók benne. Jelzője visszavezethető arra, hogy Pap Károly szerint Jahve a rabszolgaságban „*született*”,⁵¹ a rabszolgáknak az egyenlők közösségéről szőtt álmából állt össze, s ez határozta meg a zsidóság vallását és mentalitását, vagyis egy születési körülmény rögzült sajátosságá. (E levezetés történelmi igazolhatóságát Németh nem kívánja firtatni,⁵² ezért nem tudhatjuk, hitelesnek tartja-e vagy sem; nietzschei szellemben megjegyyezhetné, hogy a rabszolgák istenének születési betegsége nem lehet egészen azonos a zsidó népével, hiszen ennek történelme visszanyúlik a rabszolgaság előtti időkbe, s az akkori királyságnak volt már Jahvéja, ha más szellemű is.) Bár nem ezzel a szóval, a betegség motívumát is megtaláljuk Pap könyvében, mégpedig korántsem csupán a zsidóságra érteve: az egyes népek lelki alkatában van valami rájuk kezdettől fogva jellemző fogyatékoság, a magyaroké a társadalmi öncsonkításra, a zsidóké a közösségi öngyilkosságra való hajlam, melyet azonban Pap *végzetszerűnek*, tehát nem orvosolhatónak tekint. Ettől nem egészen függetlenül, de más értelemben a „*betegség*” mint szó is felbukkan egyszer a könyvében, amikor a befogadó kultúra kóros állapotára céloz: „*a zsidóság a középkorban csak azokban az országokban helyezkedett el, ahol egészségtelen társadalmi viszonyok uralkodtak. [...] Tehát nem attól betegedett meg egy ország, mert a zsidót beengedte, hanem*

azért engedte be, mert már beteg volt. A zsidóságban eszerint az emancipáció eljöttével mindegyik nemzet a maga betegségét szabadította fel. Betegségeink hű tükröi szerveink hiányainak s működési zavarainak”.⁵³ Az „istenné emelt államellenesség”, ami Németh parafrázisában a zsidó nép születési betegsége, nemcsak gondolati mozzanatként, de majdnem szó szerint is megtalálható az eredetiben: a zsidóság (például) Kanadába vetve „sem akart semmit sem feladni Jahvéból, abból az istenné emelt ellentétből, amely beléje gyökerezett, mióta mint pásztori rab az egyiptomi világ kiközösítettjeként volt kénytelen élni”.⁵⁴

Nem kevésbé eredeztethetjük a betegség-metaphorát Németh műveiből, ahol sokkal gyakrabban fordul elő, és eleve más a helyi értéke. Ne feledjük, kettős hivatású orvos-írodalmár volt, aki egyik sokáig formált regényének (IRGALOM) hősnőjéül medikát választott, az 1930-as évek közepén orvostörténeti tanulmányt írt (ORVOSTÖRTÉNET ÉS SZELLEMTUDOMÁNY, 1934),⁵⁵ iskolaorvosi praxisa alapján egészségpszichológiai felmérést készített (A MEDVE UTCAI POLGÁRI, 1937), két évtizeddel később saját hipertóniájáról naplót vezetett, s ebből nagyobb tanulmányt írt (LEVELEK A HIPERTÓNIA-RÓL, 1954–1957);⁵⁶ igazán nem meglepő, hogy mindennapos tapasztalatai annyira hozzászoktatták a betegségek tüneteihöz, hogy azok fogalmai és szóképei egyszerűen csak természetes állapotot jelöltek számára. Eppen ezért feltételezhető, hogy egy-egy metszőbbre sikerült kórtani metaforája élet nyilván kevésbé hitte bántónak, mint az orvosi szakmán kívüli olvasó érzi. Jó példa erre, éppen a KÉT NÉP megírása előtti évben, egy első olvasásra erős oldalvágásnak tetsző megjegyzése: „A német tudásban van valami, amit fogalom-epilepsiának lehetne nevezni: belenéz élete egy örvényébe s száját elönti az absztrakciók habja. [...] Dilthey nómenklátúra-küzdelme sokszor emlékeztet erre a német epilepsiára. A nagy fogalmi állványozás közepén gyakran elég pici épületecskét találunk.” Itt az epileptikus roham gyöngédnek aligha nevezhető megidézését még egy kevésbé hízelgő építkezési metafora súlyosbítja, mindez mégsem Dilthey lesöprése akar lenni, hanem egy egészsében méltányló szándékú tanulmány alkalmi részletmegfigyelése, Dilthey saját programjához kapcsolódva („das Lebendige in das Begriffliche auflösen”) és a saját nézőpont bemérhetősége végett kiegészítve az alkati távolság érzékeltetésével, mely magát Némethet, a „színeket és rostokat” szerető íróit szükségképpen elválasztja az „elvontságok” német filozófusától.⁵⁷ Így leszállítva szájhabzás-metaphorája (kétségkívül még mindig negatív) helyi értékét, az immár nem zárja ki, hogy máskor éppen ő védje a német tudósokat a magyar közvélekedéssel szemben,⁵⁸ s arra enged következtetni, hogy másféle betegség-metaphoráit se tekintsük okvetlenül vériségtől.

A zsidósággal kapcsolatban (éppen Pap Károly novelláiról töprengve, s részben azok világára válaszul) 1931-ben nem metaforikus, hanem kifejezetten orvosi és (ha van ilyen) betű szerinti értelemben említi a betegségre való hajlam fokozott valószínűségét. „Orvosok tudják, hogy a zsidó mennyivel hajlamosabb alkati betegségekre, mint akármelyik más nép. Egy különös belső, differenciálódási vagy bomlási gyorsulás hajtja a zsidó fizikumot a legellentétesebb, szélső esetek felé. A zsidó lelket is. Egy zsidó családban olykor az emberi természet világvégei jelennek meg mint testvérek egymás mellett. A zsidóságon belül kéjvágy és puritánság, kapzsiság és lemondás, hit és képmutatás, szeretet és gyűlölet, szentség és cinizmus sokkal közelebbi rokonok, mint akármelyik más népben. A többi nép aránylag meglehetősen egynemű differenciáltsága közepette a zsidóság az emberi szervezetbe beékel, sokirányú embrionális csír, nemcsak szigetelt, de ősi emberiség is, amely a Bibliában élővetíti s azóta nap-nap után s szinte minden családon belül megismétli az emberiség történetét. [...] Aki kívülről nézi a zsidóságot, csak a szélső eseteket, a lélek alkati betegségeit látja s degenerációról beszél. Pap Károly azonban azt az őt, zsidó embermasszát forgatja, amelyet évezredek sorsa úgy vitalizált és úgy betegített el,

hogy egyéneiben a lappangó emberi változatnak szélső esetté kell szöknie s zuhannia.”⁵⁹ Bár itt a zsidóság az összes többi néppel van szembeállítva, Németh egyéb írásaiból világos, hogy az ő előfeltevése szerint minden népnek megvannak a maga kóros hajlamai, fogyatékosai és hibái. Nála a születési betegség metaforának kizárhatjuk a zsidóság ellen (s főként; különösen a zsidóság ellen) irányuló jelentését. Másutt a magyarság faji hibáiról egész esszét ír, érezhetően e hibák kijavításaért korholva,⁶⁰ az ő szájából faji hiba vagy születési népbetegség nem végzetes dologra utal, és semmiképp sem becsmérlő vagy megbélyegző címke. Másutt (KISEBBSÉGBEN) az asszimiláltak jótékony szellemgazdagító hatásáról írva Petőfi slávós hozadékát a magyar fajiság gyógszerű említi: „ez a Petőfi nagy vívmánya, szerzeménye (merem mondani: gyógszere) a magyar fajiságnak”,⁶¹ vagyis tulajdonképpen a magyar alkati betegség (nevezetesen az „erkölcsi kényelmesség”)⁶² ellenszeréül, hiszen gyógszere betegségnek szokott lenni. Németh szerint születési betegsége a magyarságnak éppúgy van, mint a zsidóságnak vagy (nyilván) bármely népnek.

Éppen 1935-ben ismeri föl, hogy kisebbségi sorba vetetten a két nép *helyzeti* betegsége is hasonló lehet. Romániai útja élményei ugyanis ráébresztik, hogy az ottani magyarság helyzete lélektanában is a zsidóságra hasonlít. Azon tűnődik, „mi vár erre a Dobruzdzáig szóródott népre a maga Babilonjában”, s lesz-e, ami megtartja. „Mint a zsidók, mondogatom magamban. De megvan-e bennünk a zsidó isten és zsidó vér összeférhetlensége, hogy kivessen a világ, mint bevegyíthetetlen elemet, melyet hiába dörszölnek össze a másikkal: az oldatlanul visszadobja. Vagy ami több: van-e bennünk egy eszme, mely átnyilallva minden közénk tartozón, a küldetés erejével tartja össze e szegény Árpádokat, akik ma idegen liceulokban és restauratókba kivágódva, mindig csak mint elhagyott magánosok kerülnek szembe a köréjük folyó, óriási húsevő növényvel?”⁶³ E helyzet egy képzelt, de tipikus autóbuszjelenettől kapja meg fontos jelentését: egy román lány „a tisztátalanoknak kijáró tekintettel” néz el a magyar utas fölött, barátja esetleges agresszivitása elől meg jobb leszállni, mégpedig behúzott fejjel: „szociális helyed eleve lehetetlenné teszi, hogy egy szóváltásban igazad legyen”. Az ehhez hasonló tapasztalatok vezetik az író új fölismeréséhez: „Sosem éreztem még hasonlót, mint Erdélyben, s amikor kijöttem onnét, jobban értettem a zsidóneurózt, mint előbb.” Ezt a kisebbségi lét okozta betegséget „kisebbségi idegbaj”-nak, sőt pseudo-orvosi műszóval „morbus minoritatis”-nak nevezi; az ettől szenvedő ember „mint sebet kénytelen a nemzetiségét nyalogatni, kenegetni”, és egész viselkedése a naponta kiújuló sérelmére válaszol, három (részletes diagnózissal jellemzett) alaptípusa szerint dohogással, lojalitással, szervezkedéssel.⁶⁴ A morbus minoritatis változatos tüneteinek főoka, tehát az a sorvasztó előérzet, miszerint kisebbségi helyzetben az embernek úgysem ismernék el az igazát, nem véletlenül volt annyira újdonság Németh számára, hiszen erdélyi útjáig főként ellentétét: a birtokon belüli törzsökösség biztonságát ismerte. Jellemző erre, ahogy KÉT TEMPLOM KÖZT című írásában 1936-ból, e kikezdhethetetlen biztonságérzet megrendülése utánról visszatekint: „Magamban ez a református tudat talán sosem volt több, mint valami biztosságérzés, hogy ősök és sors engem a magyarság kebelébe ültettek, s ha népemért szorongok – rángok – vagy ujjongok, azt a középben ülő (kissé bal felé, persze) szív hitelességével tehetem. Ha elbizottság volt ez, régi elbizottságot folytatok, amely Csokonaitól Szabó Dezsőig minden protestáns íróféltében megvolt. Európába azzal a biztonsággal ugrottam ki, hogy bennem van a századok ölme, mely nyugtalan kelfeljancsit, mindig magyarrá ugrat, s ha egy-egy csoport nagy kollektív sereglésben tört rám, nem féltem sosem magam maradni, mert úgy éreztem, én egymagam is a magyarság vagyok. Ez az arcátlan biztonság többé nincs meg bennem.”⁶⁵ Aligha

lehet bármi messzebb a morbus minoritatis konfliktusokat elkerülő gyengeségtudatától, az esélytelenség érzetétől, mely az éppen csak megtűrtek mindennapjait kíséri, mint a századok nemzeti fősodrába tartozásnak ilyen egészséges önbizalma. *Innen*, ilyen messziről jutott el romániai útján Németh az ellenkező véglet megértéséig, a kisebbségi neurózis természetrajzának fölismeréséig, amelyben eltűnik a két nép születési különbsége (vagy legfőljebb abban a szorongó kérdésben marad nyoma, hogy vajon a magyarságban meglesz-e vallás és vér ellenállása, mely a zsidóság teljes beolvadását és eltűnését megakadályozta); a hasonlónak talált kóros állapotot itt főként külső (politikai és szociológiai) okokra vezeti vissza, vagyis sokkal inkább környezeti ártalomnak tekinti, mint eredendő alkati hibának. Ami hallgatólagosan azt is sugallja, hogy a kisebbségi neurózist Németh nem mint egy-egy sajátos néplelekben vagy népsorsban (végzetszerűen) adottat fogja fel, s föltehetőleg nem lát benne semmi olyat, amit jobb körülmények ne tudnának meggyógyítani.

Éppen a gyógyíthatóság megítélésében tér el álláspontja Papétól. A KÉT NÉP cionizmusról vitatkozó bekezdésében láthattuk, hogy kiemelt mondatunkban a parafrázis elejére tett születési betegség metaforáját szinte arra találja ki (túl az orvosi szaknyelvben adott lehetőségen), hogy kétféle értelmezhetőségét bemutatva rávilágítson az eltérésre kettejük felfogása között. A metafora, sőt az egész parafrázis-mondat itt nem pusztán helyettesíteni és képviselni hivatott egy szöveget, ahogy az Új Kritika egyes hívei a parafrázisokról (hitelfosztásukat, nemegyszer betiltásukat szorgalmazva) feltételezték,⁶⁶ vagyis nem egyszerűen arra szolgál, hogy mint összefoglalóból az olvasó megtudja belőle, miről szól vagy mit jelent Pap könyve, hanem hogy belső ketősségével, ellentétes jelentéslehetőségeivel egyetlen szóképbe sűrítve dramatizálja recenziens és recenzeált párbeszédének egyik fő vitapontját. Itt világosodik meg, hogy a parafrázis nem pótlék, aminek (mint Cicero már két évezreddel az Új Kritika előtt észrevette)⁶⁷ csakis tökéletlen lehetne, hanem rejtett funkciója, sőt retorikai lényege szerint is *párbeszéd*. Ahogy e betegség-metafora, az egész parafrázis kétféle véleménynek s általuk kétféle szemléletmódnak ad otthont, hogy egymás mellett annál jobban kirajzolódjék különbségük. Németh ugyan általában kedvtelve olvassa Pap vizionáló, prófétai és misztikus gondolatmenetét, s maga is hajlik e beszédmódra sorskérdésekkel foglalkozó írásaiban, de párbeszédüknek ezen a pontján az emberi problémákat racionálisabban megközelítő társadalmi reformer kerekedik benne felül, aki nem érti, miért ne kellene és lehetne egy rossz állapoton változtatni. (Elvégre, mondhatná az iskolaorvos, örökletes betegség is lehet gyógyítható, s az ősi örökségnek ehhez a részéhez nem érdemes ragaszkodni.) Pap misztikusabban fogja föl egy nép jellegzetességét és sorsát, eleve adottnak, szinte jóslatszerűen, sőt végzetként újra meg újra beteljesedőnek tekinti, amit persze nem lehet meggyógyítani. Ugyanakkor vitairatának egyik nagy (termékeny) belső ellentmondása és gyötrelme éppen a kiúttalannak tételzett végzet és a (végzeten belül megtalálható) kiút prófétai megvilágításának igyekezete közt feszül. Németh beállítása, miszerint Pap *féli* népe születési betegségét a meggyógyítástól, legfőljebb egyik oldala az éremnek, amennyiben Pap az *amor fati* szellemében ostorozza a végzetük elől bujkálókat; másfelől azonban maga is népe fennmaradásának (erkölcsös) útjait keresi, még ha a Palesztinába vándorlást nem tartja is annak. A parafrázis betegség-metaforája az a pont, ahol a két látószög elkülönülő szemhatára metszi egymást, vagyis itt találkoznak és válnak szét, az érintkezés egyazon pillanatában.

Egy lehetséges harmadik résztvevő: párbeszéd Nietzschével

Ezt a pontot azonban valaha még egy szerző látóhatára metszette emlékezetesen: a mondatnyi parafrázis, melyben Németh és Pap gondolatai találkoznak, jellegzetes nietzschei motívumokkal érintkezik. Mi több, a mondatot változtatás nélkül írhatta volna a kései Nietzsche is (ha tud magyarul), vagyis tekinthetnénk idevágó (leírt) gondolatai (akár véletlenül létrejött) összefoglaló parafrázisának, csak hogy akkor másként kellene értelmeznünk, mint amikor Németh Lászlónak és Pap Károlynak tulajdonítjuk. Itt is érvényes a terentiusi mondás, *duo si faciunt idem, iam non est idem*: ha ketten csinálják ugyanazt, az nem ugyanaz többé. Nemcsak azért, mert egy mondatot jelentésformáló kontextusában szoktunk olvasni, tehát Németh műveinek gondolatvilágából Nietzschébe átkerülve egészen más kontextus fogja alakítani a mondat jelentését, hanem azért is, mert sokat forgatott és tárgyalt életművek esetében végképp nem tudunk már elvonatkoztatni szerzőik különböző észjárásának (és különböző kulturális státusának) előzetes ismeretétől, s ezáltal a szövegeiknek tulajdonítható jelentést (s az értéket) eleve máshol fogjuk keresni. Amikor Pilinszky egy gondolati kísérlettel akarta szemléltetni tételét, miszerint irodalmi műveket nem elég önálló nyelvi tárgyakként vizsgálni, mert „*ugyanaz a szöveg lehet csapnivaló és csodálatos*”, választott példájával önkéntelenül azt is elárulta, hogy a szövegekre vonatkozó ítéleteit mennyire meg szokta határozni a szerzőjük értékéről régóta meglévő meggyőződése: „*Krisztusnak az a mondata, hogy »boldogok, akik sírnak«, keveset, vagy alig valamit érne, ha Oscar Wilde-től származna. Ebben az esetben csak kétes értékű paradoxon volna, inkább hamiskó, mint gyémánt.*”⁶⁸ Gyanítható, hogy az előformált ítélet ilyenkor rejtett vezérfonálként irányítja az egész értelmezési folyamatot: ha eleve kizárjuk, hogy Wilde szájából a mondat más is lehet, mint olcsó paradoxon, akkor nyilván meg sem próbálunk értékesebb jelentést keresni benne; Jézusnak tulajdonítva viszont addig keresünk, mégpedig egészen más régióban, amíg mélyebb jelentést nem találunk. Ugyanígy változna meg a jelentés, sőt a hozzá vezető (némiképp mindig teleologikus) értelmezési folyamat egésze, ha Németh parafrázis-mondatát Nietzsche lehetséges szövegeként akarnánk értelmezni,⁶⁹ vagy egyenesen AZ ANTIKRISZTUS kínálkozó összefoglalásaként próbálnánk olvasni: a zárójeles közbevetés (Némethnél egyértelműen pozitív) értékítélete elbizonytalanodna vagy egyenesen visszajára fordulna, s a „*köszönhetjük*” ige ironikus melléköngét kapna. Nietzschei olvasatban a Jézusra mint a kereszténység lényegére utalás föltehetőleg nem számíthatna többé fényes ellenpéldának, a születési betegség értékesülésének és megdicsőülésének, hanem csupán a betegség egy másik esetét, netán a kései Nietzsche módjára a betegségek betegségét, a (papok átértelmezte) Jézustól kapott keresztény betegséget szemléltető állatorvosi lónak. S míg Némethnél a születési betegség okvetlenül metaforikusan értendő (elvégre az orvostudomány nem ismer istenné emelt államellenesség nevű kórt), addig Nietzsche szájából Jézus betegségének említése nemegyszer kifejezetten orvosi (pszichopatológiai és fiziológiai) hivatkozásokkal történik. Vagyis Nietzsche szájából a közbevetés többé nem ellentétre figyelmeztetne a betegség és Jézus közt, hanem két egyaránt fogyatékos értékűnek tartott mozzanatot természetes összefüggéséről beszélne – messze távolodva Németh e szövegének, sőt egész életművének értékvilágától.

Részleteit tekintve azonban a mondat szinte megannyi hívószó, melyekre nietzschei gondolatok felelnek. A közbevetés állítmányaként szereplő „*köszönhetjük*” ige eszünkbe juttatja, milyen gyakran foglalkoztatta Nietzschét a kérdés, hogy Európa mit köszönhet a zsidóknak („*Was Europa den Juden verdankt?*”), s abból miért legyen

hálás („*dankbar*”),⁷⁰ és mennyire tartozik köszönettel („*Europa ist [...] den Juden nicht wenig Dank schuldig*”).⁷¹ Ilyenkor az ő szóhasználatában a „köszönhet” nem csak értékes dologra vonatkozhat, például a tisztább logikájú gondolkodásmód meghonosítására, hanem jóra és rosszra egyaránt, köztük arra, amit a zsidóság egyszerre legjobb és legrosszabb hatásának nevezett: az erkölcsi kérdésfeltevés nagy, fenséges és félelmetes stílusára. Wagner zsidógyűlöletével és szűkkeblű ítéletével szemben ragaszkodik meggyőződéséhez, hogy meg kell adni: a kereszténység „feltalálása” volt a zsidók legnagyobb tette. („*Schopenhauerisch ist Wagners Hass gegen die Juden, denen er selbst in ihrer grössten Tat nicht gerecht zu werden vermag: die Juden sind ja die Erfinder des Christentums!*”)⁷² Többször foglalkozik Jézus zsidó származásával; nem kevésbé a kereszténységgel mint a természetellenes kultiváló zsidó ösztön és szellem fejlődésének logikus végkifejletével.⁷³ Még gyakrabban fordul elő nála a mondatunkban felbukkanó betegség-metafa. A prófétákat és vallásalapítókat a betegség és hatalomvágy korcszülötteiként emlegette.⁷⁴ Nem mintha a zsidóságot eredendően betegnek tartotta volna, sőt egyszer a korabeli Európa legerősebb, legszívósabb és legtisztább fájának nevezte,⁷⁵ máskor a dekadenciával éppen ellentétes alkatú népnek, mely csakis azért fogta pártját a dekadens (élettagadó) ösztönöknek és mozgalmaknak, mert megsejtette, hogy paradox módon az életerő forrásaként és (ahogy a kereszténység papjai azóta is teszik) a hatalom eszközeként tudja használni őket.⁷⁶ Az életöztön megtagadását Nietzsche már csak azért sem nevezhette a zsidó nép vagy akár Jahve *születési* betegségének, mert szerinte az nem volt történelme kezdetétől jellemző a zsidóságra; a királyság korában még közösségi önigenlés („*Selbstbejahung*”) s vele egy egészen másfajta, önigazolóbb és természetesebb létszemlélet fejeződött ki a zsidók istenképében. („*Ursprünglich, vor allem in der Zeit des Königtums, stand auch Israel zu allen Dingen in der richtigen, das heisst der natürlichen Beziehung. Sein Javeh war der Ausdruck des Macht-Bewusstseins, der Freude an sich, der Hoffnung auf sich: in ihm erwartete man Sieg und Heil, mit ihm vertraute man der Natur, dass sie gibt, was das Volk nötig hat – vor allem Regen. Javeh ist der Gott Israels und folglich Gott der Gerechtigkeit: die Logik jedes Volks, das in Macht ist und ein Gutes Gewissen davon hat.*”)⁷⁷ A nemzeti önbizalomnak ezt az istenképét kellett Nietzsche szerint átalakítani, miután belső anarchia és külső ellenség romba döntötték a királyságot, s papi segédlettel ekkor született meg a népével meghasonlott, követelő, büntető és jutalmazó Isten, mint az immár elvont és az étellel *szembeni* zsidó (majd keresztény) erkölcs végső letéteményese.⁷⁸

Az elveiért meghalni kész Jézust Nietzsche még keresztényellenes iratában is nagyra becsülte, noha bizonyos vonásokat benne is betegesnek tartott. Az evangéliumok szerinte egy különös és kóros világba („*seltame und kranke Welt*”) vezetnek bennünket, amelyben a társadalmi kitzsítottság úgy keveredik a neurózissal („*Nervenleiden*”) és a gyermekes, sőt gyermeteg együgyűséggel („*kindliches« Idiotentum*”), mint egy orosz regényben, épp csak egy Dosztojevszkij hiányzott, aki fogékony lett volna e regényvilág izgalmasan dekadens, egyszerre fenséges, beteges és gyermeki főszereplőjének varázsára („*den ergreifenden Reiz einer solchen Mischung von Sublimem, Krankem und Kindlichem*”).⁷⁹ A betegség-metafa betű szerinti komolyanvételére vall, hogy Nietzsche fiziológusok tapasztalatára hivatkozik, amikor a gyermeki lelkiülethez való jézusi visszatérést a degeneráció miatt megkésétt pubertással állítja párhuzamba.⁸⁰ Konkrétan tüneteket keresve ugyanígy vélt fölfedezni Jézus lélektani típusában és az „*Idiot*” kategóriájába tartozó fiziológiai habitusában egy beteges vonást: a tapinthatóval szembeni kóros túlérzékenységet („*einen Zustand krankhafter Reizbarkeit des Tastsinns*”). Az

ilyen alkat visszariad a térbeli és időbeli világ tárgyainak érintésétől, továbbá borzad mindattól, ami megszilárdult, legyen az szokás, intézmény, egyház, s a megfoghatatlanba, sőt felfoghatatlanba menekül, egy benső világba (amelyet ezért nevez igazinak, öröknek, Isten országának), valamint a szeretet vallásába, mely az ösztönös valósággyűlölet és érintésfobia szükségszerű visszavonulási helye és végső mentsvára.⁸¹ Látható, hogy Nietzsche itt közel van Németh és Pap közös mondatának állításához: Jézus intézményellenességét (melybe nyilván az államellenesség is beletartozhat) a személyiség egy patológikus vonására vezeti vissza, miután ugyanitt a zsidók valóságellenességéről is írt, bár mindezt ő nem a közös földre és égre vágyó rabszolgáösztönből eredezteti. Ugyanígy ő a Jézus (utólag átértelmezett) tanításaiból leszárt keresztény szellemiséget is egészen más okból tartotta károsnak, nevezetesen a gyengeséget erénnyé avató (s ezáltal az embert elgyengítő) részvétkultusza miatt.⁸² Ugyanakkor az „istenné emelt államellenesség” (Németh által megfogalmazott, de eredendően Pap Károly-i) gondolata, az alá- és fölérendelő, hierarchizáló államépítés transzcendens hivatkozású megtagadásának motívuma s vele Jézus mint egy anarchikus vallásosság östípusa szintén nem hiányzik Nietzsche kései vitairatából. Szerinte Jézussal a hierarchiaellenesség dicsőült meg, személyében a fennálló rend kaszt- és privilégiumrendszerének bujtogató ellenfelét feszítették meg, egy szent anarchistát („*Dieser heilige Anarchist*”), akinek tanításában a zsidó nép világtagadó papi ösztöne jutott el végkövetkeztetéséig, amikor immár a keresztény szellemiség nevében magát a zsidó közösségi valóságot is megtagadta.⁸³ Bár Nietzschénél ezekért sem a rabszolgáöszton Egyiptomban rögzült beidegződése felelős, a gondolati hasonlóság feltűnő, sőt amikor a francia forradalmat a kereszténység lányának és folytatójának nevezi, a kasztokkal és kiváltásokkal szembeni ösztön továbbélésére⁸⁴ hivatkozik...

Mindez még akár véletlen egyezés is lehetne, de Németh munkássága nemcsak bővelkedik nietzschei motívumokban, hanem többször név szerint is utal rá, egyetértve vagy vitatkozván vele, s már a KÉT NÉP megírása előtti évben (1934) úgy jelöli ki helyét az újkori német filozófa történetében, hogy abból legalább néhány fő művének ismeretére következtethetünk.⁸⁵ Nem tudni, hatás vagy csak hasonlóság, de az 1950-es évek elején Sárospatakon tervezett Jézus-regényének egymondatos szinopszisa eléggé nietzscheien hangzik: „*egy nagy, tiszta lélek, akinek a személyes kapcsolatai sorra elakadnak, hiányzik belőle az a vegyi affinitás, amely az emberi örültséggel kapcsolatba lépjen, s fájó tapasztalatai után egy nagy fellebbezést nyújt be a környező élet, az egész emberi nem ellen: egyszóval Jézus küldetés-tudatának az ébredése*”.⁸⁶ Már ennyiből is látszik, hogy a körvonalazódó regény, amely egy alkati fogyatékoságból, mégpedig a Nietzsche által Jézusnak tulajdonított érintésfóbiához némiképp hasonló problémából s végső soron szinte az életképtelenségből készült levezetni a jézusi küldetésstudat eredetét, megvalósulván lélektanában (ha értékrendjében nem is) alighanem közel jutott volna az erkölcs nietzschei genealógiájához. Nem valószínű, hogy a hasonlóság itt pusztán a véletlen műve, hiszen a szinopszist (1954-ben) visszatekintve összefoglaló esszé végül megnevezve vitatkozik a kereszténység nietzschei kritikájával, amelyet a tizenkilencedik században érthetőnek, de a kegyetlen világdúlás második világháborús tapasztalatai után már időszerűtlennek ítél, s éppen a gyengék pártfogását és a könyörület létjogát védi vele szemben.⁸⁷ Tehát a nietzschei gondolatvilág közvetve és ellentétre sarkallva föltehetőleg egyik ihletője volt a végül megíratlan maradt regénynek.

De nem volna-e elképzelhető, hogy két évtizeddel e Nietzschevel vitázó esszéje előtt a zsidó nép (Jézust adó) születési betegségét azért választotta metaforául, sőt közvetlen

szövegkörnyezetében⁸⁸ talán azért is állította szembe mint remélhetőleg átmeneti stádiumot a kívánatos végcélnak tekintett gyógyult állapottal, mert ekkor még, a második világháború nagy leckéje előtt, maga is ugyanúgy az egészséges életerő pártját fogva tekintett megvetően a gyengeségnek és elfajzásnak vélt kereszténységre és annak zsidó előzményeire, mint az Antikrisztusnak elkötelezett kései Nietzsche? Ha a KÉT NÉP elemzett mondatában a zárójeles közbevetés Jézusra utalása nem volna magyarázat nélküli, tehát nyilvánvalóan a keresztény társadalom konszenzusának megfelelő minősítés, vagyis egyértelműen értékfelmutatás, és ha ezáltal nem zárná ki eleve e keresztényellenességet, akkor további motívumok hasonlóságával talán valószínűsíthetnénk Némethnél egy háború előtti s még nietzschei gondolatvilágot. Így is elgondolkodtató azonban egy közös motívum: a gyöngeségről Nietzschek és Némethnek egyaránt a nők jutnak eszébe. Ahogy párhuzamot, sőt kapcsolatot láthatunk Nietzscheknek a kereszténységgel és a női nemmel szembeni állásfoglalásai között, melyek mindkettőt a gyengeség és szájalom kóros felértékelésének bűnében marasztalják el, ugyanúgy kifogásolja Németh a (magyarországi) zsidóságban, ha a kereszténységben nem is, a gyengeség szerinte kifejezetten nőies vonását. Az 1880-as évek Nietzsche szerint a nők (az emberiség erőtlén, beteg és állhatatlan felét képezvén) papokkal szövetkezve azért istenítik a gyöngeséget, s karjukon a gyermekkel azért támogatják a pietas kultuszát s az együttérző szeretet egész vallását, hogy elgyengítsék az erős férfit, s uralkodni tudjanak fölötte. („*Endlich: das Weib! Die eine Hälfte des Menschheit ist schwach, typisch-krank, wechselnd, unbeständig – das Weib braucht die Stärke, um sich an sie zu klammern, und eine Religion der Schwäche, welche es als göttlich verherrlicht, schwach zu sein, zu lieben, demütig zu sein –: oder besser, es macht die Starken schwach / es herrscht, wenn es gelingt, die Starken zu überwältigen. Das Weib hat immer mit den Typen der décadence, den Priestern, zusammen konspiriert gegen die »Mächtigen«, die »Starken«, die Männer –. Das Weib bringt die Kinder beiseite für den Kultus der Pietät, des Mitleids, der Liebe – die Mutter repräsentiert den Altruismus überzeugend.*”)⁸⁹ Efféle összeesküvés-elméletet Némethnél nem találunk, s az ÉGETŐ ESZTER vagy az IRGALOM hősnője sem a férfiak életerejének lecsapolásán fondorkodik, de esszéinek a zsidókat és a nőket összekapcsoló elszólásai mindig sokatmondók, mert szinte önkéntelen képzettársításokra vallóan elárulják, hogy érvelés közben szemléltető analógiát keresve hogyan jut eszébe az egyik csoportról a másik, s óvatlan pillanataiban mit gondol mindkettőről.

Van úgy (éppen a KÉT NÉP elején), hogy kísértetiesen nietzschei modorban tör pácát a nők felett: „Zsidó emberrel közös sorskérdéseinkről beszélni éppoly lehetetlen, mint asszonnyal vitatkozni.”⁹⁰ Akárcsak Nietzschekénél, a leértékelés alighanem itt is a nőkkel szemben egyetemesebb: zsidókkal eszerint csak a magyar-zsidó sorskérdésekről nem lehet beszélni, asszonnyal azonban egyáltalán nem lehet vitatkozni, vagyis semmiről sem; s míg az előbbi tétel a cikk tematikája jóvoltából legalább részletes kifejtést kap, s érvényét Németh korlátozza is egy nevezetes ellenpéldára, a Pap Károllyal hajnalig (e sorskérdésekről) folytatott beszélgetésekre utalva, az utóbbi, nőkkel szembeni sértést fokozza, hogy ennyiben marad, mintha árnyalásra, sőt indoklásra sem szorulna. (Persze Nietzsche előtt is találunk európai filozófust, aki hasonló oldalvágásra ragadtatta magát: Locke például a retorikát a megtévesztés tisztességtelen művészetének tartotta, mely elszabadítja a szenvedélyeket, s ugyanúgy lefegyverzi a racionális ellenérv lehetőségét, ahogy a szépségével bódító női nem.)⁹¹ Négy regényének finoman mintázott hősnőjét ismerve elég meglepő, a férfiúi önhittséggel szembeni viszolygására gondolva pedig szinte érthetetlen, hogy a női nemet sértő elszólás Némethnél

nem egyszeri eset. Csupán a KÉT NÉP írásának évére szorítkozva is több példát találunk; A REFORM című cikksorozatában például a szabadegyetemet dicsérve fanyar ellenpontnak szánja, hogy a hallgatóság soraiban valószínűleg „sok az unatkozó vénkisasszony”, s nyomban hozzáfűzi, magyarázatot sem igénylő összefüggést sejtetve, hogy „az előadók nagy része tiszteletben tartja a határt, melyen túl az értelem csiklandozását a szellem provokálása váltja fel”.⁹² Nem kell a feminizmus ilyen mondatokra kiképzett nagyító-lencséje ahhoz, hogy fölfedezzük e gondolatfűzés kedélyesen maliciózus férfilegikáját: a vénkisasszonyok nyilván család s főként férfi híján unatkoznak (hisz különben miért éppen ők unatkoznának), és ugyanezért keresik (legalább) értelmük „csiklandozását”, jöllehet annak provokálásától, azaz igazi, erőteljesebb (mutatis mutandis: mélyebb behatolású) foglalkoztatásától persze visszariadnának. Egy másik kétfelé vágó, nőket és zsidókat egyszerre bíráló hasonlata talán még metszőbben s a nők irányában ugyan csak nietschei göggel suhint az ugyanekkor kiadott MAGYARSÁG ÉS EURÓPA egyik fejtegetésében: ha a Tanácsköztársaság győz, az általa felülkerekedő zsidók feltehetőleg nem úgy éltek volna hatalmukkal, ahogy a sumer birodalomba beömlött szemiták, akik századok során előkészítették Hammurabi fényes birodalmát, hanem ahogy az Egyiptomba beszivárgott szemita hyksosok döntötték végül anarchiába a rendet, ugyanis bomló nép legföljebb bomlasztani tud, s a magyarországi zsidóságban van „valami az ideges asszony éleseszűségéből, aki bárgyú férjét agyonbírálja, de amikor özvegy marad, családfőnek rosszabb annál is”.⁹³ Itt a zsidókkal szemben átfogóbb a leminősítés, hiszen a nőknek csak egy típusáról van szó, nem minden nőről vagy akár csak minden asszonyról, s az odamondás nemi elfogultságát csökkenti, hogy a férj meg „bárgyú”; a hasonlat mögötti képzetársítás beidegződése megint Nietzsche-re emlékeztet.

Kevésbé feltűnő, részleges, de fontos hasonlóság rejlik a zsidóság iránt megértőbb és nagylelkűbb ítéleteikben. Nietzsche egyik gondolatmenete juthat eszünkbe, amikor (mint idéztük) Németh a románokkal konfliktusba kerülő erdélyi magyarok idegőrlő esélytelenségének analógiájára érti meg hirtelen a zsidók neurózisát: akinek egy lenézett (magyar vagy zsidó) kisebbség tagjaként folyton azt kell éreznie, hogy semmiképp sem ismernék el az igazát, annak idegrendszerén előbb-utóbb erőt vesz a morbus minoritatis.⁹⁴ A tudósok származásának következményeiről töprengve Nietzsche is észrevette, mennyire más (naivan magabiztos, bizonyítással nem is bajlódó) gondolkodásmódhoz vezet, ha valakinek (mint szerinte a protestáns lelkészek és tanítók gyermekeinek) már ősei hozzászoktak ahhoz, hogy a hallgatóság minden további nélkül elhiszi lelkesült mondanójukat, mint azoké, akik (a zsidókhoz hasonlóan) nemzedékeken át egy éppen fordított helyzetben: ellenszenvtől körülveve próbálták elfogadtatni álláspontjukat. Nietzsche szerint a zsidókban e kényszerhelyzet fejlesztette ki a logikai tisztaság erényét: hozzá kellett szokniuk, hogy nem szívesen hisznek nekik, s hogy csakis meggyőző érveléssel kényszeríthetik ki az egyetértést; Európa (s nem utolsósorban épp a sajnálatosan „*deraisonnable*” német faj) ezért köszönheti zsidó tudósoknak, hogy iskolázottabb gondolkodásra szoktatták, vagyis finomabb különbségtétellel, pontosabb következtetésre, világosabb és józanabb írásmódra.⁹⁵ Ha származás és gondolkodásmód csakugyan ennyire szorosan összefügg, akkor Nietzsche-nek és Németh-nek, éppen egy korán elhunyt protestáns lelkész, illetve egy protestáns (első generációs értelmiségi) gimnáziumi tanár fiainak némileg hasonló lélektani utat kellett bejárniuk a tételei elfogadására számító magabiztosság örökölt alapérzésétől az esélytelen kisebbség gyötrelmes érveléskényszerének rokonszenvező megértéséig. Mint lát-

tuk, Németh maga is magyar református gyökereivel és „*vérmérsék-reformátusságával*” kapcsolatban említette egykori kikezdzhetetlen biztonságérzetét,⁹⁶ mely részben (valószínűleg) az erdélyi magyarok helyzete láttán foszlott szét benne, átérezvén, milyen az, ha egy magyarnak *vagy zsidónak* nincs esélye rá, hogy igazat adjanak neki.⁹⁷ Hogy Némethben a magyarság egyszemélyes képviselőének öntudata és biztonságérzete egyszerre fogyott a mások iránti empátia növekedésével, az néhány év múlva, 1941-ben lesz végképp szembeötlő, amikor Pukánszky Béla NÉMET POLGÁRSÁG MAGYAR FÖLDÖN című könyvéről ír: egy vallomásszerű utalása (akaratlan mellékszövegével) elárulja a törzsökös magyar eredetű némi rejtett fogyatkozását és kompenzációjának lappangó szükségérzetét. Recenziójában (BEOLVADÓK – VISSZAOLVADÓK címmel) a beolvadottak aggodalmait eloszlatandó azt bizonygatja, hogy akkor volna a legboldogabb, ha maga is beolvadottként beszélhetne az asszimilációról. „*Egy osztrák nagyanyát, akit sohasem ismertem, ezért kapartam ki. Vegyük ehhez mindazt a németest s szlávost, amit bírálóim gondolkozásomban és jellememben fölfedeztek. Viszonylagosan mindenki asszimilált, s én a magam huszonöt, harmincöt vagy akár még több percentjének a vállalásával szeretném megmutatni, hogy nem sért a tárgyalás.*”⁹⁸ Vállalása nyilván őszinte, a mindenkire kiterjesztett viszonylagos asszimiláltság bátor és időszerű fogalmával hitelesen próbálta enyhíteni a társadalomban már élesen megkülönböztetett beolvadottak terminológiai szorongását, a harmincöt *vagy még több* százaléknyi idegen vér elismerése pedig olyan magyar testvériséget sugallt, amely élesen szemben állt a fajtisztaság mitikus ideológiai eszményével, de a nagymamáról szóló mondatán nem nehéz észrevenni az öntudatlan szépítési igyekezet nála egyébként ritka tüneteit. Hisz egyébként miért volna olyan nehéz megtalálni egy *nagyanyát*, hogy a (nyilván ironikus s talán az egész őskeresési kényszer groteskségére is célzó) „*kikaparni*” igét kelljen használni hozzá, mintha valami réges-régi ősről beszélnénk, aki csak genealógiai kutatás révén azonosítható? S miért számítana említésre méltónak *származásunk* szempontjából, hogy nem *ismertük* azt a bizonyos osztrák nagyszülőt? S miért nevezné nagymamáját „*osztrák*”-nak az, aki alig pár éve (1939) a KISEBBSÉGBEN lapjain Riedltől Schöpflinig oly sokakat német származékként tartott számon, sőt a bécsi születésű anyától és szepességi apától származott Toldy Ferencet „*sváb*”-ként emlegette, s bizonyos érdemei elismerése mellett éppen ezzel magyarázta, hogy „*konokul őrizte holtáig faja érzéketlenségét a magyar irodalom iránt?*”⁹⁹ (Ezzel Toldy a KISEBBSÉGBEN legkedvezőtlenebb származási rubrikájába kerül: az asszimilálódó zsidók és németek közül a magyar sajátosságok iránt „*az érzéketlenség kétségkívül a németekben volt nagyobb*”, közülük egy sem akadt, aki „*a magyar kultúra alapjaiba bepillantott volna*”, az iskolában tanított sváb gyerekek meg azt példázzák, hogy „*a német törzsek közt aligha van ennél gyengébb tehetségű.*”)¹⁰⁰ Németh előbb mások helyzetét átérezve, majd a saját bőrén megszenvedve tapasztalhatta, amit a genealógia nietzschei problémáját tovább elemző Foucault belátott: származásunk kutatása előbbutóbb inkább kikezdi, mintsem megszilárdítaná identitásunkat, miközben talán hozzásegít, hogy kicsit megértőbbek legyünk.¹⁰¹

Némethből sosem hiányzott a belső azonosulás képessége, s mint Nietzsche, részvételjes megértést tanúsít (már erdélyi élményei előtt is) a lenézettek és alávetettek iránt; sőt Nietzschevel ellentétben ő hajlandó pártját fogni a gyengébbikhez lehajló részvét *értékrendjének* is, még ha ez a vesztesek, a fogyatékos életképességük iránti rokonszenvet követeli is tőle, és (Nietzsche idézett összeesküvés-elméletével)¹⁰² szöges ellentétben) csodálattal gondol e magatartás női képviselőire. Számos alakban foglalkoztatta bizonyos fokú életidegenség (viszolygás, tartózkodás) és valamilyen magasabb

erkölcs alkati együttese. Az IRGALOM Ágnese hasonló kettősségből indul el fejlődése útján az emberek elfogadása felé: kezdetben túlérzékenység párosul benne makacs etikai abszolútizmussal, s egy „*már kényelmetlen szüzesség*” bizonyos „*vegülésre képtelen tökéletességgel*”.¹⁰³ (Mindez nem állt messze alkotójától sem: Németh a maga művészé válását is részben hasonló alkati együttathókra vezette vissza.) Van némi hasonlóság aközött, hogy Nietzsche részben az érintéssel szembeni túlérzékenységből származtatja a jézusi szellemiséget, s Németh tervezett Jézus-regényének főszereplőjéből hiányzott egyfajta affinitás, ami miatt sorban elakadnak emberi kapcsolatai. A Jézus-regény pár szavas vázlatából kiténik, hogy itt csupán a problematika volna nietschei, az értékelő nézőpont éppen ellentétes; jellemző szóválasztás: főhősének nem az emberi élethez hiányzott volna az affinitása, hanem az emberi „*őrültséghez*”, a Jézus szempontjából, de együttal a narrátor által is őrültségnek látott nyers, dúló, köznapni és átszellemetlen életvilághoz. Németh értékrendjére nézvést sokatmondó hasonlóságot fedezhetünk föl a tervezett Jézus-regény színopszisa szerint eredeztetett jézusi küldetéstudat és az IRGALOM Ágnésének fejlődéstörténete között. A fiatal lány nem tudta és nem akarta elszánni magát arra, hogy a biológiailag rátermettebb, eredetileg őt is jobban vonzó győztes-típusnak adja oda magát, hanem éppen annak diadalmas göggyével (és a maga vonzalmával) szemben kiküzdött elégtételként hajolt le inkább a fizikailag fogyatékoshoz, azt emelve magához az egész emberiség istápolásának (orvosi pályaválasztásán túli) nagy, az utolsó bekezdésben már-már jézusi gesztusával. Nietzsche szerint is *ressentiment*-ből születik a kereszténység szelleme,¹⁰⁴ csakhogy Németh szemében ez a származtatás nem fosztja meg hitelétől az együttérzést vagy megszántást. Az irgalom nála pozitív értelemben válik regénycímmé, szinonimáit értekező prózájában sem szokta nietschei értelemben, ironikusan vagy elítélően használni, arra viszont találunk példát, hogy egy (publikált) levelében a jézusi hit részének nevezte. Egy lektorának jellemezvén a NAGY CSALÁD (1962–1964) egyik szereplőjét, Klára nővért, akivel „*az egyházi kötöttségeiből kifejtett vallásos érzést, annak invariáns lényegét: a nem ragaszkodást*” akarta képviseltetni a drámában, az utóbbi (szerinte egyszerre keresztény és buddhista) fogalomhoz ilyen magyarázatot fűzött: „*Az igazi hívő – (ezt Jézus és Gandhi is így érezte) – az, aki szívét Istenbe akasztva, nem ragaszkodik többé a világhoz; érintkezése vele szolgálat s irgalom, de e szolgálat közben csak látszólag kötődik; egyetlen nagy kötöttsége ezalatt is őrzi szíve világtól oldottságát.*”¹⁰⁵ Aki így nyilatkozik egy eszményről, az nem szokott gúnyolódni rajta. Ha egyáltalán beszélhetünk egy író műbeli, azaz közvetett állásfoglalásáról, akkor Németh (szándéka szerint is) pártjára állt annak az értékrendnek, amelyet Nietzsche megvetett.

Mindig vonzódott az irgalom értékrendjéhez, s a második világháború hatása megpecsételte elkötelezettségét. Kicsit későbből (1954) perdöntő közvetlen adatunk van rá, hogy tudatosan és polemikusan átértékelte a nietschei (keresztényellenes) értékeket, mégpedig ugyanannak az esszének (AZ ÓSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN) a vége felé, amelynek elején a Jézus-regény főtémáját vázolta. S bár nem nevezi meg, hogy Nietzsche melyik művével vitatkozik, elég szorosan parafrázeál ahhoz, hogy a jellegzetesen nietschei motívum általa olvasott lelőhelyét pontosan azonosíthassuk. „*Nietzsche azt mondja, hogy az ÚJSZÖVETSÉG csak finomkodó, rokokó utóhang az ÓSZÖVETSÉG hatalmas tömbjéhez. Ez azonban egy olyan kor szava, amelyben a kegyetlenség már-már eltűnt a világból, s így szinte csábítóvá lett, és olyan szervezetté, amely az erőt abban isteníti, amire maga nem volna képes.*”¹⁰⁶ A BIBLIA két részének e szembeállítására a TÚL JÓN ÉS ROSSZON 52. részében található, ahol a zsidó ÓSZÖVETSÉG a páratlan nagystílúság, az ÚJSZÖVETSÉG

viszont a finomkodó kislelkűség és a mindenestül rokokó ízlés („*eine Art Rokoko des Geschmacks in jedem Betrachte*”) szinonimája lett, BIBLIÁ-vá való egybekötésük pedig Európa szellemi bűne.¹⁰⁷ Ezzel szemben Németh főként borzalmas tetteket és még borzalmasabb erkölcsi normakészletet lát az ÓSZÖVETSÉG-ben, melynek vad és rettenetes, bűnökben tobzódó szokásvilágát szerinte két nagy hatás szelidítette az utóbbi kétezer évben: a kereszténység és a természettudomány. Az előbbi arra tanította az emberiséget, hogy „*a világból nem a bosszúszomjas erők, hanem egy szerető mennyei atya néz ránk, aki egyetlen fiát adta, hogy megváltson bennünket, embertársainkban, zsidóban, pogányban pedig megmutatta a felebarátot, aki éppoly esendő s üdvre termelt, mint mi, tehát szeretnünk kell*”. A természettudomány ugyanezt a két tanítást „*fejlesztette tovább*” a maga módján: egyrészt „*démontalanította*” a világot, megmutatva, hogy nincs miért félnünk tőle, másrészt antropológiai tapasztalata révén beláthatóvá tette, hogy az eltérő külszín alatt a másik is ugyanolyan ember, mint mi, s ezzel racionális alapot adott a felebaráti szeretet jézusi parancsának. „*A kérdés most ez: nem szűri-e le, mint Nietzsche hitte, ez a kettős szűrés a forró habbal együtt az erőt is. [...] Más szóval: nem az ószövetségben megismert emberi élet-e az igazi, úgyhogy valahányszor az élet megújul, nem mindig ennek kell-e feltörmie, mint a vad alany nedveinek a korccsa oltott fából?*” Ezt a nietzschei kérdést Németh szerint már csak azért is komolyan kell venni, mert több fontos jelenség látszik igazolni: maga a kereszténység is, mely a hellenisztikus civilizáció alkonyán jelenik meg, sok tünetét hordozza „*a történelemben fáradásnak*”, s ha a későbbi korok barbár népei a kereszténységet fölveve értenek is hozzá, hogy „*a forró vért és a fáradt tanokat erkölcs és vadság egészséges öntvényiben egyesítsék*”, a kereszténységet igazán komolyan vevő lélek szálnalmasan alulmarad az életrevalók tülekedésében, s nem véletlen, hogy az új osztályok által még némileg felpezsdített XIX. század után éppen a Nyugat, amelyet a kereszténység és a természettudomány leginkább átjárt, nem tud helytállni többé magáért, s „*petyhüdségének*” számos tünetével hanyatlásnak indul. Mindez azonban Németh végkövetkeztetése szerint csak Nietzsche enerválódó korában lehetett üdvös figyelmeztetés, a huszadik század közepén, a kegyetlenség évtizedei után jóérzésű ember nem tagadhatja meg a keresztény és a természettudományos erkölcs mérséklő elveit, s a feladat már ismét az, hogy „*a világ nyers erőinek a szelídség s belátás zabláit szájába vessük*”.¹⁰⁸ Itt már csak egy hangot hallunk, Németh Lászlót, az IRGALOM majdani szerzőjét. Jézust valamilyen értelemben Nietzsche is eredeztethette volna a zsidó nép alkati betegségéből, ezt a célkitűzést azonban már semmiképp sem érezte volna magáénak. Ha a két évtizeddel korábbi parafrázis-mondatot innen visszatekintve értelmezzük, nehéz elhessegetni a bizonyíthatatlan gyanút, hogy zárójeles közbevetése öntudatlanul már akkor is Nietzsche kísértő árnyával viaskodott.

Jegyzetek

1. A parafrázis ókori elméleteiről és gyakorlatáról I. Roberts, Michael: BIBLICAL EPIC AND RHETORICAL PARAPHRASE IN LATE ANTIQUITY. Liverpool, 1985. (A továbbiakban: Roberts, 1985.) 5–60.
2. Nyelvészeti vizsgálataira vö. Fuchs, Catherine:

LA PARAPHRASE. Paris, 1982; Fuchs, Catherine: PARAPHRASE ET ÉNONCIATION. Paris, 1994; az irodalomtudományban vö. Genette, Gérard: PALIMPSESTES. LA LITTÉRATURE AU SECOND DEGRÉ. Paris, 1982; interdiszciplináris (lélektani, logikai stb.) megközelítéseire vö.

Fuchs, Catherine (szerk.): L'AMBIGUÏTÉ ET LA PARAPHRASE. Caen, 1987.

3. Vö. Küng, Hans: JUDAISM. Ford. Bowden, John. London, 1992. 57–216.

4. Németh László: FAJI HIBÁINKRÓL. Németh László: SORSKÉRDÉSEK. Bp., 1989. (A továbbiakban: Németh, 1989.) 498.

5. Babits Mihály: „ITT A HALK ÉS KOMOLY BESZÉD IDEJE”. INTERJÚK, NYILATKOZATOK, VALLOMÁSOK. S. a. r. Téglás János. Celldömölk, 1997. 180.

6. Kazinczy Ferenc Toldy Ferenchez, 1827. február 13-án. KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE. I–XXI. Kiad. Váczy János. Bp., 1890–1911. 210.

7. Keszi Imre: NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A ZSIDÓSÁG. Libanon füzetek 9. Bp., 1937. (A továbbiakban: Keszi, 1937.) 5.

8. Németh László: KÉT NÉP. Németh László: ÉLETMŰ SZILÁNKOKBAN. TANULMÁNYOK, KRITIKÁK, VALLOMÁSOK. I–II. Bp., 1989. (A továbbiakban: Németh, 1989a) I. 425.

9. Keszi, 1937. 5.

10. *Nyugat*, VIII. évf., 1935. 7. sz. 37–43.

11. Kardos Pál: LEGYEN-E MAGYAR ZSIDÓSÁG? (PAP KÁROLY ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK CÍMŰ VITAI RATÁNAK MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL.) *Válasz*, 1935. 10. sz.

12. Németh László Babits Mihálynak, 1931. július 6. NÉMETH LÁSZLÓ ÉLETE LEVELEKBEN 1914–1948. Szerk. és s. a. r. Németh Ágnes, jegyz. Grezsa Ferenc. Bp., 1993. 91.

13. Németh László: AZ ÓSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. Németh László: MEGMENTETT GONDOLATOK. Bp., 1975. (A továbbiakban: Németh, 1975.) 80.

14. Keszi, 1937. 5.

15. Kemény Zsigmond: ESZMÉK A REGÉNY ÉS A DRÁMA KÖRÜL. Kemény Zsigmond: ÉLET ÉS IRODALOM. TANULMÁNYOK. Szerk., utószó, jegyz. Tóth Gyula. Bp., 1971. 191–194.

16. Németh László: MAGYARSÁG ÉS EURÓPA. Bp., Franklin-társulat, 1935. (A továbbiakban: Németh, 1935.) 19.

17. Kósa László: NÉMETH LÁSZLÓ PROTESTANTIZMUSA. In: A MINDENTUDÁS IGÉZETE. TANULMÁNYOK NÉMETH LÁSZLÓRÓL. Összeáll. Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 1985. (A továbbiakban: Szegedy-Maszák, 1985.) 122.

18. Bakonyi István: NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A PROTESTANTIZMUS (TANULMÁNYOK A XVI. SZÁZAD PROTESTÁNS ÍRÓIRÓL). Kézirat, 1.

19. Vö. Ottlik Géza: KÖRKÉRDÉS JÉZUSRÓL. In: Ottlik Géza: PRÓZA. 1980. 213–214. E problémával Kölcsey vonatkozásában másutt foglalkoztam: PER PASSIVAM RESISTENTIAM. VÁLTOZATOK HATALOM ÉS ÍRÁS TÉMÁJÁRA. Bp., 1998. (A továbbiakban: Dávidházi, 1998.) 111–113.

20. Oltványi Ambrus: TOLDY FERENC VILÁGNÉZETE, TÁRSADALMI-POLITIKAI ÁLLÁSFOGLALÁSA ÉS ENNEK ÖSSZEFÜGGÉSE IRODALMI ELVEIVEL 1848-IG. Oltványi Ambrus: A SZELEM SZENVEDÉLYE. TANULMÁNYOK, CIKKEK, BÍRÁLATOK. Előszó Németh G. Béla, jegyz. Kerényi Ferenc, bibliogr. Oltványi Noémi. Bp., 1994. 18.

21. TOLDY FERENC IRODALMI JEGYZETEI 1822–1824. MTA Kézirattár. M. Irod. Régi és újabb írók m. 4-rét. 86. sz. II. köt. 24. számú papírlap.

22. Németh László: AZ ÓSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. Németh, 1975. 73.

23. Keresztury Dezső: PAP KÁROLY (1897–1945). Keresztury Dezső: ÖRÖKSÉG. MAGYAR ÍRÓ-ARCKÉPEK. Bp., 1970. (A továbbiakban: Keresztury, 1970.) 503.

24. Németh László: EMBER ÉS SZEREP. Németh László: HOMÁLYBÓL HOMÁLYBA. ÉLETRAJZI ÍRÁSOK. I–II. Bp., 1977. (A továbbiakban: Németh, 1977.) I. 359–360., 364.

25. Németh László: EMBER ÉS SZEREP. Németh, 1977. I. 360., 364.

26. Németh László: NEGYVEN ÉV. TÁJÉKOZTATÓ PÁLYÁMRÓL S MUNKÁSSÁGOMRÓL. Németh László: NEGYVEN ÉV. HORVÁTHNÉ MEGHAL. GYÁSZ. Bp., 1974. 12–13.

27. Illés Jenő: IRGALOM. NÉMETH LÁSZLÓ ÚJ REGÉNYE. *Jelenkor*, IX. évf., 1966. 1. sz. 88.

28. Imre László: GONDOLATOK AZ IRGALOM ÉRTELMEZÉSÉHEZ. *Tiszatáj*, XXX. évf., 1976. 5. sz. 90.

29. Németh László: ÚJ NEMZEDÉK 1931. Németh László: KÉT NEMZEDÉK. TANULMÁNYOK. Bp., 1970. (A továbbiakban: Németh, 1970.) 339.

30. Németh László: KÉT NÉP. Németh, 1989a. I. 428.

31. Ezt másutt részleteztem: Dávidházi, 1998. 102–122., 174–206.

32. Illyés Gyula: PAP KÁROLY (1897–1945). Illyés Gyula: IRÁNYTÚVEL. I–II. Bp., 1975. (A továbbiakban: Illyés, 1975.) II. 5–7.

33. Keresztury Dezső: PAP KÁROLY (1897–1945). Keresztury, 1970. 503.

34. Németh László: ADY ÜNNEPÉRE. Németh, 1970. 752.
35. Németh László: KÉT NÉP. Németh, 1989a. I. 421–422.
36. Az utóbbi véleményre l. Lichtmann Tamás: PÁP KÁROLY. Bp., 1979. (A továbbiakban: Lichtmann, 1979.) 132.
37. Lichtmann, 1979. 131.
38. Németh László: ÚJ NEMZEDÉK. 1931. Németh, 1970. 341–342.
39. Németh László Gulyás Pálhoz, 1932. június 26. EGY BARÁTSÁG LEVELEKBEN. GULYÁS PÁL ÉS NÉMETH LÁSZLÓ LEVELEZÉSE. S. a. r. és jegyz. Gulyás Klára és G. Merva Mária, utószó Gulyás Klára. Bp., 1990. 10–11.
40. Kulcsár Szabó Ernő: A KULTÚRKRIKÁTÓL AZ ETNIKUMVÉDELEMIG. BUKSZ, 3. évf., 1991. 3. sz. 328–329.
41. Németh László Gulyás Pálnak, 1933. augusztus 8-án. EGY BARÁTSÁG LEVELEKBEN. GULYÁS PÁL ÉS NÉMETH LÁSZLÓ LEVELEZÉSE. S. a. r. és jegyz. Gulyás Klára és G. Merva Mária, utószó Gulyás Klára. Bp., 1990. 48. Az előzményekről és körülményekről l. uo. 373. Vö. Gellért Oszkár: EGY ÍRÓ ÉLETE. I–II. Bp., 1958, 1962. II. A NYUGAT SZERKESZTŐSÉGÉBEN 1926–1941. 357–359.
42. A debreceni Németh László-konferencia (1998. május 8-án) utáni szíves szóbeli közlését ezúton köszönöm.
43. Sokatmondó példa, amelyet Németh Ágnes is említett: Páp és felesége egy ideig Némethék gödi házában lakott. (Vö. Illyés Gyula: PÁP KÁROLY [1897–1945]. Illyés, 1975. II. 7.)
44. Németh László: KÉT NÉP. Németh, 1989a. I. 420.
45. Németh László: NAPLÓ. Németh László: KÍSÉRLETI DRAMATURGIA. I–II. Bp., 1972. I. 174.
46. Németh László: KÉT NÉP. Németh, 1989a. I. 423.
47. Németh László: KÉT NÉP. Németh, 1989a. I. 426.
48. Németh László: AZ ŐSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. Németh, 1975. 73.
49. Németh esetében l. erről Gergely András: NÉMETH LÁSZLÓ VITÁJA SZERFÜ GYULÁVAL. Szeged-Maszák, 1985. 73.
50. Páp Károly: VÁLASZ EGY KÜLÖNÍTMÉNYES VALLOMÁSÁIRA. *Magyarország*, 1934. jún. 20. 3.
51. Páp Károly: ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK. VITAIRAT KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA. Bp., 1935. (A továbbiakban: Páp, 1935.) 20.
52. Németh László: KÉT NÉP. Németh, 1989a. I. 423.
53. Páp, 1935. 62–63.
54. Páp, 1935. 51–52.
55. Németh László: EURÓPAI UTAS. TANULMÁNYOK. Bp., 1973. (A továbbiakban: Németh, 1973.) 546–566.
56. Németh László: A KÍSÉRLETEZŐ EMBER. TANULMÁNYOK. Bp., 1973. 623–766.
57. Németh László: DILTHEY, EGY NÉMET TUDÓS. In: Németh, 1973. 530–531.
58. Németh László: AZ ŐSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. In: Németh, 1975. 74.
59. Németh László: PÁP KÁROLY. *Nyugat*, 1931. július 16. XXIV. évf., 14. sz. 105.
60. Németh László: FAJI HIBÁINKRÓL. Németh, 1989. 498.
61. Németh László: KISEBBSÉGBEN. Németh, 1989. 423.
62. Németh László: KISEBBSÉGBEN. Németh, 1989. 423.
63. Németh László: MAGYAROK ROMÁNIÁBAN. Németh, 1989. 368.
64. Németh László: MAGYAROK ROMÁNIÁBAN. Németh, 1989. 376.
65. Németh László: KÉT TEMPLOM KÖZT. Németh, 1989a. I. 466.
66. Vö. Brooks, Cleanth: THE HERESY OF PARAPHRASE. Brooks, Cleanth: THE WELL WROUGHT URN: STUDIES IN THE STRUCTURE OF POETRY. New York, 1947. 192–214.; Carey, John: WORDING AND REWORDING: PARAPHRASE IN LITERARY CRITICISM. (An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 4 June 1976.) Oxford, Clarendon Press, 1977.
67. Cicero: DE ORATORE. Cicero: DE ORATORE, ORATOR, BRUTUS. Szerk. Wilkins, A. S. M. TULLI CICERONIS RHETORICA. I–II. Oxford, 1902–1903. I. 34., 154. Vö. Roberts, 1985. 7–9.
68. PILINSZKY JÁNOS ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI. TANULMÁNYOK, ESSZÉK, CIKKEK. I–II. Szerk., mutatók és utószó Hafner Zoltán. Bp., 1993. II. 349.
69. A debreceni Németh László-konferencián (1998. május 8-án) e dolgozat rövid előadás-változatára reagálva Kovács Béla Lóránt, a Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-filozófia szakos hallgatója javasolta e mondat

nietzschei párhuzamainak végigkövetését; értékes tanácsáért ezúton mondok köszönetet.

70. Nietzsche, Friedrich: JENSEITS VON GUT UND BÖSE. VORSPIEL EINER PHILOSOPHIE DER ZUKUNFT. Nietzsche, Friedrich: WERKE IN DREI BÄNDEN. I–III. Darmstadt, 1997. (A továbbiakban: Nietzsche, 1997.) II. 716.

71. Nietzsche, Friedrich: DIE FRÖHLICHE WISSENSCHAFT („LA GAYA SCIENZA”). Nietzsche, 1997. II. 215.

72. Uo. Nietzsche, 1997. II. 106.

73. Nietzsche, Friedrich: DER ANTICHRIST. FLUCH AUF DAS CHRISTENTUM. Nietzsche, 1997. II. 1183–1184.

74. Nietzsche, Friedrich: ECCE HOMO. Nietzsche, 1997. II. 1067.

75. Nietzsche, Friedrich: JENSEITS VON GUT UND BÖSE. VORSPIEL EINER PHILOSOPHIE DER ZUKUNFT. Nietzsche, 1997. II. 717. L. még Nietzsche, Friedrich: DER ANTICHRIST. FLUCH AUF DAS CHRISTENTUM. Nietzsche, 1997. II. 1184.

76. Nietzsche, Friedrich: DER ANTICHRIST. FLUCH AUF DAS CHRISTENTUM. Nietzsche, 1997. II. 1184–1185.

77. Uo. Nietzsche, 1997. II. 1185.

78. Uo. Nietzsche, 1997. II. 1185–1186.

79. Uo. Nietzsche, 1997. II. 1192–1193.

80. Uo. Nietzsche, 1997. II. 1193.

81. Uo. Nietzsche, 1997. II. 1190–1192.

82. Uo. Nietzsche, 1997. II. 1165–1168.

83. Uo. Nietzsche, 1997. II. 1188–1189.

84. Nietzsche, Friedrich: AUS DEM NACHLASS DER ACHTZIGERJAHRE. Nietzsche, 1997. III. 696. L. még ehhez uo. 431., 847.

85. Németh László: DILTHEY, EGY NÉMET TUDÓS. Németh, 1973. 531.

86. Németh László: AZ ÓSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. Németh, 1975. 73.

87. Németh László: AZ ÓSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. Németh, 1975. 79–82.

88. Németh László: KÉT NÉP. (HOZZÁSZÓLÁS PAP KÁROLY ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK CÍMŰ KÖNYVÉHEZ.) Németh, 1989a. I. 425.

89. Nietzsche, Friedrich: AUS DEM NACHLASS DER ACHTZIGERJAHRE. Nietzsche, 1997. III. 707–708.

90. Németh László: KÉT NÉP. (HOZZÁSZÓLÁS

PAP KÁROLY ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK CÍMŰ KÖNYVÉHEZ.) Németh, 1989a. I. 420.

91. Ezt másutt részleteztem; Dávidházi, 1998. 278–281.

92. Németh László: A REFORM. Németh, 1989. 211.

93. Németh, 1935. 84.

94. Németh László: MAGYAROK ROMÁNIÁBAN. Németh, 1989. 376.

95. Nietzsche, Friedrich: DIE FRÖHLICHE WISSENSCHAFT („LA GAYA SCIENZA”). Nietzsche, 1997. II. 214–215.

96. Németh László: KÉT TEMPLOM KÖZT. Németh, 1989a. I. 466.

97. Németh László: MAGYAROK ROMÁNIÁBAN. Németh, 1989. 376.

98. Németh László: BEOLVADÓK – VISSZAOLVADÓK. Németh, 1989a. I. 648.

99. Németh László: KISEBBSÉGBEN. Németh, 1989. 416.

100. Németh László: KISEBBSÉGBEN. Németh, 1989. 446.

101. Foucault, Michel: NIETZSCHE, LA GÉNÉALOGIE, L’HISTOIRE. In: HOMMAGE À JEAN HYPOLITE. Paris, 1971. 145–172. Vö. Mahon, Michael: FOUCAULT’S NIETZSCHEAN GENEALOGY: TRUTH, POWER, AND THE SUBJECT. Albany, 1992. 81–127.

102. Nietzsche, Friedrich: AUS DEM NACHLASS DER ACHTZIGERJAHRE. Nietzsche, 1997. III. 707–708.

103. Imre László: GONDOLATOK AZ IRGALOM ÉRTELMEZÉSÉHEZ. *Tiszatáj*, XXX. évf., 1976. 5. sz. 89.

104. Nietzsche, Friedrich: ECCE HOMO. WIE MAN WIRD, WAS MAN IST. Nietzsche, 1997. II. 1143.; közvetettebben ugyanitt 1077–1078. Vö. Geodert Georges: NIETZSCHE CRITIQUE DES VALEURS CHRÉTIENNES. SOUFFRANCE ET COMPASSION. Paris, 1997. 258–318.

105. Németh, 1972. 685–686.

106. Németh László: AZ ÓSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. Németh, 1975. 79.

107. Nietzsche, Friedrich: JENSEITS VON GUT UND BÖSE. VORSPIEL EINER PHILOSOPHIE DER ZUKUNFT. Nietzsche, 1997. II. 614–615.

108. Németh László: AZ ÓSZÖVETSÉG OLVASÁSA KÖZBEN. Németh, 1975. 79–82.

Peer Krisztián

OTTHON, EGYEDÜL

„A szerelem nem tűri az önérzet
gyávasságát.”

(Garaczi László)

„A szerelem nem tűri
az alapok bizonytalanságát.”

(Petri György)

Nem álom volt.

Alig kivehető, mint egy üres üveg árnyéka, mégis hús-vér; és mosolyog – ezt valamiért tudtam. Van valaki a szobában. Az álom és hiánya közt feszülő pókhálóban, pókhálókönnyű testtel fekszem, kényszerít, hogy felüljek és kinyissam a szemem. Mintha átlátnék a szemhéjamon, és néznénk egymást megbabonázva, ott áll a valóságos sarokban, látom. Látom az egész szobát. Mit akarhat? Hogy jutott be ennyire hangtalanul? És hogyhogy mégis elnémítja a folyamatos éjszakai zajt, mint valami fülsiketítő és felfoghatatlan légzés és véráram? Jaj, nem tudom eltüntetni! Látom lehunyhatatlan kígyószemmel. Lehetetlen. Ha felnyitom a szemem, hiába létezik, el kell tűnnie. Milyen iszonyatos súly. Ha kinyílik a szemem, észreveszi, hogy nem alszom. És akkor történik valami. Életveszélyben vagyok, szabad volna segítségért kiabálnom, de mire meghallják, ha meghallják, mire ideérnek, késő, végem, és az ajtó is, emlékszem, zárva. Nem tudok megmozdulni, test és akarat: osztódni kezdtem. Alszom. Ha felébredek, majd eltűnik. Sikerült. Felkelek villanyt gyújtani. Gyenge vagyok kinyújtani a lábam, guggolva, csúszva-mászva, csak érjem el a kapcsolót, borulnak a tárgyak, bejön anyám, nem értem, mi ez, mond valamit, megsüketültem, jaj, istenem, megőrültem.

Felébredek. A szobányi, végtelen sötétben egyetlen égő pont: az idegen cigarettázik. Fény sem kell, tudom: ez csak a tévé standby gombja.

Nehezen alszom el mostanában, és nyugtalanul alszom. Mégis dél van, mire kikászálódok a vetetlen, morzsás ágyból. Kora reggeltől betűz a nap, fullasztó hőség van éjjel is, nehéz kialudni magam és nem visszaaludni. Fölkel, szöszmötöl, elsírja magát, aztán a fürdőszobai tükörben nézi, ahogy sír – hát milyen ember az ilyen? –, vagy rögtön kimegy, és fogat mos, mentolosra cseréli az éjjeli, savanyú ízt, a tükörbe néz, és azt kérdezi: élsz még? – az már nem én vagyok.

Dögmelegben ébredek. Mozdulnék, már ébren, de a lepedő rám tekeredett – hát persze, utoljára Reznerrel birkóztam, egy nagyfiúval kiskoromból: lefogott, rám nehezedett, arca hús centire az enyémtől, sűrű nyál hintázik fölöttem, visszaszívja, kibuggyantja, nem köp le, csak kínoz – a takaró a combjaim között, feláll a farkam. A kutya igya meg a vérem, hol vagyok?!

Felkőnyöklök, körbenézek, visszaesem. Arcom húlt helye: csupasz, nyirkos matrac – kicsordult nyál, izzadság vagy elfelejtett éjjeli könny. Szoktam álmomban sírni, de sír-e olyankor a test? Stábil oldalfekvés, reménytelen helyzet. Nem csinálok semmit, nem csinálok bajt. Kis probléma az életkedvvel, ki lehet bírni. Gyerekbetegség. Emlékszem: édes semmittevés, egy gondoskodó, zajos anya, az anyám, mézes tea, Maripen, és a vágy, hogy minden, de minden legyen ott az ágyon, mert az most a nyílt tengeren imbolyog.

Még nem akarok élni, gondolkodom, forgolódom, vissza akarok aludni, szeretkezésről fantáziálok, a legutolsóról és mindegyikről, tudatosan, ingyenc módjára élesítem a képet, fokozom a tempót egész az elalvásig; várom, hogy leváljon rólam a mozdulni képes álombeli test. Egyszer sikerült: ébren végigkövettem egy spontán ejakulációt.

Egy hajszálat találok a számban, hosszú hajszál, megértem, hogy került oda. Valamiért hangosan is kimondom: Adrienn. A matracban miféle szagok keverednek? Átalszom általuk a napot. Nem lenni jó, gondolom. Én nem akartam én lenni. Maradt tegnapióról sör. Mit csináltam tegnap, istenem?!

Azt álmodtam, hogy szeretkezem egy ismeretlen lánnyal – csöndben, veszélyben –, aki megszólalásig hasonlít Volt Szerelmemre, és persze mégsem ő, még szégyellem is magam, mintha árulást követnék el éppen Volt Szerelmem ellen, dupla árulást, mert ráadásul nem igazán jó vele, ezzel a valakivel. Volt Szerelmemmel voltam álomban, gondolom egy álmoközi cigarettaszünetben. Megpróbálok visszaemlékezni, de az álmom morzsáit felcsipegetik a valódi emlékek erdei madarai, eltévedek.

A lakás egy szemétdomb, mióta elment. Ami kettőnknek, ha szűken is, elég volt, nekem belakhatatlan tér. Itt valamikor rend volt, a sótartótól a dossziéig mindennek rögzített helye, a hamutartókat legalább este kiürítettük, megbeszéltük, hánykor ébredjünk, én aludtam a falnál. A megmaradt kevés számú elem most egyszerre összezavarodik, vándorolnak a tárgyak, megromlik, mert nem tud elfogyni, az étel. Itt valamikor rend volt, aztán üresség és sírás, most káosz van, lépni nem lehet.

Kikelek az ágyból, felrúgom az éjjelre odakészített vizet. Elmegyek az íróasztalig. Hideg kávé, cigaretta, orrtúrás, bambulás. Így nem lehet dolgozni, előbb megteremttem a körülményeket. Ezzel nagyjából el is megy a nap. Vagy másnap: a jegyzeteimet szortírozom, félmondatokat, megfejtethetetlen, agyonnyilazott, pár szavas regényterveket, és rábukkanok egy régi amőbapartira, Volt Szerelmem egyik mondatára. Berakok valami zenét. Aki nem ismer, észre sem veszi. Talán nem is vagyok igazán rosszul, csak lassan, nagyon lassan bontogatom a fájdalmat, az utolsó ajándékot Volt Szerelmemtől. Félek, hogy majd vége lesz, bezárul a fantázia, elmúlik a keserű pohár. A sebesült hiéna gondol-e magára, mint jövődő lakomára, várja-e, hogy kiszenvedjen végre?

Egyre szűkebb köröket írok le magam körül, a fájdalom stációi, miután rögzítem, elmúlik, múljon el.

Csak jussak el a könnyig, ha írással el lehet. Aztán visszaolvasom. Vagy visszanyelem, hogy megtanuljam a visszanyelt könny ízét. Valami tudományos érdeklődés hajt. Csak tudjam elmesélni és megérteni – mint egy álmot. Pár héttel azelőtt történt, hogy szakítottunk, közös megegyezés: áthelyeztük az origót, új életünk megérett arra, hogy új életet kezdjünk; és – amit nem gondoltunk volna – próbaszakításunk a harmadikat és legnehezebbet, az idő próbáját is kiállta. De mi történt pár héttel az idő kezdete előtt?

Kötelességből voltam akkor ott. Nem valami konkrét, tehát a megfelelő technikával lerázható vagy elsunnyogható kötelesség volt ez, inkább olyasféle, mint egy testi inger, a szervek követelődése, mely élni kényszeríti a véres újszülöttet és az anyát, az ébredőt és az alvót, a bajában megnyugodott, állapotát immár titkolni is, szégyellni is képtelen, maga alá ürítkező menthetetlen, akinek érzékszerveit a fájdalomgócaival együtt iktatta ki az orvostudomány, olyan kötelesség tehát, mely sem eszközeiben nem válogat, sem céljára nem tekint, a tény a kommentárok világában, vak erő, vákuum, természeti törvény. Csakhogy ez a kötelesség teljesíthetetlen volt, a szeretet parancsát minduntalan felülírta egy másik, még magasabb helyről érkező parancs. Én.

Mióta az eszemet tudom, mindig más akartam lenni, mint akinek lennem adatott, mintha az ész csak arra volna jó, hogy addig kínozzon, szurkáljon botokkal a bizton-

ságot, mindkettőnk biztonságát szolgáló rács mögül, hogy addig gyötörjön, éheztesen, míg az első falat hús megindítja a hálám és a nyálam, eltörli az előzményeket, és üressé tesz, üresebbé, mint a szenvedés, idomíthatóvá.

Mert az én parancsa csupán ennyi: ne hogy megváltoztasd életed!

Így kezdtem el kettős életet élni, ami nyilván rossz kifejezés, mert közös zárkánkban, a testen, ezen a hatvankilónyi biomaszában nem két cselekvő lény osztozott, hanem egy örökké éber és egy örökké alvó. Egy színészt és egy sűgőt hozott össze itt a sors, a baj: hogy más szövegre emlékszik ez, mint ami az előtt leírva áll. Hogy jobb akarok lenni annál, amit az ész az ösztönökből kikeverhet.

Jót és rosszat csak néhány arasz választ el egymástól: lent a jéghideg, levegőtlen pokolban a rosszak, a szabad levegőn, végtelen jégmezőn a jók. Jó az, aki szeretni tud, hosszan, haszontalanul. Jó annak. Más mondok: ez az egész működhet mint elméleti modell, a valóságban viszont ott kap rögtön léket, hogy ha magamat szeretem és magamra figyelek – nem szeretek eléggé kifelé; csak a totális közöny nullfokán szerettem az eszkimókat, mint önmagam.

Mert sok az eszkimó, és én vagyok egyedül gondolkodó foka.

Elbohóckodtam.

Kezdem előlről. Semmi kedvem nincs kimenni az isten háta mögé, Óbudára. Délután van, lóg az eső lába. Tegnap is esett, kutyaszarszag az utcában, a buszon ázott-kutya-szag. Reggel óta otthon vergődöm, pakolászom, kis öncsalással: megteremtetem a munka ideális feltételeit, volt már erről szó. Könyveket válogatok, olvasok néhány oldalt, belefeledkezem egy gondolatba, cetliket sorolok át egyik paksamétából a másikba, elmélázom egy kusza, agyonjavított mondat fölött: melyik a végleges változat, miért írhattam le először, mit jelentett, mi az, ami azóta már a papíron szereplő összes verzióból elveszett? Ledőlök egy pillanatra, félálomban hallgatom az erzsébetvárosi utcáról beszűrődő strandzajt, egy iskola lehet valahol a közelben, nagyszünet.

Szakállas férfi csönget be hozzánk, anyám nyit ajtót. A keresztanyám küldte, nem tud hol aludni. Éppen vacsorázunk. Az idegen is eszik. Megszólal a telefon, lemegyek az utcára, egy járdaszígeten van a készülék. A keresztanyám telefonál, kérdezi, ki írta az Ossziánt. Nem merem bevallani, hogy nem jut eszembe, felszaladok a „Szerb Antal”-ért, de nem tudok olvasni. Valamit fel akarok szögezni a falamra, de nem találok a kalapácsot, a húgom röhög rajtam, a kalapács a helyén, beverek egy nagy szöveget a húgom fejébe, büntetésül. Megijedek, mi lesz. Berohanok anyámhoz, látom, hogy már alszanak, rengetegen vannak, biztos akkor érkeztek, mikor telefonáltam, mindenki anyám hatalmas ágyában döglök. Ordítok, hogy az a szakállas az ördög, vigyázzanak, de nem ébrednek föl. Átmegyek lefeküdni a gyerekszobába, látom, már a húgom is alszik. Félek, nem jut eszembe a Miatyánk. Felébredek, kibotorkálok a konyhába, az asztal tele üvegekkel, az idegen a sarokban ül. Bocsánatot kérek, nem is emlékszem, mikor rúgtam be, mondom. Azt feleli: semmi baj, az üvöltözésemet csak ő hallotta, merthogy ő tényleg az ördög, szerződni akar velem. – Nem, ha van ördög, isten is van, boldog akarok lenni. Ezt csak gondoltam, mégis válaszol, hogy ő a földi lét ura, és nem Dosztojevszkij paktált le vele, hanem Tolsztoj. A kezemet nyújtom, de csak, hogy múljon el. Ez ébren is érvényes, mondja.

Volt Szerelmem ül az ágyam szélén, kabátban. Biztosan arra ébredtem föl, hogy bejött. Van kulcsa.

Az ölébe fúrom a fejem, a fülemben duruzsol, forró. Megfordulok, nézem az életlen, szép arcot, összeér az orunk, a hajsátor szaga: telt és összetéveszthetetlen, lifetettjük a szemünket, ezt együtt fedeztük fel, véletlenül, most nagyon szeretem.

(Az ördög az apám, keresztanyámmal két napja találkoztam, meleg van, rosszat álmodtam. Félttem, félni akartam, játszani. A gondolattal, hogy: mi van, még ez sem elég, mi kell ahhoz, hogy hinni kezdj? – Az álmokban vagy istenben? – Hányadik csoda lesz, amelyekkel már számolsz, mikor lesz elég nagy a veszély ahhoz, hogy ne szégyelj segítségért kiabálni?)

Megígértette velem, hogy elkísérem Óbudára, nem akart egyedül menni, annyit veszekedtünk már ilyeneken, inkább megígértem. Szeretem én ezt a lányt? Barátainknak már sokszor tettem a kapcsolatot, nem az igazi, mondtam, nem mondtam igazat. Az igazi volt: már tudom. Ismételtetetlen.

– Igazi volt, de addig fújtam, míg elment az íze. Nem volt kész, és nem voltam óvatos, megégetem a nyelvem kóstoláskor – gondoltam akkor az ölében.

(De akarom-e igazán, és ha nem, szabad-e kompromisszumokat kötni: adni némi haladékidőt, vagy kétkedni, várni a végét holtomiglan, örökre vele, soha már mással, szeretem-e igazán? Hogy lehet igaz szerelem, ha ennyire változékonny, vizsgálatom, vizsgáztatom magam, ha egyedül vagyok, ha csak nézem Volt Szerelmemet, és hallgatom. „Szeretni, azt úgy kell-e, hogy sokszor mondom: szeretlek, meg más ilyenek?” – hülyíttem magam egy tenyérbemászó slágerrel.)

Mindegy, megígértem. Összeszedem magam, négyre megyünk.

Visszafelé jövet, fél hét után két perccel történt a baleset. A balesetünk.

A hangra emlékszem.

Nem igaz, hogy leperreg előtted az életed. Az az öt méter, amit már láttam a Peugeot útjából – mikor felkaptam a fejem a fékcsikorgásra, csak a kívülálló hiénaösztone mozgatott –, bármilyen hosszú, pontosabban: bármilyen részletes időnek tűnt is (út és idő összekeveredett, nem az idő nyújtózott el lustán, a távolságérzékelésem mondta fel a szolgálatot), még elhinni sem volt elég, nem adtam ki semmilyen hangot, még nem én voltam. Mintha egy dodzsemben ültem volna. Pörögtünk, valamikor beverhettem a fejem, mert utána vérzett. Biztosan csukva volt a szemem, mert erről a szakasról nincsenek emlékeim. Az első mozdulat, amit már saját akaratomból tettem, teljesen értelmetlen volt, nem nyílt az ajtó, és legalább fél percig nem fogtam fel, miért. A másik oldalon szálltam ki. A mögöttem lévő ülés megsemmisült, kerék kitörött, tengely összecuklott, a karosszéria összegyűrve, egy kispolszékben ültem, egy papírautóban, istenem. És csak harminc centin múlt, majdnem meghaltam, ez az, amit nem lehet elmesélni senkinek: „majdnem-kanállal nem lehet levest enni”. Első gondolatom, mikor megláttam az autót kívülről: van Isten. Ezt szokás gondolni ilyenkor.

Eltelt egy óra, mire elkezdtem vacogni.

Mint üvegviszavitelnél az a kínos, éles, árulkodó hang: fogaim morzézta a sörösüveg nyakán.

Azon az éjszakán aludtam először Volt Szerelmemnél, úgy, hogy a szülei is otthon voltak. Pár hétre rá szakítottunk, már az új kocsiiban. Emlékszem, remegtem, nyüszítettem, azt ismételtetem: „nem akarok kiszállni”. És ezen elnevettem magam.

Már csak nagy néha böngök, nem minden reggel menetrendszerűen, legtöbbször az utcán éjjel, ilyesmiket ismételtetek, hogy: „Jajistenem, mit csináljak?”, vagy: „Nem tudtam vigyázni!”, hergelem magam hazáig. Most éjjel van, otthon vagyok, elmondtam, befejeztem.

Megyek anyámhoz, aludni pár napot, az ölében, a tévé előtt, átájulni azt a szörnyű részt, mikor párnára cseréli a fejem súlyától elzsibbadt combokat, és óvatosan becsukja az ajtót.

Térey János

HALÁLHÍR

Betakarózol a halálhírbe,
mint valami puha gyolcsba,
a hírbe takarózol, hogy ki se látszódj belőle.
Mindenszentekkor, egész véletlenül
utat téveszt Debrecenben a fuvarosod.
Pestre indultatok a bútoraiddal,
*de nem engedett szabadulni ez a bűnös város,
ahol nem voltál boldog sosem.*
(Szakállas szöveged ez. A megszokott kommentár.
Hogy nem szakad rád az apai ház mennyezete!
Vegyük csak azt a gyáva húzást,
hogy nem mentél el konfirmálni, lusta dög.)

A Köztemető kapujánál megannyi mécses.
Míntha berezonált volna az ablak,
és nagyon berezelt volna, aki az anyósülésen ül.
Nem jut eszedbe protestáns imádság,
ezért jobb híján mondasz el
egy üdvözlégyet meg egy miatyánkot.
(Kásás lenne a hangod,
hogya fennhangon beszélnél.)

Hogy kipihend magad, rögtönözni kezdesz,
gyázmunkát játszol negyedórán keresztül.
Kinevezel valakiddé egy elképzelt halottat.
Legyen fiatal férfi. Tegyük föl,
csak néhány kósza telefon
kötött össze a megboldogulttal,
de most azt terjeszted,
lélegzetet se tudtál venni nélküle.

Betapasztod a füled, hogy egyedül őt halld.
Előtáncosod volt és zászlóvivőd,
te gyarapítod a művét,
keze munkáját dicsérve meg-megállva.
Öröm az örömben ez az ihlető örökség.
Támaszod lesz a holt, vállára nehezedhetsz,
míg lassan hajszálra ugyanolyan
leszel te is, mint ő volt.

Legszívesebben saját halálhíredet költenéd,
kisajátítva az enyészet birodalmát.
Legyen a hír bájjaid nagyszabású végeladása.
Ráborul a szemfedő a takargatnivalókra,
most legalább nem kell magyaráznod
a makulákkal pöttyözött bizonyítványt.
A tökéletes nihil esztendőit is
kiszínezik helyetted a gyászolók.
A halálhírrrel takarózol,
így pihenhetsz szemhunyasnyit,
ekképp vágod rövidre saját történeted.

Aztán a legjava: hogyan viselkednek
szeretteid a koporsó fölött?
Ennek fényében tiszta képlet lesz a rangsor:
kit milyen polcra helyezünk – visszamenőleg.
(Elég időd van a kéjes gyászmunkára,
míg útba igazítja a fuvarost a rendőr.)

Szuly Gyula

CSAK LASSAN EMÉSSZEN A TÚZ

*„Mondd, mit hiszel, a homousiont
vagy a homousiont?”
„Adjátok fel, barátim, azt az i-t!
Máglyára még egy i betű miatt?”
(Madách)*

Nem adjuk fel az I betűnket,
de mit ér, ha nem visznek miatta
máglyára már? A gyűlölet
bennünk nagyobb lánggal lobogna?
Keresek még egy I betűt,
lehessen valamit nem adni,
ha jönnek értünk fogdmegek.
Csak jól tudom-e, kik vagyunk mi?

Kihív a harminckét betű,
 lapul-e még gondolat köztük?
 Ekkora helyen nincs helye,
 vagy a billentyűkről levertük,
 s ahogy írógép akad el,
 megbújnak a betűim egybe.
 Sok volt ez, s ami még marad,
 kinek lehet hite vagy elve?

A máglyahalál érte még
 kijár nekünk, de sava-borsa
 rossz évek után elveszett.
 Már a máglya sem igazi?
 Vagy aki fűti, visszafogja,
 hogy tovább tartson lassu tűz.
 „Ki az, ki ottan fütözik,
 eretnek vagy boszorkány?”
 Vagy lép lidérce imbolyog
 a tájon, szerte mindenütt
 – kérdik-e még, ha fellobogna?

LA VALSE

Egy Ravel-műre

Úgy érkezik, akár az este,
 szétnéz, egy ablakot keres,
 mintha elhasznált idő
 visszaderengő fényein
 még a szemére vethető
 bűnjelek árnyéka lebegne.
 Aki az ablakban kigyújt
 sok éve ott heverő mécsest,
 egynéhány régi szerenád
 valahavolt lázaiból
 hírül hagyott olajat éget.
 Míg a jövevény kornyikál
 végtelen dallamot, időtlen,
 egy álarcot vesz fel, talán
 az álarc ismerős, ha ő nem.

Hóförgeteges maszkabál,
forróságtól perzselt faszorban,
ősz esőben zokogó,
ablakra fellibbenő dallam,
vagy a hideg majálisok
fogvacogtató éjszakái
fölé virradó hajnal ez,
hol a leragadó szemek
pilláján Amor szárnyait,
ha lengnek is, csak néha látni.

Az énekes vakablakot
sejthet ott ágak sűrűjében,
az tárja rá a szárnyait
– vagy ő maga kövült meg így,
hosszú éveken át zenétlen,
vagy ilyen ablak tükrözi,
amit ő látni sem akar már,
ami elől csak menekült,
bár a rekedtes énekén
sokat ígérő hattyúdál száll?

Az ablak szikrát vet, de rá
se néz a fancsali szemével,
bár tükre, új Seherezád
rég éjszakáiból,
ezeregynél többet mesél el,
s ahogy ördögös mesterek
a mások hangszeréből szólnak,
egy fanyar aromájú korty
üdíti fel az énekest;
talán csak ez a bor beszél,
és sosevolt bánat zokoghat.

Ferdinandy György

AMNESZTIA

Hét év után hirdették meg, hét évvel a forradalom bukása után. Volt, aki azt állította: hamar. Amnesztiát hirdetni akkor szokás, amikor már belerokkantak a várakozásba az emberek. Amikor már beteljesedett az ítélet az elítélteken.

Mások szerint későn jött ez a közkegyelem. Hét év után nem fognak többé hazatérni, akik idegenbe kerültek a felkelés után. Ennyi idő alatt, bárhová vetette is őket a sors, így vagy úgy, de már megcsinálták az életüket.

Ami engem illet, rám mindez nem vonatkozott. Hallottam ugyan, hogy tiltott határátlépésért engem is két évre ítélték. De mivel eszem ágában sem volt hazatérni, még csak nem is ellenőriztem ezt a félhivatalos adatot.

Bosszantó, ha az embernek csak úgy, okkal vagy ok nélkül, egyszer csak megbocsátanak. Engem legalábbis idegesített ez a kéretlen, egyoldalú kapcsolat. Nem, nem rokantam bele a várakozásba, és nem csináltam meg az életem. Éltem. Nem ugrottam a plafonra, amikor megtudtam, hogy ha kedvem tartja, hazamehetek.

Mondhatjuk úgy, hogy nekem se korán, se későn nem jött ez az amnesztia. Talán nem is veszem észre, ha nem ír anyám. De a levél megérkezett; jobb későn, mint soha. Benne egy újságkivágás, ha netán nem hinném el, hogy azok, akik világgá zavartak, most, ime, megbocsátanak.

Anyám szálkás betűi, mit tagadjam, jobban megrendítettek, mint az, hogy felfüggesztették a büntetésemet. Eszembe jutottak az első idők, amikor minden reggel a kapuban vártam a postást. Amikor még reméltem, hogy anyám írni fog. Ha mást nem, azt, hogy nem kapta meg a leveleimet.

Ez lett volna a magyarázat. A félelem, egészen egyszerűen. Adminisztratív félelem, központilag irányított. Elmúlt, egy csapásra, amint életbe lépett a közkegyelem.

Majd elmagyarázom! – írta anyám. Élőszóban, mert – mint jelezte – már meg is vette a vonatjegyet.

Én akkor már túl voltam az első nagy nekifutáson. Azokon az időkön, amikor azt hiszi az ember, hogy ezek itt hülyék, annyira rendesek. És hogy ergo itt mindent lehet. Fejjel rohantam én is a falnak. Meg kellett tanulnom, hogy a fal keményebb, mint gondolta volna az ember. Nekem pedig a jelek szerint nem elég kemény a fejem.

A tanulástól hamar elment a kedvem. Hogy mást ne mondjak, öt múlt időt kellett volna bemagolnom, nekem, akinek egyetlen csóró múltja volt, és azt is jobban tettem volna, ha elfeledem. Utazó vigéc lettem, aligazgató a névjegyemen. Többet kerestem, mint a tanárim, mindjárt az első munkahelyemen.

Legalábbis elméletileg. Mert annyira azért dolgozni sem szerettem. A tapasztalatlan vigéc előtt becsapják az ajtót a bérházak sanda lakói, falun pedig ráeresztik a kutyát az őszinte szívű vidékiek. Egyre mérsékeltebb lelkesedéssel gyűjtöttem én is a sérüléseimet.

A házasságom sem lett – hogy pontosan fejezzem ki magam – osztatlanul sikeres. Igaz, hogy jó módú lány volt a feleségem, mint mondják, bekerültem a tojásba. Tár-

saim még a rendhagyó igéket magolták, amikor én már letegeztem az alpolgármestereket.

A polgárlányokat azonban nem csak úgy, minden ok nélkül vonzza egy hozzám hasonló ágrólszakadt idegen. Ki kellett volna ragadnom a környezetéből, el kellett volna kápráztatnom a feleségemet. Csakhogy én nem voltam törzsfőnök Afrikában. Még csak néger sem, mielőtt – mint láttuk – kitört ez a közkegyelem. Ráadásul akkor már – hét év után – nem tartott el sem a kék, sem a vöröskereszt.

Amikor megkaptam anyám levelét, egy Anyó nevű garniszállóban éltem. A név a Rajna bal partján báránykát jelent. Valóban, apró, fehér szálloda volt az Anyó, egyetlen vendégszobával a kocsmá felett. Lejártam, odalent üldögéltem, ha nagyon kínozta a magány. Mert Clo megtartotta magának a barátokat, a lakást és a gyereket.

Az ember megtorpan ilyenkor, az első nagy nekifutás csődje után. Megpróbálja kiszámítani, hol hibázta el. Honnan kellene mindent újrakezdeni. Én is már-már azt hittem, értem. És akkor, tessék, itt ez a levél. Ez a kéretlen-kelletlen közkegyelem.

Volt ebben az egészben valami aránytalan. Anya nem utazott soha sehová, mióta csak az eszemet tudom. Most pedig felkerekedik, hét év hallgatása után.

Régen, amikor nem tudtam, hogy mit csináljak, megkérdeztem a feleségemet. Becsöngettem most is a régi lakásba. Végül is anyám mind a kettőnkhez érkezett.

Biztos voltam benne, hogy ki fog nevetni. De Clo nem nevetett.

– Elébe kell menni – mondtam – a határra. Csak Ausztriáig tudta megvenni a jegyet.

– Ezer kilométer! – állapította meg a feleségem. – Kibírja a tragacs?

– Simeon? – húztam ki magam.

– Mert neve van? – kérdezte gúnyosan.

Amíg vele éltem, nem adtam az autóknak nevet.

– Mikor indulsz? – kérdezte még.

– Velem jössz?

Sóhajtott, és azt felelte:

– Igen.

Ilyen volt Clo. És ilyen voltam én. Ennyire nem ismertem a feleségemet.

Ültünk az apró Renault-ban, elől mi ketten, hátul, mögöttünk, a gyerek. Első nap Bécsig jutottam el. Anyám másnap délben érkezett.

Nickelsdorf volt az osztrák határállomás. Úgy gondoltam, hogy nyilván ott fogják leszállítani. De Nickelsdorfnál nem állt meg a budapesti vonat. Rohantunk vissza Bruck felé. Emlékszem, mérges voltam és kétségbeesett.

Anya nagy csomagokkal szállt le, amikor valahol a Lajta-hídnál megállt az egykocsis szerelvény, mint bemondták: a nemzetközi gyorsvonat. Apró kis hölgy, töpörödött öregasszony: az egyetlen utas. Állt a töltésen, a kalauznak, aki lesegítette, erőnek erejével valamit a markába nyomott.

A csomagokat a koci tetejére kötöttük. Ahogy anyám mondta, az ajándékokat. Nem álltunk meg Bécsben, fogyóban volt a pénzem, és még különben sem ment le a nap.

– Sebaj, megállunk legközelebb! – mondta anya.

Érződött a hangján a csalódás. Az, hogy erre a bécsi éjszakára nagyon számított.

Megállás nélkül hajtottam keresztül Ausztrián. Anya nézte a vidéket, az apró kajüt-ablak mozivásznán átvonuló Alpokat.

Landeckben szálltunk meg, az Arlberg-hágónak nem vágtam neki éjjel. Fent, a szobánkban vacsoráztunk, mert anyám nemcsak ajándékokat hozott, és most kipakolta elénk az elemőzsiás kosarat.

Május volt, a szobákat már nem fűtötték a tiroliak. Clo mellém fészkelte magát. A bőre illatára ma is emlékszem, fél évszázad után. Reszketve ébredek fel még ma is, ha velem álmodom. De akkor éjjel azt hittem, hogy nincs abban semmi különös, ha újra a feleségemmel vagyok.

Az Inn vad zuhatag itt a hegy tövében. A víz zubogása betölti a völgyet; reszket tőle még a levegő is az Arlberg sötét sziklatömbje alatt.

– Szebben beszél, mint te! – suttogta Clo.

– Ilyennek képzelted?

– Nem tudom – felelte. – Nem egészen.

Kislány korában volt mellette egy svájci nevelőnő. És anyám később sem hagyta félbe a tanulmányait. Bevágta mind az öt múlt időt, elszántan, engedelmesen. A rendhagyó igék ugyan rajta sem segítettek. A háború után hosszú évekig takarítóbrigádokban dolgozott.

– Felnevelt! – mondta Clo.

– Nem szeretett – feleltem. – Ma sem tudom, mi a szeretet.

Hallgattunk. – Még az állatokat is jobban szerette. Télen sokszor nem volt mit enniünk, de ő minden reggel kiment a kertbe, és megetette a rigókat.

– Mit gondolsz – kérdezte Clo –, miért jött ki utánad?

– Haza akar vinni! – feleltem. – Csak azt nem értem, hogy minek!

Nem tudtunk elaludni. Amikor már-már elnyomott az álom, felsírt mellettünk a gyerek.

– Mire gondolsz? – kérdeztem.

– Anyádra – felelte. – Rosszul bánsz vele, érted? Azért van itt, mert csak így tudja kimutatni...

– Micsodát?

– Hát azt, te töketlen, hogy szeret!

Másnap még megálltunk fenn a hágón. Friss hó esett az éjjel, megdobáltam a feleségemet. Amikor átkeltünk a Rajna-hídon, már esteledett.

Hazavittem, letettem a kapuban Clót és a gyereket.

– Mi nem itt lakunk – mondtam anyámnak.

Fáradtak voltunk, és hát a feleségem sem marasztalt. Később a szememre hánnya, hogy nem kísértem fel őket a lakásba. A kicsi álmos volt, elesett.

– Megszokhattam volna – mondta keserűen –, hogy rád nem számíthatok.

Anyám nem szólt egy szót sem aznap este. A szobában felállított egy ágyat a tulajdonos, ő pedig betolta alá az ajándékokat.

– Istenem! – sóhajtotta megilletődve. – Egy bidé!

A szoba-konyhás otthoni lakásban nem volt sem lefolyó, sem csap.

Így kezdődött ez a két hét anyámmal. Közös életünk furcsa két hete. Anya keveset beszélt, én kérdezgettem inkább. Apránként, mondatról mondatra szedtem ki belőle, hogy még mindig a régi lakásban élnek, hatan egy szobában, három nemzedék, az állandó torzszalkodással, amit egy ilyen tömegszállítás jelent. Ehhez képest pompás kis hely volt ez a garniszálló. Az Anyó. A magány meg a csend.

Lent a kocsmában reggeliztünk, jó időnk lesz, mondta minden reggel Eugén, a tulajdonos, miközben átfutottam a napilapokat.

– Mit csinálunk? – kérdeztem a kávé és a franciakifli után.

Apránként megmutogattam anyámnak a várost. A templomokat és az üzleteket. Azután egyszer csak elfogyott a pénzem.

– És most mi lesz? – kérdezte, olyan riadtan, hogy felnevettem.

A munkámról még nem beszéltem eddig. Anyámnak fogalma sem volt róla, hogy a pénz itt a Rajna partján hol terem.

A Vogézekbe mentünk, fent a hegy tetején volt egy pedagógusüdülő, ahol már más-kor is kiállítottam a könyveimet. Hasznost a kellemessel! – gondoltam, miközben meg-raktuk a teherautót a kiadó előtt.

Jó időt fogtunk ki, Eugén jóslata ezúttal bevált. Anya sétálni mehetett, míg én bent a hallban árultam a könyveket. Délre összejött a két ebédjegy ára, a szieszta után pedig már alig győztem hajtogatni a bankjegyeket.

Azokban az időkben egy tizenkét kötetből álló sorozattal bolondítottam az embe-reket. A világirodalom klasszikusai, színes selyembugyiban, mert a borítólaphoz egy nőiálsóruha-gyár adta a resztliket. Egyszer, mikor már nagyon untam a vigéckedést, Balzac arcképe helyébe beragasztottam az én fényképemet.

– De hiszen ez maga! – mondták megdöbbenve az emberek.

Én pedig a fülükbe súgtam, hogy ez itt az *Emberi színjáték*. Az asztal a színpad, én pedig – ha honorálnak – akár még Balzac is lehetek. A vevők megbotránkoztak ilyen-kor. De volt, aki dedikáltatta magának a megcsonkított Balzac-kötetet.

– Oszd be a pénzt! – mondta anya. Ma sem tudom, hogy büszke volt-e rám, vagy szégyellte a manővereimet.

– Felugrunk Párizsba! – nevettem.

– És a gyerek?!

Minden második szombaton én őriztem a gyereket.

– Magunkkal visszük őt is!

– Clót is? – kérdezte anyám.

– Ha kedve tartja.

Egy ilyen párizsi útra soha nem kellett különösebben rábeszélni a feleségemet.

Amikor az első világháború végén az Entente bevonult Budapestre, nagyapám kezelte Gamelin tábornok kisfiát. Kivéste a gyerek koponyáját, akkor még nem voltak anti-biotikumok.

A megszállók kivonulása után egy ideig még kapcsolatban maradt egymással a két család. Amikor hét évvel ezelőtt Párizsba kerültem, a generális kedvesen érdeklődött a nagyapám iránt, akit – mert hát közben volt ugye még egy világháború! – azóta már elpusztítottak a szövetségeseik.

Anyám nagyon várta ezt a találkozást. Azt képzelte talán, hogy segíteni fog rajtunk a Gamelin család. Nekem akkor már több tapasztalatom volt. Az ilyen reményekből rendszerint egy batyura való hasznavehetetlen használt ruha lett.

A tábornok fia, Jean, valami vezérigazgató volt. Ennél kevesebb a polgárság íratlan szabályai szerint nem is lehetett. Nyilván könyvkiadással foglalkozott: miközben fel-szolgálták a vacsorát, szüntelenül a könyvpiac hiányosságairól kérdezgett.

Evés után átvonultunk a szalonba.

– Mit szól a fiához? – kérdezte anyámtól ez a lékelt koponyájú Jancsi gyerek. – A jég hátán is megél! – tette hozzá lelkesen.

Anyám beszédessé vált aznap este. Mikor ki akart jönni hozzám – mesélte –, az öcsé-met beidéztek. Rá akarták venni, hogy írjon rólam jelentéseket.

– Miért nem jött! – vigyorogtam. – Megírtam volna neki.

– Nem ismered az öcsédet! – felelte anya.

Amikor nem vállalta, megfenyegették. Anya nem tudta pontosan, mi történt, de az öcsém – mesélte – a történetek után sokáig betegeskedett.

A két asszony, Clo és Jean felesége, már visszavonult. Clo később elmesélte, hogy Gamelinék örökbe fogadtak egy gyereket.

– Irigyelnek minket – mondta, és ezen nevetni kellett. El sem tudtuk képzelni, hogy a vezérigazgató irigyelhet.

A Latin negyedben vettem ki szobát, éjjelre anya Gamelinéknél maradt. Amikor másnap elmentem érte, a házmester átadta az elmaradhatatlan használtruha-csomagot.

Mentünk hazafelé. Ittam, énekeltem. Clo folyamatosan gyártotta a szendvicseket. Szerettem ezeket az utazásokat. Ilyenkor valahonnan és valahová ment az ember, a rádióból pedig egész éjjel ömlött a dzsessz.

Jól ismertem a francia országutakat: fix pontjaim voltak mindegyiken. Párizs és Strasbourg között például mindig ittam egy kávét Lignyben. Volt ott egy falu a közelben, ami később is gyakran eszembe jutott. Void. Amikor a trópusra kerültem, a retúr, a visszaút helyén ez a szó állt a repülőjegyemen.

Így ért véget ez a látogatás. Kikísértem a pályaudvarra anyámat. Fel voltam pakolva, mint egy öszvér. Indulás előtt Clo is adott egy ruháscsomagot. Először le akartam őt vinni Bázelig, annak idején járt Bazel és Budapest között egy gyorsvonat. De azután elfogyott a benzinem, olcsóbb volt, ha már itt, Strasbourg-ban vonatra teszem.

A peronon még átadott nekem egy borítékot. Egy ház tervrajzát.

– Úgy képzeltük – mondta halkán –, hogy ha hazajössz, felépíted.

– Meg kellett volna beszélni! – motyogtam.

– Megbeszélni! – sírt fel. – Hiszen még csak nem is tudtam szót váltani veled!

A szobámban már összecsuksa a pótágyat a tulajdonos. Anya batyui ott restelkedtek a szőnyegen. Az ajándékok. Minden csomagra gondosan rá volt írva, kinek.

Ültem az ágyon, néztem anyám szállás betűit, és eszembe jutott, hogy ez lett volna, amiben úgymond nem volt soha részem. És hogy amnesztia csak odaát volt. Nálam nem volt és nem is lesz soha kegyelem.

Kicsi Sándor András

A BIKAVIADAL

A bikaviadal Spanyolországban és Spanyol-Amerikában (Mexikó, Peru, Ecuador, Kolumbia, Venezuela), valamint enyhébb változatokban Portugáliában és Dél-Franciaországban népszerű látványosság.¹ A bikaviadalt is jól jellemzi az, amit Voltaire az *autodafé*ről írt: „Ha egy ázsiai ember éppen valamely autodafé napján érkeznek Madridba, nem érténé, hogy tulajdonképpen mi az, amit itt lát: népmulatság? egyházi ünnep? áldozati szertartás? vagy éppen vágóhíd? Hát mindez együttvéve!” A bikaviadal neve spanyolul *toros* („bi-

kák”), *tauromaquia*, *corrida* vagy *fiesta* vagy *lidia de toros* („bikák futtatása vagy ünnepe vagy viadala”), baszkul *zezenketa*, katalánul *cursa de braus*, portugálul *corrida de touros*, *tourada*, franciául *combates des taureaux*. A spanyol *matador* gyalog öli meg a bikát, míg a több tekintetben archaikusabb portugál változatban a lovas torreador (*rojoneador* vagy *cavaleiro de praça*) látványos bemutatót tartó segítők (*forcados* „villások” vagy *pegadores* „fogók”, akik lefogják a bikát, és *salteadores* „ugrók”, akik átugranak a bikán) társaságában, de már csak jelképesen küzd meg a bikával, amelyet nem ölnek meg, s a szarva hüvellyel fedett, gombozott (*embolado*). Az általában vértelen hagyományos francia bikaviadalok (*course libre*, *prix de la cocarde*) – a *cocardier* és *razateur* nevű résztvevők főszereplésével – ügyességi feladatok végrehajtásából állnak (például a bika szarváról művirágot, kokárdát kell levenni), ugyanakkor Dél-Franciaországban is népszerűek a spanyol stílusú bikaviadalok. Spanyolország és Spanyolország egyes városaiban, falvaiban a főtereken és utcákon amatőr bikaviadalokat, bikafuttatást vagy bikaheccet (*capea*, Mexikóban *pachanga*) is szoktak rendezni. A legnevezetesebb bikafuttatás (*encierro*) Pamplonában július 7-én, a helyi szent, Szent Fermín (†287) ünnepén reggel hétkor zajlik, kb. három percig futtatják a bikát a karámból a bikaringbe, s a bikafuttatást – majd délután a bikaviadalt – egy héten át megismétlik.

Bikakultusz

A bika kultuszának régészeti nyomai sok régi állattenyésztő kultúrában követhetők, s e kultuszok egyes tudósok szerint lényeges szerepet játszottak a szarvasmarha házi-asításának folyamatában. A bika a Közel-Keleten a legközönségesebb háziállat volt, s kultuszának legtöbb emléke is ebből a térségből való. A bika a férfierő, a termékenység, a hatalom jelképe, ugyanakkor a nyers erőé, féktelen dühé, az ártó alvilági erőké is. Különböző égitestekkel és elemekkel hozták kapcsolatba (nap- és holdjelkép, csillagkép, így az éjszaka és sötétség jelképe is egyben). A bika alakja előszeretettel kapcsolódott égi istenségekhez (a bikabögés a mennydörgés megfelelője), s viharisten alakjául is szolgálhatott. Az ég megszemélyesítőjeként általában az atyaisten alakját vette fel. A bika szarva hatalom- és bőségjelkép, illetve a növekvő és fogyó holdat jelképezheti. A holdat jeleníti meg a bika például a mezopotámiai (sumer–akkád) és jemeni Szín holdisten alakjában; számos más közel-keleti istenség is felveheti a bika alakját, például a mezopotámiai (sumer–akkád) Enlil, a nyugatsémi (ugariti, föníciai) Ilu (Él, aranyborjú, Kiv 32, 1Kir 12,28); az egyiptomi Ápisz bika egyaránt kapcsolódik a túlvilág ura, Ozirisz, Memphisz istene, Ptah és a napisten, Ré alakjához. Ott, ahol a főistenséget bika alakjában imádták, a helyi templomokban szent bikát tartottak, vagy annak megtestesülését tisztelték (például Ápiszt az egyiptomi Memphiszben), s a kultusz általában csak egyes meghatározott példányokra (nem minden bikára) korlátozódott. Asumer–akkád mitológiában Gilgames legyőzte az égi bikaszörnyet, akit Innin istennő küldött Urukra – később hasonló motívummal találkozhatunk Héraklész, Thészeusz, Mithrasz, sőt Toldi esetében.

A görögség mindenekelőtt Zeust tisztelte bika képében: Zeusz bika alakjában rabolta el Európét, a föníciai királylányt, aki a krétai kultúrát megalapító bölcs királyokat, Minósz és Rhadamanthüsz szülte. Minósz király felesége, Pasziphaé is egy a tenger habjaiból kiszállt bikától (Poseidón vagy Zeusz megtestesülésétől) szülte a bikafejű, embertestű Minótauroszt, akit Thészeusz győzött le. Héraklész 7. munkája teljesítésekor szintén a krétai bikát fogta el. A Római Birodalomban (különösen határvidékein, így Pannónia területén is) a II–V. században tisztelt iráni eredetű napisten,

Mithrasz kultuszának középpontjában az ábrázolásokon az a jelenet áll, amely során Mithrasz megöli (feláldozza) a bikát. E jelenetet többféleképpen értelmezik: a teremtés vagy megváltás aktusaként, a fény győzelmeként a homály felett, s több ezoterikus, asztrológiai spekulációkkal összekapcsolt magyarázata is van. Két főbb modern értelmezése szerint egyrészt az ember szellemi természetének diadala állati természete felett, másrészt – s ez a pszichoanalitikus orientáltságú elemzésekben különösen népszerű – az atyai felsőbbség alóli szabadulás jelképe. A mítoszok megismétléseképpen a rítusokban számos, a Földközi-tenger térségében élő népnél, szlávoknál stb. bikaáldozatokat tartottak, végső soron ezek maradványainak tekinthetők a bikaviadatok.

Az Ezékiel próféta látomásában (Ez 1,10) megjelenő négyféle arc nyomán a négy evangélistát, Mátét, Márkot, Lukácsot és Jánost a középkor szimbolikája rendre a négy elemmel (levegő, tűz, föld, víz) feeltette meg, és szárnyas ember, oroszlán, bika és skorpió vagy sas alakjában ábrázolták őket. (Lukácsot tehát bika alakjában.)

A védikus vallásban Rudra, a viharisten, Indra, a mennydörgés és villámlás istene és Szúrja, a napisten mind valamilyen módon kapcsolódnak a bikakultuszhoz. Az ugyancsak védikus Vrisabha bika alakjában hordozza a világot, s vontatja körbe a mindenség kerekét. A hinduizmusban Siva isten hátasállata (váhanája) és segítőtársa a férfi nemzőerőt, egyben a kozmikus rendet és igazságot megtestesítő bika, Nandi (vagy Nandin). (Siva alakját szokás az Indus-völgyi kultúra bivalyistenségéből eredeztetni, s több védikus istenség tulajdonságát is átvette.) Több belső-ázsiai hitvilágban a halált fekete bika (vagy ökör) testesíti meg, ami valószínűleg összefügg azzal, hogy a hinduizmus és buddhizmus halálistenének, Jamának hátasállata (váhanája) a fekete bivaly. A magyar néphitben a különböző színű (fekete, fehér stb.) bikák alakjában viaskodó táltosok a samanizmus emlékei, az irodalomban pedig nevezetes a bika megfélézése a Toldi-mondában. A bika állatövi csillagképként, illetve állatövi jegyként az asztrológiában is fontos szerepet játszik, s a modern művészetnek is kedvelt mitológizáló témája (például Picasso, Minotauromachia).

Történet

Bikaviadalt rendeztek az ókori Krétán, Kis-Ázsiában, Thesszáliában és Rómában is. Az Ibériai-félsziget, különösen a római Baetica provincia már az ókorban nevezetes volt vad bikáiról és a velük vívott küzdelmekről. Andalúzia mozlím meghódítása (711) után az újjáépített római amfiteátrumokban (Sevilla, Córdoba, Toledo, Tarragona, Mérida, Cádiz) rendeztek bikaviadaltokat, amelyek során lóról lándzsával küzdöttek meg a bikával. Bikaviadalon részt vett Rodrigo Díaz de Vivar, El Cid Campeador (*1043, †1099) is, s a *reconquista* (visszahódítás) idején a bikaviadatok gyakran szolgálták a mozlímok (mórok) és keresztények bajvívásainak keretét. A mórok kiűzése (1492) után a bikaviadal a spanyol arisztokrácia kedvelt sportja maradt, s már a XVI. század elején meghonosodott Latin-Amerikában is. A Habsburgok alatt a bikaviadal főúri kedvtelés volt, például V. Károly császár (uralkodott 1517–58) maga is űzte, s a bikaviadatok – a pápák tiltakozása ellenére – gyakran kapcsolódtak római katolikus egyházi eseményekhez. IV. Fülöp uralkodása alatt (1621–65) a lándzsát rövidebb szúrófegyver, az ún. *rejón* vagy *rejoncillo* váltotta fel, és ekkor terjedt el a lábvért (amelyet a lovas *picadorok* máig viselnek). A spanyol és portugál bikaviadal ekkortájt különült el, például a portugáloknál a *rojão* (spanyolul *rejón*) nevű fegyvert használó *rojoneador* (spanyolul *rejoneador*) később is a bikaviadal főszereplője maradt.

A Bourbonok spanyolországi uralmának kezdetétől, V. Fülöp uralkodásától (1700–

46) az ismételt, egyre fenyegetőbb pápai tilalmak (vagy a bikaviadal veszélyesebbé válása) miatt a főúri torreadorokat hivatások váltották fel, a nemesek vazallusainak engedték át a bikaviadalon való részvételt. (A harci bikák tenyésztése azonban mindmáig úri kiváltság maradt.) A XVIII. század elejétől a *matadorok* már általában nem lovon, hanem gyalog küzdöttek, lándzsa vagy gerely helyett karddal döfték le a bikát, s *peón*jaik (szolgáik, *peón* eredetileg „gyalogos”), a *picadorok* pedig általában lovon segítették őket. (Alkalmanként Spanyolországban máig szerepel bikaviadalon portugál stílusú, esetenként portugál vendég bikaviador; lovas, gerellyel felszerelt *rejoneador* vagy *caballero de plaza*.) Az egyik első hivatásos *matador* a harminc éven át szerepelt andalúziai Francisco Romero volt. (*1700 körül Ronda, †1763); neki tulajdonítják az *estoque* (a bika leszúrására használt kard) és a *muleta* (a bika leszúrásakor használt szív alakú köpeny) bevezetését (1726). A XVIII–XIX. században alakult ki a spanyol bikaviadal jellegzetes, kifinomultan szabályozott menete, s kimentek a szokásból olyan látványosságok, mint például a bika lefogása, a növendék bika két szarvánál fogva történő ledöntése (*mancomar*), átugrás a bikán rúd (*garrocha*) segítségével vagy anélkül, és a *suerte al alimón*, amikor a köpenyt két végénél ketten tartják, s a bika közöttük, a köpeny alatt megy el. Ez utóbbit még a XIX–XX. század fordulóján a legnagyobb *matadorok* is bemutatták párban, utóbb egyszerűnek számító, de kivételes alkalmakra tartogatott látványosság lett. A XIX. században még divatos volt a *coleo* („farkazás”), melynek során a torreador megragadta és meghúzta a bika farkát és esetleg még az egyik szarvát is.

Spanyolországban a XII. század óta külön számon tartják az ún. királyi bikaviadalo-
 lokat (*corridas reales de toros*), amelyeket a királyi család tagjaival kapcsolatos nevezetes
 események alkalmával tartottak. Közülük az elsőt 1135 májusában Vareában (Logro-
 ño) rendezték VII. Alfonz koronázása alkalmából. A XVI–XVIII. században gyakran
 évente több királyi bikaviadalt is rendeztek, a XIX. s különösen a XX. században szá-
 muk jelentősen csökkent. Például a 335.-et Madridban 1883. május 30-án, I. Lajos
 portugál király látogatása alkalmából tartották. Ezután csak XIII. Alfonz uralkodása
 (1886–1931) idején tartottak néhány királyi bikaviadalt. A bikaviadal konzervatív, ha-
 gyományőrző spanyol jellegzetességnek számít, s ez különösen a spanyol polgárhábo-
 rú (1936–39) után nyert politikai színezetet. Míg ugyanis a köztársaságiak győzelmük
 esetén valószínűleg betiltották volna a bikaviadalt, a diktátorok, Miguel Primo de Ri-
 vera és Francisco Franco e látványosság kedvelői voltak, s előszeretettel barátkoztak
 a nagy matadorokkal. (A forradalom idején, az 1910-es években Mexikóban is szünetel-
 tek a bikaviadalo-
 lok.) A spanyol uralkodónak továbbra is illik érdeklődést mutatnia
 a bikaviadalo-
 lok iránt. 1995. június 15-én például János Károly spanyol király jelenlé-
 tében, két neves *matador*, a kolumbiai César Rincón és a valenciai Enrique Ponce fel-
 lépésével tartottak jótékony célú bikaviadalt, az az évi madridi La Gran Corrida de
 Beneficiencia, ami egyébként meglehetősen unalmasra sikeredett. Az 1996-osat júni-
 us 20-án rendezték, Don Álvaro Domecq úgynevezett Torrestrella tenyésztésű bikái-
 val, Curro Romero, Luis Francisco Eslá és Pepin Liria fellépésével – ez ugyan jobban
 sikerült, de távolról sem lett érdekes esemény.

Spanyol-Amerika jelentős részén bár volt, újabban nincs bikaviadal. Például Argen-
 tinában – amelynek szarvasmarha-tenyésztése különösen jelentős – a XIX. század ele-
 jéig népszerű volt, de 1822-ben, majd véglegesen 1856-ban betiltották. (Amerika-szer-
 te népszerű, a szarvasmarha-tenyésztéshez kapcsolódó látványosság a *rodeo*.)

Néhány kísérlet történt a bikaviadal magyarországi bevezetésére is. Ilyesféle látvá-

nyosságot (állatviadalt, bikaheccet) tartottak az 1770-es évektől és a XIX. században Pozsonyban, Budán, Pesten, Kecskeméten. A XX. század legelején a spanyol és francia vendég torreadorok budapesti fellépése kudarcra végződött, 1924 októberében Budapesten volt három *corrida*, majd idáig az utolsó, eredetileg a budapesti FTC-pályára meghirdetett bikaviadalt 1928-ban rendezték barcelonai vállalkozók Újpesten.

A *corrida*

A spanyol bikaviadatok általában délután fél ötkor, ötkor vagy fél hatkor kezdődnek. (Nyár közepén este hétkor, ősszel délután négykor.) Egy *corrida* („futtatás”) alatt általában hat, többnyire azonos tenyésztőtől származó bikával végez három *matador*. (Sorsolás után a rangidős az első és negyedik, a következő a második és ötödik, a – nem okvetlen korra, hanem tapasztalatát tekintve – legifjabb a harmadik és hatodik bikával.) Olykor két *matador* áll ki hat bikával (ez a *mano a mano* „kéz a kézben”), s harmadikként velük tart helyettesi, „beugró” feladatokat ellátva egy *matadorjelölt*, ún. *sobresaliente*. Olykor négy *matador* végez nyolc bikával, vagy esetleg egyetlen, de egészen kiemelkedő *matador* hattal. *Prueba* („próba”) a neve annak a viadalnak, amelyben hat *matador* vesz részt, és mindegyik csak egy bikát öl meg. Egy-egy bikával a küzdelem kb. húsz percig tart, így egy *corrida* kb. kétórás.

A *corrida* a torreadorok csapata (*cuadrilla*) ünnepélyes bevonulásával (*paseo, paseillo*) kezdődik, őket egy vagy két XVI. századi ruhába öltözött lovas *alguacil* („törvényszolgá”) vagy *alguacillillo* vezeti. Őket követik a *matadorok*, középen a legifjabb vagy a *sobresaliente* („*matador*helyettes”), az ő balján a rangidős *matador*, utánuk három sorban csapataik, leghátul a szolgák (*subalternos, monosabios* „bölcsmajmok”, *chulos*), a pályát a bikaviadal alatt rendben tartó személyzet (*areneros*), végül a *mulillas* vagy *mulas* („öszvérek, öszvérfogat”), amellyel majd a bikát vonszolják ki. A bikaviadalon szakértő (*aficionado*) tanácsadókkal segített szaktekintély (általában közigazgatási főtisztviselő) elnököl, irányítja a játék menetét. Trombitával vagy jelzőkürttel (*trompeta* vagy *clarín*), esetleg dobkisérettel jeleznek. Az elnök (*presidente*) fehér zsebkendővel (*pañuelo*) jelzi egy-egy harmad kezdetét és végét, a *faena* során az idő múlását, a trófeák odaitelését a *matadornak*, zölddel a nem megfelelő vagy meg nem ölt bika kivételét, vörössel a *petárdás banderillák* beütését rendelte el, s a kürtjeleket is ő irányítja.

A kezdéskor az elnök odadobja a bikaistálló (*chiquero* vagy *toril*) kulcsát az *alguacil*-nek. Kiengedik az első bikát az istállóból (*salida del toro*), s a *matador* – *peónjai* (*banderillerói*) kíséretében – néhány látványos, köpennyel bemutatott fogással, fordulattal (*lance, pase de capa*) ismerkedik vele. Ez az ún. *suerte de capa* („a köpeny próbája vagy menete”). Általában bemutatja az ún. *verónica* fogást, amely során a köpenyt állva vagy térdelve, lehetőleg lassan és alacsonyan vonja el maga előtt, minél közelebb vezetve magához a rátámadó bikát. (Szent Veronikáról kapta nevét, aki az ábrázolásokon két sarkánál fogja a kendőt, amivel letörli Jézus arcát.) A bika támadását elvágó gyors mozdulat neve *media verónica* („fél veronika”) vagy *recorte* („vágás; a köpeny elkapása a bika elöl vagy elfordítása tőle”). További mozdulatsorok a *farol* („lámpás”), *larga* (*largo* „hosszú”), *navarra* (Navarra spanyolországi tartományról). Közülük igen látványosak és veszélyesek azok a térdelne végzett fogások, melyeket az istállóból kirontó bikával bemutatkozásképpen hajtanak végre.

Az ismerkedés után kürtjelekre sorra kerül a három fő felvonás (*tercio* „harmad”): 1. *suerte de varas* („a lándzsák próbája vagy menete”), a *picadorok*, 2. *suerte de banderillas* („a nyársak próbája”), a *banderillerók* fellépése, végül 3. *suerte de matar* („az ölés próbá-

ja”) vagy *suerte suprema* („végső próba”), a *matadoré*, ez a *faena* („munka”), amelynek végén leszúrja a bikát. A bikaviadal menete drámai: az első harmad a tárgyalás, a 2. az elítélés, a 3. a kivégzés, s lényegében ugyanazt a darabot egy *corridán* általában hat alkalommal adják elő különböző változatokban. A bikaviadal egyik fő témája a *torero* önbecsülése, önérzete (*pundonor*; e fogalom értelmezése adja a klasszikus spanyol irodalom jelentős részének vezérgondolatát).

Az első felvonás során a bikának ideálisan háromszor (legalább kétszer, legfeljebb négyszer) rá kell rontania a lovon ülő lovasra (tömeges pusztulásukat megakadályozandó, a lovakat az 1920-as évektől páncélozott védőmatracokkal [*peto* vagy *caparazón*] látják el); ezt a *picador* a 2,5 m hosszú pikának (lándzsa, hegyes, általában kőrísfá pózna; *pica* vagy *pulla* vagy *puya* vagy *vara* vagy *garrocha*) a nyelére dőlve a bika nyaka és lapockacsontja közé, a marjába, a nyak és a vállak közötti izomsomóba (*morillo* vagy *moñito*) szúrásával igyekszik kivédeni, majd illő sorrendben (*turno*) a *matadorok* és *banderillerók* látványos köpenyjátékkal elvonják tőle a bikát. Ez az ún. *quite*, s különösen fontos akkor, ha a *picador* leesik a lóról, vagy a bika a lovat feldönti. (A *quite* a XIX. században még gyakran úgy zajlott le, hogy a bikát a farkánál fogva rángatták el.) A bikák újabban – a lovat védő páncéltól kiábrándulva – gyakran csak egyszer hajlandók támadni. Ha a bika egyáltalán nem volt hajlandó rátámadni a *picadorra*, a *banderillerók* esetleg néhány pár, a nyélre erősített petárdás *banderilla* (*banderilla de fuego* „tüzes *banderilla*”) beütésével heccelték és fárasztották tovább a bikát. (Még régebbi időkben, a XIX. század első feléig e célra ilyenkor esetleg kutyákat eresztettek a bikára.)

A második felvonás során a *banderillerók* a bikát köpennyel terelik, és három (legalább kettő, legfeljebb négy) pár *banderillát* („zászlócska”, mivel egykor ez lobogott rajta, vagy *rehilete* vagy *palo* „bot” vagy *palitroque* „botocska”, 70 cm hosszú szigonyos hegyű nyárs) döfnek bele meghatározott módon ismét a marjába, a nyaka és lapockája közé, de a *picador* döfte sebbe a bikaviadal során nem szabad többé szúrni. A *banderillák* beütésének főbb módjai: amikor a bikaviador olyan megközelítési útvonalat választ, mely biztonságos szöveget zár be a bika támadási útvonalával (*poder a poder* „erőre erőt”); olyan pontról indul, hogy egy negyed körrel (*cuarteo*) keresztezi a bika támadási útvonalát (*al cuarteo*); a támadásban odaérvő bikát ellépéssel (*al cambio*) vagy ellépés nélkül, a test bedöntésével, testcsellel (*al quiebro*) csapja be. A nehezen kezelhető bikákat (amelyek nem akarnak támadni, rövidlátók stb.) félfordulattal (*media vuelta*) *banderillázzák* meg: a *banderillero* közvetlen a bika háta mögé lopakodik, fölhívja a bika figyelmét, befut a bika feje elé, és ahogy a bika az ember felé fordul, és öklelésre leszegi a fejét, a *torreador* beüti a *banderillá*kat. A ritkán látható ún. *relance* esetében félkörrel a frissen beütött *banderillapár* miatt rohángáló és döfködő bika elé vágva, meglepetésszerűen üti be a *banderillero* a következő párt. A XIX. században divatos volt, ritkán újabban is előfordul, hogy a *torero* egy székkal a kezében hívja föl a bikát, és amikor az támad, ráül, majd feláll, s az egyik oldalra dőlve arra csalja a bikát, majd visszabilenve beüti a *banderillá*kat, és visszaül a székébe. A *banderillerók* többsége feladatát csak az egyik oldalról végzi tökéletesen, s a *matador cuadrillájába* általában egy „jobbos” és egy „balos” *banderillerót* is felvesz. A *banderillero* vagy *rehiletero* feladatát – ha ért hozzá – a *matador* vállalhatja át, s alkalmanként máig is előfordul, hogy a *banderillá*kat lóhátról ütik be, vagy helyettük szintén lóról gerelyt (*rejón* vagy *farpa*) döfnek a bikába. Napjaink *matadorai* közül kiemelkedően jó *banderillero* például az alicantei Luis Francisco Esplá, a madridi El Fundi (José Pedro Prados) és a mexikói Manolo Mejia. Régen, némely ünnepi bikaviadalon üreges *banderillákba* apró madarakat zártak, amelyek a nyárs beütésekor fölröppentek.

A harmadik felvonás során a *matador* a *muletával* művészi *faenát* ad elő, végül megöli a bikát. A 3. harmad (*tercio de muerte* „halálharmad” vagy *la hora de la verdad* „az igazság órája”) megint csak háromrészes: kezdete a *brindis*, folytatása a *muletával* való munka, befejezése a bika leölése. Először a *matador* sapkáját (*montera*) jobb kézben előre tartva, bal kezében az *estoquéval* és a *muletával*, a bikát felajánlja (*brindar*) előbb az elnöknek, majd valamely más jelen lévő személyiségnek, akinek oda is dobja a sapkáját. Ez a jelenet az ún. *brindis* („köszöntő”), a bika búcsúztatása vagy halálának felajánlása. (A *novillero*k és esetenként a *matadorok* a sapkájukat a *faena* kezdetekor – az egész közönségnek ajánlva a bikát – a porondra helyezik.) Ezután a *matador* több látványos és veszélyes fogást (*pase*) mutat be a *muletával*, melyek általában állva, olykor térdelve végrehajtott, a bika támadását kihívó, csalogató mozdulatok, s végül a bika elhalad az ember mellett. Ezek közül a legfontosabb a *pase natural* („természetes fordulat”) nevű balkezes és a *derechazo* (*derecho* „jobb”) nevű jobbkezes művelet. Mindkettő ún. mellfordulatban (*pase de pecho*) szokott végződni, vagyis úgy, hogy a *matador* közvetlenül a mellkasa előtt vezeti el a bikát. A körfordulatok (*pase redondo*; *molinete* „forgó”), a szemben állva, zárt lábbal végzett ingerlések és még sok más, több tucat mozdulatsor csupán további variációi az alapmozdulatoknak, de számuk nem véges, mert egyes *matadorok* új mozdulatokat találnak ki. A közönség szórakoztatására a *matador* sokféle érdekes, cifrázásnak (*adorno*) számító dolgot művelhet a bikával. Például régi virtus, hogy egy fárasztó mozdulatsor legvégén a bikának hátat fordítva letérdel előtte, vagy megharapja a szarvát. (Napjainkban ezek például Jesulín de Ubrique virtuskodásai.) El Cordobés (Manuel Benítez) jellegzetes, újító mozdulatsora volt a bika térdelésből végzett, békaügetés-szerű (*salto de la rana*) ingerlése, ezt napjainkban azonos művésznevű, fiatal utódja (Manuel Díaz) szokta bemutatni. Egy-egy sajátos mozdulatsor vagy virtuskodás bemutatása ugyanis egyes kiemelkedő *matadorok* privilégiumának számít. Például a bika szarva közé könyökölni, mintha telefonálna (*adorno del teléfono*) a mexikói Carlos Arruza újítása az 1940-es évekből, majd – többek között – az 1960-as években Miguelín (Miguel Mateo), az 1970-es években Julián García mutatta, újabban El Litrí és Francisco Rivera Ordóñez mutatja be.

Amikor a *matador* úgy gondolja, hogy a bika kellően fel van készítve a halálra – és mielőtt eltelne tíz perc az utolsó harmadból –, hozzáfog, hogy végezzen az állattal. Az elnök ugyanis, ha a *faenából* letelt tíz perc, fehér zsebkendő lobogtatásával és kürtjellel (*aviso*) figyelmezteti a *matadort*, ezt három, majd végül két perc múlva megismétlik, s ha a *matadornak* ekkorra sem sikerült megölnie, a bikát erre kiképzett tinókkal (*cabestros*) kivezetik a porondról. (Több példa volt rá, hogy az ölés végrehajtását megtagadó *matadort* a hatóságok bebörtönözték.) A bika megölése alapvetően kétféle módon történhet: *al volapié* („repülő lábón”), amikor a *matador* az álló vagy támadó bikára veti rá magát, vagy – újabban ritkábban, mivel nagy szakértelmet igényel – *recibiendo* („fogadva”), amikor a *matador* állva fogadja a rárontó bikát. Az *al volapié* ölésmódot a hagyomány szerint egy Costillares nevű sevillai *matador* az 1770-es években vezette be. Öléskor a *matador* a bal kezében levő *muletával* lefelé csalja a bika fejét, s jobb kezében tartott *estoquéját* a bika lapockacsontja és nyaka közé döfi. Az a hely, ahol a kardnak szabályszerűen be kell hatolnia, a *muerte* („halál”) vagy *cruz* („kereszt”); *cruz* az ölést közvetlen megelőzően a kardot tartó jobb kéz és a leeresztett *muletát* tartó bal kéz keresztezése is. A bikát szabályosan egyenesen bemenve (*entrar a matar* „bemenni ölni”), szemből kell megölni; ha ez nem valósítható meg, megengedett, hogy a *banderillák* beütéséhez hasonlóan negyed körrel (*cuarteo*) kerüli ki a *matador* a bikát, vagy

a háta mögül indulva, félfordulattal (*media vuelta*) kerül elé. Ha döféskor a penge nem fúródik be jól vagy ha a szúrás rövidre sikerül, *pinchazo* („lyukasztás”) a neve. Ha minden jól megy, és a kard markolatig mélyed, a neve *estocada entera* („teljes vagy tökéletes kardszúrás”). Ha a bika nem pusztul el azonnal, a *torero* kegyelemdöféshez folyamodik: *descabello* az, amit a még álló bikán a matador szemből karddal vagy törrel (*puntilla* vagy *cachete*) eszközöl (*descabellar*); ugyanezt a földre került állaton törrel egy *banderillero* (ilyen minőségében *puntillero* vagy *cachetero*) hajtja végre úgy, hogy a tört hátulról a nyakcsigolyák közé döfi (*atonar*).

Miután a matador megölte a bikát, ha sikere volt, a porondot segítői társaságában, a közönség tapsától (*aplausos* vagy *palmas* „tenyerek”) kísérvé körbejárja, míg a bika tetemét öszvénzfogaton vonszolják ki. (Ez az ún. *arrastre* „vonszolás”). A *matador* visszatér a *brindisszel* megtisztelt személyhez, és visszakapja tőle – esetleg pénzzel és ajándékkal együtt – a *monteráját*. Ha jól szerepelt a matador, a közönség kívánságára, az elnök engedélyével, trófeaképpen megkapja a bika egyik fülét (*oreja*), ha különösen ügyes, mindkét fülét, ha egészen kivételes teljesítményt nyújtott, akkor ráadásul a farkát (*rabo*), egészen rendkívüli esetben egy (még ritkábban több) lábát (*pata*) is. Sikeres *corrida* végén a matadort vállukon, diadalmenetben hordozzák körbe a rajongói (*salida a hombros*), de ha kirívóan gyengén szerepelt, a nézők kifütyülik, sőt ülőpárnáikkal (rosszabb esetben üvegekkel stb.) megdobálják. (Olyan is előfordult, hogy megverték.) Ha a bika kivételesen jól szerepelt, az elnök kék zsebkendővel egy, a porond körüli tiszteletkört (*vuelta al ruedo*) rendel el a tetemével, s meg is tapsolják, ami nagy siker tenyésztőjének, akit esetenként szintén viharosan ünnepelek.

Egy-egy *corrida* ritkán sikerül tökéletesre (annál gyakrabban unalmasra), s a közönség változó igénye lassan, de folyamatosan változtat a bikaviadalnak a XVIII–XIX. században többé-kevésbé kanonizálódott menetén és színvonalán. (Például Palma de Mallorcában, ahol főleg laikus turisták a nézők, sok, évente legalább harminc, de általában hírhedten rossz bikaviadalt tartanak.) A XX. században szinte eltűnt a *recibiendo* ölésmód (utolsó mesterei közé tartozott El Viti, elvéve manapság is bemutatja a madridi Joselito); egyáltalán, a torerók repertoárja folyamatosan változik; időnként divatba jönnek a lovas *rejoneadorok* stb. (Spanyolországban több mint kétszáz évnyi feledés, legalábbis mellőzés után az 1920-as évektől zajlanak újra rendszeresen lovas bikaviadatok. A *rejoneadorok* általában egy-egy több*corridás* ünneppsorozat első napján lépnek föl, s itt – nem úgy, mint Portugáliában – a bika lefogása újabban elmarad, a *rejoneador* pedig meg is öli a bikát.) A jó bikaviadalnak a jó bika és a jó torreadorok mellett a jó közönség is feltétele. A bikaviadorok munkáját zene és a közönség *olé* és *bravo* kiáltásai élénkítik, a jó munkát fehér kendőcskék lobogtatásával honorálják. A madridi bikaringek kivételével a *faena* alatt általában *pasodoble* szól.

Spanyolországban a XIX. századtól legalább négyszáz aréna, bikaring (*plaza de toros* vagy *coso*) működik, legnagyobbak a madridiak (Las Ventas, Vista Alegre), a barcelonai, a sevillai stb. (legalább húszezer férőhely); Mexikóvárosban az 1945–46-os évadban avatták az ötvenezer férőhelyeset. A porondot (*ruedo* vagy *redondel* vagy *arena* „homok”) kb. 1,5 m magas, általában vörösre festett palánk (*barrera* vagy *valla* vagy *tablas* „deszkák”) veszi körül, amelyet a közönség soraitól folyosó (*callejón*) választ el. A bika elől menekülő bikaviadorok (általában *banderilleros* a *banderillák* beütése után) a kapuk (*burladero*) mögé bújnak, vagy a palánkon át a folyosóba ugranak be. Régen különleges alkalmakkor a porond kettéosztásával (*división de plaza*) egy időben két bikaviadalt tartottak, s hasonlóképpen különlegességgként rendeztek (és rendeznek máig) éjszakai *corridákat* is.

A bika

A bika viselkedésmódja alakította ki a bikaviadal szabályait. A *picadorok* és *banderillerók*, majd a matador *muletával* végzett munkájának fő célja a bika lelassítása, fejtartásának fegyelmezése (ettől rohama lassúbb lesz, de biztosabb és iránytartóbb), korrigálniuk kell a bika félloldali öklelésre való hajlamát. A bikaviadal során a bika először *levantado* (magasra emelt fejű, büszke), majd *parado* (meglassúdott és harcra kész), végül *aplomado* (ólmos, elnehezült). A bikaviadal célja, hogy a matador szemből ölhesse meg a bikát, a lapockacsontok közé döfve a kardot. Előtte tehát, a lehető legkevesebb fájdalom okozva, kifárasztják a harci bika tarajosan fölmeredő öklelőizmait, mert amíg „fönn hordja a fejét”, képtelenség szabályosan, a szarván keresztül elérni a karddal. (Öléskor ugyanis ideálisan a matadornak testével a szarvát fölött kell áthaladnia.) A matadornak tehát a *muletával* való munkája során nemcsak látványos fordulatokat kell bemutatnia, hanem be kell állítania a megfelelő fejtartást (*ahorrar la cabeza*).

A bikaviadal folyamán a bikának a porondról belső térképe alakul ki, ennek legkitüntetettebb pontja az ún. *querencia*, az a hely, ahol legszívesebben tartózkodik, ahol otthon érzi magát, ahova általában menni akar, amelyet minden más hellyel szemben előnyben részesít. Itt a bika nem támad, hanem védekezik, itt a legnehezebb bánni vele, így a bikaviadal során meg kell gátolni, hogy biztos *querenciát* építsen ki magának, illetve ki kell hozni (kényszeríteni, csalni) onnan. A *querencia* lehet természetes (például gyakran a palánk mellett) vagy esetleges (például ahol felöklelt valakit). A gyűrűnek (*anillo*) is nevezett porondot három koncentrikus részre szokás osztani: a közepe, a belseje a *medios*, a következő harmad a *tercios*, a palánk melletti sáv a *tablas*. Gyakran valahol ezen utóbbi harmadban alakítja ki a bika *querenciáját*, innen, a palánk mellől kell kivinni (*abrir el toro*, szó szerint „kinyitni a bikát”), esetleg ide kell behozni (*cerrar el toro*, szó szerint „bezárni a bikát”). *Entablado* az a bika, amelyik a palánk közelében leáll, innen nem hajlandó elmozdulni, s amelyet régebben esetleg petárdás *banderillákkal* próbáltak kikényszeríteni innen. A bikák a bikaviadal folyamán természetes vonulási útvonalakat is kialakítanak, a *torreádoroknak* ezeket is ismerniük kell.

A bikaviadalokon külön erre a célra nevelt, legalább négy- és általában legfeljebb hatéves, ideálisan legalább 400 (de akár 600) kg súlyú, állatorvos által megvizsgált, hiba nélküli harci bikák szerepelnek. Ha még a viadal elején kiderül, hogy a bika alkalmatlan, kivezetik, s helyette az elnök pótbikát (*sobrero*) rendel. Spanyolul az újszülött borjú *ternero*, kétéves korig (laza szóhasználatban 4. évig) *becerro* „borjú”, 2–4. évig *novillo* „növendék”, s csak a 4. évtől *toro* a bika neve. A bikaviadal és a bikatenyésztés igen gazdag spanyol terminológiájának másik rendszerében, részletesebben: a szopós *recental*, egyévesen *añojo* „éves”, kétévesen *eral*, háromévesen *utrero*, négyévesen *cuatreño*, ötévesen *cinqueño*. Növendék bikákkal (*novillo*) általában tanulóviadalok (*novillada* vagy *corrida de novillos*) keretében újonc matadorok (*novillero*) küzdenek meg, s ilyen bikaviadalokat télen is, jótékony céllal is tartanak. A bikatenyésztés Spanyolországban különösen a XVII. századtól jelentős, s a XX. században már több mint ezer bikatenyésztő telep működik, s gyakran innen látják el Portugália, Franciaország és Spanyol-Amerika küzdőtereit is. (Noha ezeken a vidékeken is tenyésztnek bikát.) Egy-egy nemes vérvonalat évszázadok óta őriznek. A bikák minősítését kétéves korukban a *picadorok* végzik, a bikák elvből először csak a bikaviadalon láthatnak gyakorlatos embert. A *corrida* előtt azonban általában az érdeklődők az ún. *desencajonada* keretében megtekinthetik a bikát. A bikák kitűnőnek tartott emlékezőtehetsége miatt egy bika életében csak egy bikaviadalon szerepelhet. Ha a matadornak nem sikerül

megölnie, akkor a *corrida* végeztével levágják. (Így tesznek a portugál bikaviadatok után is.) A bikák húsát az aréna mészárszékében feldolgozzák.

Égésen kivételes alkalmakkor spanyol stílusú bikaviadalon is előfordulhat, hogy megkegyelmeznek a bikának. Például 1992. szeptember 22-én Murciában az akkor még kezdőnek számító valenciai Enrique Ponce kivételesen jól küzdött meg egy Bivenenido nevű bikával, amelynek megkegyelmeztek, tenyészbika lett, s Poncét hívják az utódok vizsgáztatására is. 1995. december 6-án Quitóban (Ecuador) ugyancsak Ponce ismét csodálatos *faenát* mutatott be egy helyi Huagrahuasi tenyésztésű, Marqués nevű bikával, s a végén nem ölte meg, hanem jelzésszerűen egy *banderillát* döfött bele. (Teljesítményéért két fület és farkat kapott, amit egy másik bikáról vágtak le.)

A torreadorok

A *torreador* szó Georges Bizet CARMEN (1875) című, Prosper Mérimée novelláját (1845) feldolgozó operája nyomán terjedt el, spanyol nevük *torero* („bikás”, választékosan *li-diador* „harcos”). Közülük legfontosabb a *matador* („ölő”) vagy *espada* („kard; az a torreador, aki kardjával ledöfi a bikát”) vagy *diestro* („jobb [oldali], ügyes”). A *matador* csapata (*cuadrilla*) egy-egy *corrida* alkalmával két vagy három *banderilleró*ból és két, széles peremű kalapban (*castoreño*) fellépő *picador*ból áll. A *banderillerók* köpennyel és *banderillával* (díszes, szigonyos nyárssal) felszerelt gyalogos segítők, a *picadorok* lovon, lán-dzsával lépnek fel, s további segítők is vannak.

A torerók – külön minden rendjük – öltözete a XVI–XVIII. századi spanyol divatból hagyományozódott (nadrágjuk a *taleguilla*, cipőjük a *zapatillo* stb.). A bikaviadatok résztvevőinek ruhát tervezett a híres festő, Francisco José de Goya Lucientes (*1746, †1828), ezeket az ő emlékére Rondában rendezett bikaviadalonok (*corridas goyescas*) viselik. A *corrida goyescát* újabban az 1950-es évek nagy rondai matadora, Antonio Ordóñez szervezi (korábban fel is lépett ilyeneken), s nevezetesen tartottak 1995. szeptember 9-én Joselito (José Miguel Arroyo), Vicente Barrera és Francisco Rivera Ordóñez fellépésével. A hivatásos matadoroknak a XVIII. századtól a XX. század elejéig (esetenként máig) jellegzetes hajviselete és fejdísz a *moña y coleta* („szalag és copf”), amiből a *coleta* a varkocs, aminek a tővére fekete szalagcsokor vagy nagy fekete (esetleg ezüstveretű) gomb, azaz *moña* van kapcsolva. A matador felszerelése közé tartozik a bikával való ismerkedéskor és az első két harmadban használt nagy kendő vagy köpeny (*capa* vagy *capote*), amelynek egyik oldala bíborvörös, másik oldala sárga, esetleg kék. (Ezt használják a *banderillók* is.) A 3. *tercio*, a *faena* alkalmával a matador kisebb, mindkét oldalán élénkörös köpenyt, ún. *muletát* használ, amelynek fogását hozzáerősített fapálca könnyíti meg. (A bikák színvakok; a vörös *muleta* elvonja a figyelmet a vér látványától.) A matador felszereléséhez tartozik négy, kb. 90 cm hosszú ölkard (*estoque*), valamint a kegyelemdőfés elvégzéséhez egy tőr (*puntilla* vagy *cachete*) is, melyeket bizalmi embere, kardhordozója (*mozo de estoques*) tart keze ügyében.

A bikaviadorok külön iskolát végeznek, ahol tehenekkel és borjakkal gyakorolnak. (Spanyolországban számos ilyen iskola működik.) Gyakran *matador*ra nem avatott *novillero*ból lesz *banderillero*; olykor viszont *banderilleró*ból lesz matador, mint például Juan Belmonte egykori *banderillero*ja, Ernest Hemingway barátja, Maera (Manuel García López, *1896, †1924). A kezdő matadorok *novillero* („újonc”) koruk után ún. *alternativa* jogositványt (tréfásan doktorátust, *doctorado*) kapnak, ekkor a bikaviadal rangidős matadora (ekkor *padrino* „keresztapa”) átengedi számukra első bikája megölésének jogát, így lesznek teljes jogú hivatásosak. Ezen a napon az új matador neve *toricantano*.

(E kifejezés valószínűleg a nagy XVIII. századi költő, Francisco de Queveda találmánya a *misacantano* „elsőmísés pap” mintájára.) Az amerikai *alternatívát* Spanyolországban meg kell újítani, s első madridi bemutatkozáskor, vidéki *alternativa* után is meg kell ismételni a szertartást. Mexikóvárosban is szokás *alternatívát* osztani az ott először fellépő spanyol matadornak.

A bikaviadatok szezonja (*temporada*) Spanyolországban húsvétől ősziig tart (legkorábban februártól legkésőbb novemberig), Mexikóban októbertől ápriliséig. A vidéki városokban többnyire helyi vásárok alkalmával, ünnepeken (*feria*) tartanak bikaviadalmakat. Például Pamplonában Szent Fermín ünnepekor, a bikafuttatásokat követően, délután legalább hét egymást követő napon hét bikaviadalt, az utolsó az ún. *concurso* („összejövetel, verseny”), amelyben hat különböző tenyésztésű bika szerepel. Madridban május 15-től régebben csak három napon, újabban közel egy hónapon át rendeznek bikaviadalt Szent Izidor (San Isidro) (*1070 körül, †1130), a város és a földművesek védőszentje emlékére. A nevesebb matadorok évente általában hatvan, olykor kilencven alkalommal is fellépnek, legsikeresebb évadjaikban akár százötven bikafület és harminc farkat is begyűjtenek, és igen jól keresnek. Spanyolországban idényenként kb. hatszáz *corridát* tartanak (ennél valamivel kevesebbet *novillerókkal*), a *matadorok* száma idényenként százötven körül van (a *novilleróké* kb. ezer), de egy idényben legfeljebb százán lépnek fel többször, s csak néhány tucat rendszeresen. Dél-Franciaországban (Nîmes, Arles, Béziers stb.) idényenként nyolcvan-kilencven *corridát* tartanak általában spanyol vendégszereplők részvételével. A spanyol torreadorok jelentős része régi hagyomány szerint a téli szezonban Spanyol-Amerikában lép föl. Például 1994 decemberében nevezetes volt a madridi Joselito (José Miguel Arroyo), és különösen a valenciai Enrique Ponce fellépése Quitóban (Ecuador), 1995 decemberében ugyanitt Juan Mora, Pedrito de Portugal és megint csak Ponce aratott sikereket. A *matadorok* kb. tíz (olykor több mint húsz) évig szoktak szerepelni a porondon, s ha túlélik, visszavonulnak. (Jóteknony, alkalmi fellépésekre azonban idős korukban is szoktak vállalkozni.) Általában évente minden *matadort* megdöf vagy felöklel, többé-kevésbé súlyos sérülést, olykor halált okozva egy bika, s előfordul, hogy a jutalmul ítélt trófeát a kórházba kézbesítik a matadornak. Például Juan Belmontét pályafutása során ötvenszer öklelték fel. Az 1700 óta tevékenykedett kb. százharminc nevesebb matador közül legalább negyven az arénában halt meg, nem számítva a kezdőket (*novilleros*) és segítőköt, s a bikaviadalmak során a vad bikáknak köszönhetően sokféle baleset fordult elő. A XX. század első felében összesen legalább kétszázötven *torero* lelte halálát az arénában, s az antibiotikumok elterjedése (1940-es évek) előtt a bikától szerzett sebek jelentős része okozott halálos fertőzést. Ezért 1964-ben a torreadorok szobrot emeltettek Alexander Flemingnek a madridi bikaring elé.

A XVIII. század nagy matadorai Costillares (Joaquín Rodríguez, *1746, †1805 után) és tanítványa, Pepe-Hillo (José Delgado, *1754, †1801), valamint a rondai Pedro Romero (*1754, †1839) voltak, az utóbbi az 1770-es évektől, huszonnyolc éves pályafutása alatt 5600 bikát ölt meg *recibiendo*, majd iskolát alapított Sevilleben. A XIX. század első felében működött Paquiro (Francisco Montes, *1805, †1851), majd aranykorszaknak számít El Chiclanero (José Redondo, *1818, †1853) és Cúchares (Francisco Arjona, *1818, †1868), továbbá Cayetano Sanz (*1821, †1891), utóbb különösen Lagartijo (Rafael Molina, *1841, †1900) és Frascuelo (Salvador Sánchez, *1844, †1898) vetélkedésének korszaka. A XIX. század második felében sevillai volt a vezető matadorok többsége, például El Gallo (Fernando Gómez, *1847, †1897), a későbbi

két neves Gallo nagybátyja, Antonio Fuentes (*1869, †1938), valamint két, az arénában halálos sebet szerzett matador, Espartero (Manuel García, *1865, †1894) és Antonio Montés (*1876, †1907). Ez utóbbihoz hasonlóan Mexikóban halt meg a szintén sevillai Saleri (Juan Romero, *1861, †1888), aki az utolsó olyan *banderillerók* közé tartozott, akik a bikán rúddal való átugrást bemutatták. Így is lelte halálát, miként hasonló körülmények között szerzett sérülései miatt lett öngyilkos a sevillai Manuel Lagares (†1878) és halt meg a toledói Chaval (Hermenegildo Ruiz, *1866, †1892). Mindenesetre a rúddal való ugrás (*salto de la garrocha*) a XIX. század végén még a *banderillerók* repertoárján szerepelt, s utolsó mesterei közé tartozott a nagy algecirasi matador Chicorro (José Lara, *1839, †1911). (Az 1960-as években a *salto de garrochát* Aurelio Calatayud, El Alcarreño *banderillero* mutatta be némepi ünnepi alkalmakkor, s különlegességeként máig is be-bemutatják.) A nagy Luis Mazzantini és Guerrita fénykora átvezet a XX. századba, s e század elejének nagy eseményei voltak két sevillai matadorcsalád, a Torres és a Gómez, művésznevükön Bombita és Gallo vetélkedései, amit egy darabig Ricardo Torres és El Gallo (Rafael Gómez) viadalai képviseltek.

A XX. századi spanyolországi bikaviadaloikat egy-egy nagy egyéniség után szokás korszakolni:

1. Juan Belmonte² korszaka (1910–35), amelynek fő alakjai ő maga és barátja-rivalisa, a cigány származású, 1912 októberétől *matador* sevillai Joselito (vagy Gallito „kakaska”, mivel Rafael Gómez, El Gallo „a kakas” öccse volt, José Gómez, *1895. május 8., Gelves, †1920. május 16., Talavera de la Reina), aki egy Juan Belmontéval közösen (*mano a mano*) végrehajtott bikaviadalon lelte halálát. A bikavívás két nagy, stílusteremtő andalúziai iskolája a sevillai (*escuela sevillana*) és a rondai (*escuela rondeña*; Ronda Sevillától délkeletre van). Az előbbi alapítójának Costillares (akiről Goya is nevezetes portrét készített), az utóbbiéénak Francisco Romero unokája, Pedro Romero számít. A rondai iskola képviselői józan, egyszerű, klasszikus, tragikus stílusúak, repertoárjuk korlátozott, kerülnek a felesleges cifrázásokat, virtuskodásokat, míg a sevillai tipikusan derűs, változatos, játékos, könnyed stílusú, virtuskodó, bő repertoárú. Bár Belmonte Sevillában nevelkedett, és nagy újító is volt, a rondai iskolát képviselte, míg Joselito a sevillait. Velük egy időben működött a szintén sevillai Chicuelo (Manuel Juménez) és a mexikói Rodolfo Gaona (*1888, †1975), röviddel később pedig a szintén mexikói Armillita Chico (Fermín Espinosa), valamint Marcial Lalandá és Domingo (López) Ortega (kasztíliai szülőfalujáról: El de Borox, „a boroxi”). Nagy ígéret és a bikaviadal nagy áldozata volt Manuel Granero (*1902. április 4., Valencia, †1922. május 7., Madrid), akinek nem egészen kétévnyi matadori pályafutása „ezüstkornak” számít. Az 1920-as évek második felében, elsősorban Antonio Cañero működése révén vált újra népszerűvé Spanyolországban a lovas *rejoneo*.

2. Manolete (Manuel Rodríguez)³ korszaka, amely halála után is tartott (1939–60). E korszak nagy alakja volt még az autóbalesetben elhunyt mexikói Carlos (Ruiz Camino) Arruza (*1920, †1966), továbbá a sevillai Pepe (José) Luis Vázquez, s e korszak végének nagy látványosságai voltak Julio Aparicio és El Litri, valamint különösen Antonio Ordóñez és sógora (feleségének fivére), Dominguín (Luis Miguel González) vetélkedései. (A nőügyeiről is ismert Dominguín hetvenévesen, 1996 májusában halt meg.) A mexikói torreadorok, akik általában kitűnő *banderillerók*, hátrányban vannak spanyol pályatársaikkal szemben, mivel itt kevesebb *corridát* rendeznek (a legjobbak is évente legfeljebb negyven hazai *corridán* szerepelhetnek), s a mexikói tenyésztésű bikák általában kisebbek a spanyolországiaknál. Manoletét 1947-ben Linaresben ök-

lelte halálra egy Islero nevű, Miuráék tenyésztette bika. (A legismertebb, legvadabb bikákat nevelő család az 1842 óta működő sevillai Miura.) Manolete vezette be a *menoletina*, Arruza az *arrucina* nevű, *muletával* végrehajtott látványos fogást. (Hasonló módon, de az előző korszakban, a hát mögé vetett köpennyel végrehajtott *gaonera* nevű fogást Rodolfo Gaonóról neveztek el, az utóbbihoz hasonló *mariposa* [„pillangó”] Marcial Lalanda mozdulatsora, a *muletával* végrehajtott *pase de muerte* [„halálfordulat”] a harminc éven át matador Rafael El Gallo újítása.) A polgárháború utáni bikaviadaloknál döntő fontosságot nyertek az addig a háttérben szereplő menedzserek (*apoderado* „meghatalmazott”), akik szinte meghatározzák egy-egy torreádor pályafutását. Manolete sikerei legalábbis részben már állítólag *apoderadójának*, José Floresnek (Camará) köszönhetők.

3. El Cordobés⁴ korszaka 1960-tól az 1970-es évekig tartott. Cordobés kezdeti sikereit egyértelműen az *apoderadójá*, El Pipo (Rafael Sánchez) szervezte propagandának köszönhette, később azonban valóban kiérdemelte megbecsülését. El Cordobés kortársai közül kiemelkedett Curro Romero (aki már hatvan év fölött, az 1995–96-os évadban is fel-fellépett), Paco Camino, Diego Puerta, José Fuentes, El Viti (Santiago Martín), Sebastián Palomo Linares, Antonio José Galán és Ángel Teruel. A bikaviadaloknak továbbra is vannak nagy áldozataik, ilyen volt például a tizennyolc éves korától matador Paquirri (Francisco Rivera, *1948, †1984. szeptember 26., Pozo Blanco). Míg El Cordobés nevéhez az 1960-as években – nemcsak a bikaviadal világában – uralkodó, formabontó *tremendismo* (*tremendo* „szörnyű, borzasztó”) kapcsolódott, a visszavonulását (1972) követő korszakot (bár ő maga továbbra is alkalmanként fel-fellép, s bemutatja jellegzetes mozdulatait) bizonyos klasszicizáló tendencia jellemzi. E korszak rendkívüli egyénisége volt Paquirri, s jelentősek még például a napjainkban is fellépő El Niño de la Capea, Manzanares, Ortega Cano, Tomás Campuzano (Rodríguez Pérez), Curro Vázquez, Espartaco, továbbá az amerikai énekesnő, Madonna videoklipjeiből is ismert Emilio Muñoz.

Az 1994-es spanyolországi évad legsikeresebb matadorai azonban fiatalok: a „sevillai stílusú” Jesulín de Ubrique („Ubriquei Jézuska”, Jesús Janeiro Bazán) és a „rondai stílusú” Enrique Ponce voltak. Mellettük napjaink egyik legnagyobb matadora egy a XIX. század közepe óta működő matadordinasztia sarja, El Litri (Miguel Báez, akinek azonos nevű apja az 1950-es és 1960-as évek nagy matadora volt, s most a sevillai Concha y Sierra bikák neves tenyésztője).⁵ Hármójuk együttes fellépése mindig nagy esemény. Például Valenciában 1995. július 24-én, Szent Jakab (Jaime) ünnepének hétfőjén kiválóan szerepeltek, hárman összesen nyolc fület gyűjtöttek. Ponce és Jesulín de Ubrique, valamint az utánuk színre lépő Francisco Rivera Ordóñez egyes szakvélemények szerint a XX. századi bikaviadalok 4. nagy korszakát képviselik. Az 1994-es évadban legígéretesebb *novilleróknak* Vicente Barrera (azonos nevű nagyapja is jeles matador volt), Francisco Rivera Ordóñez (Paquirri fia, Antonio Ordóñez unokája) és Victor Puerto bizonyultak. (1995-től már mindhárman *alternatívás* matadorként lépnek föl.) A legjobb *picador* Diego Ortiz (Jesulín de Ubrique csapatából), a legjobb *banderillero* Mariano de la Viña volt (Enrique Ponce csapatából), a legjobb tenyésztő az egykor *rejoneador* Álvaro Domecq. (Azonos nevű apja is nagy *rejoneador* és híres tenyésztő volt, s 1994-ben e neves bikatenyésztő arisztokrata család más tagjai is eredményesen szerepeltek; Luis és Antonio Domecq fivérek pedig napjaink legjobb *rejoneadorai* közé tartoznak.)

Az 1995-ös évad legsikeresebb matadorai Ponce, Jesulín de Ubrique és Francisco

Rivera Ordóñez voltak. Mellettük ebben az évadban is kiemelkedően jól szerepelt a madridi Joselito (José Miguel Arroyo), aki legnagyobb sikerét szeptember 24-én Valladolidban aratta, amikor három tenyésztőtől való hat bikával küzdött meg, s hét fület kapott. Ekkor alkalma volt bemutatni a mesterség legszebb fogásait (a kezdéskor köpennyel *gaonera*, kitűnő *banderilla*-beütések, *recibiendo* „ölés” stb.). Joselito és Rivera Ordóñez is fel szokott lépni Ponce és Jesulín de Ubrique társaságában. Az évad legsikeresebb *novillerói* Carlos Pacheco (az évad végén súlyosan megsérült) és José Tomás voltak. (Ez utóbbi azon ritka spanyol matadorok egyike, aki először – mégpedig 1995. december 10-én – Mexikóban, közelebbről Mexikóvárosban kapott *alternatívát*.) A legjobb tenyésztő ismét Álvaro Domecq lett, míg a legjobb *rejoneador* Pablo Hermoso de Mendoza. (Utóbbi lovait – nem a legjobb ízléssel – a század első felének két nagy matadoráról, Chicuelóról és Caganchóról nevezte el.)

Minden vidéknek vannak kedvenc matadorai, akiknek emlékét ápolják is. Joselito mauzóleumát a sevillai Szent Ferdinánd (San Fernando) temetőben, Graneróét Valenciában a kor egyik legjelentősebb spanyol szobrásza, Mariano Benlliure (*1866, †1947) építette. A bikaviadal múzeumai közül a córdobait már az 1960-as években a város „öt kalifájának”, azaz öt legnevesebb matadorának – Lagartijo, Guerrita (Rafael Guerra, *1862, †1941), Machaquito (Rafael González, *1880, †1955), Manolete, El Cordobés – szentelték. (Az utóbbi kettő pályafutása során mesésen sok, több millió dollárnyi pénzt keresett.) Ami a torreadorok társadalmi állását illeti, míg a matadorok a legkülönbözőbb (s nem csak alacsony) rétegekből kerülnek ki, a *rejoneadorok* máig általában arisztokraták. Spanyolországban több neves torreadordinasztia működik, például Paco Camino fia, Rafael Camino (1994-ben még *novillero*, utóbb *banderillero*) és veje (Finito de Córdoba) is neves *torero*.

Spanyolországban belül Galicia és Katalónia számít a legkevésbé bikaviadal-kedvelőnek, s egy-egy vidéken egészen eltérő időközönként bukkannak fel nagy matadorok, bár a legnagyobbak között andalúziai mindig akad. Napjainkban például Alicante legnevesebb matadorai, José Maria Manzanares (J. M. Dols Abellán) és Luis Francisco Esplá kimondottan az idősebb korosztályt képviselik, míg a szomszédos Valencia nagy matadorai a fiatalok közé tartozó Enrique Ponce és Vicente Barrera. (Alicante reménysége az 1995 júniusában *alternatívát* kapott Paco Cervantes, míg Valencia korábbi kedvence Vicente Ruiz, El Soro volt, aki látszólag nem jelentős sérülése miatt néhány éve nem lép föl.) A spanyol-amerikai matadorok közül legnevesebbek a mexikói, idősebb korosztályt képviselő Manolo Mejía, Armillita (Miguel Espinosa) és Alejandro Silveti, valamint a kolumbiai, Spanyolországban és Mexikóban is sikeres Julio César Rincón Ramírez. Spanyolországban is nagy sikere volt az utóbbi évtizedekben a már visszavonult venezuelai néger, *banderillero*nak is kiváló José Nelónak (Morenito de Maracay). Mexikóban az 1995–96-os évadban a fiatal mexikói Rafael Ortega szerepelt különösen jól. A mexikói matadorokra jellemző, hogy a *faena* során a spanyolokéinál hosszabb mozdulatsorokat mutatnak be, viszont gyakran hibáznak öléskor. A külföldi matadorok közül újabban Spanyolországban és Spanyol-Amerikában is a fiatal Pedrito de Portugal („portugáliai Péterke”) az egyik legnépszerűbb.

A háttér

A bikaviadal gazdag szakirodalmához hozzájárulások a néhány neves matador (Francisco Montes, Pepe-Hillo, José Redondo, Guerrita, Domingo Ortega) nevén megjelent TAURAMAQUIA vagy EL ARTE DE TOREAR (A BIKAVÍVÁS MŰVÉSZETE) című művek, ame-

lyek némelyikét azonban legalábbis részben valószínűleg mások írták. Mindenesetre Domingo Ortega EL ARTE DEL TOREO (1950) című művéhez a filozófus José Ortega y Gasset írt előszót.

A bikaviadalok világa általában igen korrupt: a bikatenyésztők, a torreadorok, a bikaviadalok szervezőinek érdekeit és a fizető közönség igényeit eleve bonyolult dolog egyeztetni. Mindenesetre az *apoderadók* színrelépése e látványosságot kimondottan korrupttá tette. Kirívó például a valóban kiemelkedő matadorokat adott González (művésznevén Dominguín) családdal szövetséges Lozano fivérek tevékenysége. Közülük Pablo az 1950-es évek középszerű matadora volt, majd tenyésztő és *apoderado* lett; tanítványai, pártfogoltjai (Palomo Linares, Manzanares, Espartaco, újabban Vicente Barrera) pedig biztosak lehetnek sikerükben. Két, egyébként előzőleg is *torero* fivére közül Manuel negyvenéves korában kapott *alternatívát* Tangerben (Marokkó, 1970. október 4.) El Cordobestól, ráadásul maga Manuel Lozano volt a bikaviadal szervezője is. Többé nem lépett fel, de a három Lozano fivér úr a bikaviadalok világában.

A manipulációhoz hozzátartozik a *corridákról* tudósító újságírók lefizetése is. A bikaviadalokról szak- és napilapok, újabban tévéadások is beszámolnak. A hírközlés gyakran lakonikus rövidegességgel tudósít a bikaviadalokról (szereplésétől függően felsorolják a matador trófeáit, illetve a közönség reagálását: *palmas* „taps”, *silencio* „csönd”, *pitos* „fütyty”), az esetleges sérüléseket (*understatementtel* *percanca* „kellemetlenség”) azonban előszeretettel részletezik.

Bikaviadalokon szórványosan szerepeltek női torreadorok (*toreras*) is, például már 1654-ben említenek egyet. Goya egy bizonyos La Pajulera zaragozai fellépését örökítette meg egy metszetén. A legnevesebb *torera* a Peruban, Mexikóban és Spanyolországban az 1930-as évek végén, az 1940-es években portugál stílusban, lovon is fellépett Conchita Cintrón (Concepción Cintrón Verrill) volt. Napjainkban főleg Franciaországban népszerű lovas bikaviador (*rejoneadora*) María Sara. Spanyolországban hosszú ideig nők bikaviadalon csak lovon, mint *rejoneadorák* szerepelhettek. Újabban (1996. május 25., Nimes) kapott *alternatívát* Curro Romerótól, Manzanares jelenlétében, s lett ötödik (Európában első) női matador a madridi Cristina Sánchez.

A bikaviadorok általában szülőhelyük helyi Szüzét fogadják védszentjüknek. (Belmontée a sevillai La Esperanza, a Remény Szüze, Joselitóé a szintén sevillai, de más városnegyedbeli La Macarena volt). A Virgen de la Soledad azonban minden torreador patrónája, s az ő képe áll a madridi bikaring kápolnájában. A nagyobb bikarینگekben ugyanis kápolna (*capilla*) is van, ahova a *torero* betérhet imádkozni a viadal előtt.

A bikaviadal különböző elemeinek jelölésére külön szaknyelv szolgál, s a szavak jelentős részét a cigányos spanyol argóból (*caló*) kölcsönözték. Ugyanakkor számos spanyol köznyelvi kifejezés ered a bikaviadalok nyelvéből. A terminológia gazdagságára, valamint a nyelvközösség attitűdjére jellemző, hogy a bikaviadalok nyelvén szinte minden és mindenki nevének van szinonimája (például José Gómez – *Joselito* – *Gallito*; *matador* – *espada* – *diestro*; *estoque* – *espada* „kard” – *acero* „acél”; *toro* – *cornúpeto*, *cornúpeto* – *astado* „szarvas” – *res* „lábasszóság” – *bicho* „féreg” – *fiera* „vadállat” – *animal* „állat”; *asta* – *pitón* – *cuerno* „szarv” – *percha* „fogas”; *chiquero* – *toril*; *faena* – *tercio de muerte* – *suerte suprema* – *la hora de la verdad*). A dialektikális különbségre példa, hogy Mexikóban a muleta körülírása *flanela roja* „vörös flanel”, s itt zöld zsebkendővel a bíró a bika farkának trófeaként való odaitélését jelzi.

A *corridó*kon szereplő minden bikának és lónak van neve, s a matadorok jelentős része, sőt némely más *torero* művésznevén, becenevén szerepel, ami jöhet keresztnév-ből (például Paco, Paquiro, Paquirri, sőt Curro mind a Francisco „Ferenc” beceneve), szülőhelyéről (például napjainkban Jesulín de Ubrique, Finito de Córdoba, Pedrito de Portugal, sőt Espartaco „Spartacus” a Sevilla melletti Espartinasról) vagy másról (például napjainkban a már veterán, gyakorlatilag visszavonult Pedro Gutiérrez Moya művészneve El Niño de la Capea „a gyerek a bikaheccről”, tulajdonképpen a salamancai La Capea nevű bikaviador-iskoláról, tréfás újabb neve El Padre de la Capea „a papa a bikaheccről”). El Húngaro „a magyar” művészneven az 1950–1970-es években két középszerű mexikói torreádor, José de Jesús és Jaime Rivero szerepelt. A bikaviadal műnyelvében az *-ista* képzőt olyan speciális jelzőkben használják, mint például *derechista* (*derecho* „jobb” szóból, „aki a *faena* során csak vagy elsősorban a jobb kezét használja”, ez egyébként általában jellemző a spanyol-amerikai matadorokra), illetve a matador nevééről vett, stílusára utaló képzésekben, például *currista* (Curro Romeróról), *riverista* (újabban Rivera Ordóñezről), *litrista* (a Litri család tagjairól), *cordobesista* (korábban Manuel Benítezről, újabban Manuel Díazról). Ezzel az *-ista* képzővel jelölik az illető matador rajongóját is, például a jelenlegi, bikaviadalokat előszeretettel látogató, néppárti miniszterelnök, José María Aznar *manzanarista*. A mindig szabadban fellépő bikaviadorokra veszélyes szél (egyébként *viento*) neve *understatementtel* *aire* („levegő”); ha fúj, a köpenyeket beáztatják és homokban megforgatják, de ha túl nehéz, a köpenyt képtelenség jól kezelni. (Komolyabb eső esetén az előre meghirdetett bikaviadalok elmaradnak.)

A bikaviadal különböző spanyol művészeti ágak (képzőművészet, az alkalmazott művészetek közül a plakátművészet, zene, újabban fotó és film) kedvelt témája (például az irodalomban Duque de Rivas, J. Zorrilla, V. Blasco Ibáñez, R. Gómez de la Serna, Gerardo Diego művei), s e látványosság nevezetes, részletes leírása E. Hemingway HALÁL DÉLUTÁN (DEATH IN THE AFTERNOON, 1932, magyarul Papp Zoltán fordításában, 1969) című műve. Az irodalmi halhatatlanságot szerzett torreádorok közül az 1934. augusztus 11-én Manzanaresben halálos sebet kapott, drámaírással is kísérletező Ignacio Sánchez Mejías (*1891. június 6., Sevilla, †1934. augusztus 13., Madrid), Joselito lánytestvérének a férje a legnevezetesebb, mivel halálát megénekelte Federico García Lorca TORREÁDORSIRATÓ (LLANTO POR IGNACIO SÁNCHEZ MEJÍAS, 1935) című versében, s Hemingway is kora egyik legbátrabb, legjobb *banderillero*jaként említette. A bikaviadal valaha élt egyik legnagyobb szakértőjének az irodalomtörténész José María de Cossío⁶ számít.

Jegyzetek

1. Jelen ismertetést eredetileg a Magyar Nagylexikon szócikkének írtam, ott radikálisan lerövidített változata jelent meg (4. kötet, 3–6. o.). A műfajból adódóan, legalábbis néhány mondat jeles amerikai szakírókat – Ernest Hemingway, a brooklyni zsidó születésű, Mexikóban és Spanyolországban az 1930-as

és 1940-es években matadorként is fellépett Sidney Franklin (Frumpkin), Barnaby Conrad, James A. Michener – parafrázál. Hispanisztikai tanácsokat Dorogman Györgytől kaptam. Néhány külön életrajzt jegyzetként közlök. A bikaviadalról szóló főbb összefoglaló művek: J. M. de Cossío: LOS TOROS (1–4,

1943–61); B. Conrad: ENCYCLOPEDIA OF BULLFIGHTING (1961); M. Ortiz Blasco–J. M. Sotomayor: TAURAMAQUIA A–Z (1–2, 1991).

2. *Belmonte* (y García), Juan (*1892. április 14., Triana, Sevilla, †1962. április 8., Utrera): spanyol torreador. Pályafutása során (1910–35) páratlan sikereket ért el, forradalmasította a bikaviadalok stílusát (a köpennyel, *muletával* való munkára helyezte a hangsúlyt). Visszavonulásaok megírta önéletrajzát (JUAN BELMONTE, SU VIDA Y SUS HAZAÑAS, J. B. ÉLETE ÉS TETTEI, lejegyezte Manuel Chaves Nogales), majd pedig bikát tenyésztett Utrerában.

3. *Manolete*; eredetileg Manuel Laureano Rodríguez Sánchez (*1917. július 5., Córdoba, †1947. augusztus 29., Linares): spanyol matador. Nagy hagyományokkal rendelkező torreadorcsaládban született, azonos nevű és művésznevű apja (*1883, †1923) is matador volt. Tizenhét éves korától lépett föl, 1939-ben lett matador. Stílusát ökonomikus mozgás, szenvtelen viselkedés jellemezte. Pályafutásáról és haláláról számos művet írtak, például Francisco Narbona: MANOLETE. RIESGO Y GLORIA DE UNA VIDA (MANOLETE. EGY ÉLET KOCKÁZTATÁSA ÉS DICSSŐSÉGE, 1948), B. Conrad: THE DEATH OF MANOLETE (1958).

4. *Cordobés, El* („a cordobai”); eredetileg Manuel Benítez Pérez (*1936. május 4., Palma del Río): spanyol torreador. 1960-tól bátorsága és kitűnő reflexei révén Spanyolország legkiemelkedőbb matadora volt. 1965-ben 111 bikaviadalon (*corridán*) lépett fel, megdöntve Juan Belmonte 1919-es csúcását (103). 1972-ben vonult vissza, de azóta is alkalmanként rövid időre ismét az arénába lép. Utolsó fellépései 1995. március–áprilisban voltak, többek között napjaink kiemelkedő matadorával, Jesulín de Ubriqueával szerepelt közösen (*mano a mano*). Több spanyol filmben szerepelt, közülük az első az APRENDIENDO A MORIR (MEGTANULNI A HALÁLT, 1962) című volt. – Napja-

ink legnevesebb cordobai matadorai egy másik, Manuel Benítez utódjának tekintett El Cordobés (eredetileg Manuel [vagy Manolo] Díaz) és Finito de Córdoba (Juan Serrano).

5. Az 1994-es spanyolországi évad legjobb matadorai a spanyol televízió Torrespaña szerkesztősége, a Tendido Cero című műsorának véleménye alapján: 1. Jesulín de Ubrique, 2. Enrique Ponce, 3. Joselito (José Miguel Arroyo), 4. El Litri (Miguel Báez), 5. Espartaco (Juan Antonio Ruiz), 6. Finito de Córdoba (Juan Serrano), 7. José Ortega Cano, 8. César Rincón, 9. Julio Aparicio, 10. Manolo Sánchez. Mások tízes listáján szerepelt például a veterán Curro Vázquez (Manuel Vázquez Ruano) és Luis Francisco Esplá, a sevillai Emilio Muñoz, az ifjabb El Cordobés. Az 1995-ös évadra a tévéműsor sorrendje ez volt: 1. Enrique Ponce, 2. Jesulín de Ubrique, 3. Francisco Rivera Ordóñez, 4. Joselito (José Miguel Arroyo), 5. El Cordobés (Manolo Díaz), 6. El Litri (Miguel Báez); 7. César Rincón, 8. Finito de Córdoba (Juan Serrano), 9. Vicente Barrera, 10. Juan Mora. Mások véleménye szerint Emilio Muñoz, Pepín Liria, El Fundi, Esplá is szerepelhetne az első tíz között.

6. *Cossío* (y Martínez-Fortún), José María de (*1892. március 25., Valladolid, †1977. október 24., Valladolid): spanyol irodalomtörténész, a Spanyol Királyi Akadémia tagja. Legjelentősebb munkái a bikaviadalok történetét dolgozzák föl (LOS TOROS EN LA POESÍA CASTELLANA, A BIKAVIADAL A SPANYOL KÖLTÉSZETBEN, 1931; LA FIESTA DE TOROS, 1949; PANAJÍRICO DE JOSELITO, JOSELITO DICSSÉRETE, 1953). Fő műve a bikaviadalok monumentális LOS TOROS (1–4, 1943–61) című enciklopédiája, amelyet barátja, Antonio Díaz-Cañabate (y Gómez-Trevijano) (*1898. augusztus 21., Madrid, †1980. szeptember 16., Madrid) és mások két további kötettel (1981) egészítették ki.

„JUMP, SZEKULESZ!”

Közzéteszi Magyar László András

1940. szeptember 18-án a „City of Benarass” nevű angol utasszállító gőzöst német torpedótalálat érte. A katasztrófa során 294 ember veszett oda. A túlélők egyike Szekulesz Ernő budapesti kereskedő volt: az ő, feleségének már Amerikán keresztül hazajuttatott levelét közlöm alább. A levél szövegét rövidítettem és némileg

átalakítottam: toldás azonban nincs benne. Az itt olvasható dokumentum valódi történelem – történelem „alulnézetből”. S ezen mit sem változtattam, ha gyanítjuk, hogy az elbeszélő némileg részrehajló lehetett önmaga iránt.

Magyar László András

Augusztus közepén Londonban már teljesen leállt az üzlet, kereset nélkül maradtam, el kellett határoznom magam az indulásra. Ötezer utas volt előjegyezve előttem, én az ötezeregyedik lettem volna, ami azt jelentette, hogy 1941 előtt nem juthatok ki. A Cunard igazgatóját azonban megnyertem avval, hogy 35 év előtt Cunard titkár voltam a mostani vezérigazgató mellett. Így, mikor egy utas lemondta a jegyét, sikerült helyet kapnom a City of Benarassen, a halálhajón.

Augusztus végéig csak kisebb légitámadások voltak London felett, ám szeptemberben kezdtek nagyon súlyossá válni. Egész éjszakákat töltöttünk az óvóhelyen, képzelheti, milyen érzéssel hagytam hátra a gyereket. Szeptember 11-én, délután 4 órakor kísért ki a vonathoz, és kétségbeesett zokogással futott a vonat után, én pedig nehéz szívvel inttem neki búcsút, talán utoljára az életben. Őt Londonban egy dr. Bierer nevű pozsonyi orvos családjánál helyeztem el, biztos házban, amely egy bombatalálat dacára ma is áll. Azzal váltunk el, hogy ha egy mód lesz rá, kihozom magam után.

11-én éjjel érkeztem meg Liverpoolba, korán jöttem, sétáltam a pályaudvaron, de a rendőrök hamarosan betusztkoltak az óvóhelyre, mert borzalmas támadás kezdődött, amely reggelig tartott. Reggel aztán hét nagy táskával a hajóra mentem, ahol 12 órakor végre egy ragyogó, I. osztályú kabinban el is helyezkedhettem. A City of Benarass luxushajó volt, konvojban haladt, négy nagy hadihajó kísérte.

Az első napok igen kellemesen teltek. Csupa előkelőség utazott a hajón, és 103 gyerek is a fedélzet egy elkülönített részében. Fekete személyzet szolgált ki, indiai négerrek. Már az első napon nagyszerű társaságom akadt, akikkel később baráti viszonyba kerültem. Dr. Gulenszky, a washingtoni lengyel nagykövet, Prof. Davy, a montreali egyetem rektora, Baldwin Jobb ezredes, képviselő, Thomas Mann leánya és férje, dr. Lányi, egyetemi tanár, egy kanadai miniszter, aki megígérte, hogy bemutat a miniszterelnöknek, szóval ragyogó reményeim lehettek volna. Ráskay Laci szegény szintén a társasághoz tartozott, bár, nyugodjék békében, nem volt valami népszerű. Párszor beszéltem vele, elmondta, hogy az idegei nem bírták a bombázást, nem akart Londonban, fiatalon meghalni. Első dolgom lesz – mondotta –, mielőtt megérkezem New Yorkba, hogy felhívom telefonon az anyámat, mert szeretném a hangját hallani. Úgy

látszik, nagyon szerette az anyját, mert nagy elragadtatással beszélt róla. 163 angol fontot vitt magával, az útipoggyásza 100 fontra volt biztosítva Cookéknál. Ugyan nekem nem mondta, de itt Londonban bizalmas barátai tudták, hogy 30 ezer dollár várta Amerikában. Egyelőre Miami akart menni 3 hónapos pihenőre. No hiszen, szegény!

Szerdán indultam el tehát Londonból, csütörtökön szálltam hajóra, de a hajó csak pénteken, szeptember 13-án (!) indult el Liverpoolból. Vasárnap és hétfőn ragyogó napsütéses időnk volt, hétfőn éjjel azonban viharosra fordult, s kedden a rettenetes orkánban a hadihajók magunkra hagytak. Mindenki tengeribeteg lett, alig páran üldögéltünk az étkezésnél. Kedden délután a lengyel nagykövettel és a lengyel-amerikai hajóstársaság igazgatójával römiztünk vidám hangulatban, nekem egy Hurvitz nevű angol kapitány kibicelt, és csodálkozott, hogy folyton nyerek. Este hétkor egy Poley nevű kanadai milliomos vendégei voltunk a bárban a szokásos whiskyre, nyolckor pedig az étteremben mesés vacsorát kaptunk. Kilenc óra után mentünk fel újra a bárba, ahol Baldwin ezredes szolgált a kötelező likőrrel, feketével és szivarral. Alig ültünk azonban itt egy órája, amikor 10 óra 15 perckor bekövetkezett a legrettenetesebb katasztrófa.

Sok robbanást hallottam már a világháborúban és most Londonban is a bombázásokkor, de ilyen őrzítőt még el sem tudtam képzelni. Mintha az összes fogamat egyszerre húzták volna ki. Ami pedig azután történt, az leírhatatlan. Az emberek halál-sápadtan ugrottak fel a helyükről, fojtó puskaporfüst töltötte meg a hajót, megszólaltak a vészjelző csengők, és kigyulladtak a fedélzeti lámpák. Az első pillanatokban nem volt fejvesztettség. Én, bár mélyen megrendültem, felismertem a helyzetet, lesiettem a kabinomba, ahol felvettem a télikabátom és a mentőövem. Visszasiettem a szalonba, kerestem a társaim, akikkel együtt a 6-os számú mentőcsónakba voltam kijelölve. Ott is volt mindenki, csak Ráskay Laci és a parancsnok tiszt hiányzott. Ráskay egy perc múlva megérkezett ugyan, de mentőöv helyett egy csomó könyvvel a hóna alatt. A tisztünk nem jött, mire Baldwin ezredes a fedélzetre vezette a csapatunkat. A csónakhoz érve 32 négert láttunk a csónakban, az összes helyet elfoglalták. A hajó ekkor már süllyedni kezdett. Baldwin ezredes kiadta a parancsot: előbb a nők és a gyerekek ülnek a még szabad helyekre. Felálltam a hajó peremére, Baldwin pedig feladta nekem elsőnek a hajóskapitány feleségét, 13 éves fiát és egy 16 éves lánykát, egy 40 év körüli nőt 14 éves fiával, egy hatvanéves asszonyt, Guggenheimét és 72 éves férjét, majd dr. Lányinét, Thomas Mann leányát. Abban a pillanatban azonban, amint Lányinét beemeltem a csónakba, a négerek leengedték a csónakot 5 emelet magasságba a víz és a fedélzet közé. Baldwin ezt látva felordított: „Jump, Szekulesz!”, és lökött egyet rajtam. Esés közben sikerült elkapnom a kötelet, és a csónakba zuhantam, pont két négerre. Rettenetesen megütöttem a térdem. Alig tápászkodtam fel, mikor a jobb szélén az egyik néger elengedte a kötelét, és a csónak élével a vízbe esett. Rögtön tele is lett vízzel, és a negyven utasból 26 kiesett – mind néger, kivéve a 14 éves kisfiút, akit egy ausztrál kihúzott a vízből, és visszaadott az anyjának. A négereket nem húzta ki senki.

A hajó most már sebesen süllyedt. Elkészültem a halálra, imádkoztam, elbúcsúztam Magától, a fiamtól, testvéreimtől, egy pillanat alatt végigtekintettem egész életemet, és elkecserevedve bár, de nyugodtan vártam az elkerülhetlent. Ebben a pillanatban egy tizemeletes hullám felkapta a kis csónakot, és négy-öt száz méternyire odébbhajította a hajótól, amely már félfoldalára billent, és percek múlva elsüllyedt, magával rántva 25 csónakot utasaikkal együtt. Később megtudtam, hogy 11 csónak maradt a vízen. Mindez, amit itt leírtam, 12 perc alatt történt.

A borzalmak éjszakája következett. Kezdetben azt hittem, hogy a kíséretünkre rendelt hajók egyike mellettünk van, és majd felvesz, de olyan vihar és sötét volt, hogy csak a haragoszöld hullámokat láttuk, hajót sehol, sőt a többi csónakot is elvesztettük szem elől. Egyedül maradtunk, 1000 km-re kinn a tenger kellős közepén, nyakig vízben, a legnagyobb viharban. Nekem a térdemen ült az egyik nő 3 éves fia és 6 éves kislánya. Az asszonyok jajgattak, a gyerekek sírtak, a megmaradt 12 néger imádkozott, én pedig rezignáltan vártam a halált. Az összes evező elveszett, enni-innivaló nem volt, a víz 9-10 fokos lehetett, tudtam, hogy csak órákig lehet kitartani. Még szerencse, hogy aznap este olyan jól bevacsoráltam.

Visszatérve a hajó leírásához, meg kell jegyezmem, hogy Ráskay nem is tett kísérletet rá, hogy a csónak után a vízbe ugorják: megőrült szegény, ami nem is csoda, őrjítő volt hallani az asszonyok jajongását. A torpedó azt a helyet találta el, ahol a 103 gyermek aludt, és azonnal megölte a többségüket. Ráskay, Lányi és én voltunk magyarok: mind a kettő ott maradt a hajón Baldwin ezredessel és Rudolf Olden német író 36 éves szép feleségével együtt, aki nem akarta az urát elhagyni.

Térjünk vissza a csónakhoz: A vihar egyre nő, az egyik gyereket, a fiút hátraadtam az anyjának, aki lassan magához tért, míg a kislány nálam maradt. Most egy rettenetes havas eső nehezíti meg a helyzetünket, elkerülhetetlen a végzet. Újra imádkozunk és búcsúzunk. Most már nehezebb meghalni, sírok és zokogok arra a gondolatra, hogy mi lesz magával és a gyerekekkel, nélkülem. Ebből a hangulatból felráz az egyik néger, aki ájultan esik a csónak alján összegyűlt vízbe, fejfelé, éppen a Lányiné lábához. A nő ordít, mint az örült, a csónak billen egyet, és örömmre nagy csomó víz loccsan ki belőle. Ugyanekkor egy másik néger is a vízbe hanyatlik. A hullát, könnyíteni akarva a csónakon, a kellő pillanatban a tengerbe csúsztattuk.

Ekkor körülbelül éjjel 12 óra lehetett. Ettől kezdve a négerek kb. húszpercenként haltak meg, mert a fűtőházból, negyvenfokos melegből félmeztelenül ugrottak a csónakba, és a 10 fokos víz és a hideg megölte őket. Éjjel 2 óra van, már kilencen meghaltak. A hároméves kisfiú is meghalt, az anyja elájult, és a kis hullát a csónak végén levő száraz padkára helyezte el. Megint meghalt egy néger, és meghalt a kislány is az ölemben, de még tartottam, mert nem akartam, hogy az anyja észrevegye. Ekkor kínos jelenetre került sor. A három néger közül az egyik felszólított, hogy dobjuk ki a kis hullákat, én azonban féltem, hogy az anya, aki közben magához tért, beleőrül, ezért leintettem a négert. Ez hozzám ugrott, és ki akarta venni a kezemből a kislányt. A jobb lábammal hasba rúgtam, elesett, de felugrott, és egy éles vassal vagy késsel lábon szúrt. Kilencszer a jobb, nyolcszor a bal lábamba döfött. Az első percekben nem tudtam védekezni, de mikor láttam, hogy a dolog komolyra fordul, ledobtam a kislány holttestét, és teljes erőmmel halántékon ütöttem a négert, aki elesett, de megint feltápászkodott, ekkor újból szájon vágtam, hogy orrán-száján dől a vér. Amire leült, sírt és törölgette magát. Reggel felé aztán elkapta a görcs, kékültni kezdett, s hat órákor őt is kitoltam a csónakból. Tíz óra újabb fekete felhők, erős eső. Távolabb már láttunk egy-két mentőcsónakot. Tíz óra után meghalt az öreg Guggenheim, 12-kor a felesége. Én már olyan gyenge voltam, hogy nem tudtam lábra állni, hogy az öreg szemét lefoghassam. A csónakban maradt még Lányiné, a hajóskapitányné asszony a 14 éves fiával és 3 néger. Rettenetes órák következtek, és sehol semmi a láthatáron. Négy órákor meghalt a gyerekek anyja, és a többiek is legyengültek, részben az éhségtől, részben a rettentő hidegtől. Félő volt, hogy elalszik valamelyik, és a hullámok lemossák a csónakból. Nekem már minden reményem elveszett: minél előbb jön a halál, annál jobb – gon-

doltam –, de bámulatos szívósnak bizonyultam. Öt óra lehetett, és ismét imádkoztunk, előre rettegve a közelgő éjszakától. A menekülés első jelét, fekete füstszalagot a távolból a kis kamasz fiú vette észre, pár perc múlva mindannyian láttuk. Örökkévalóságnak tűnt, amíg kibontakozott a hadihajó sziluettje. Ordítóztunk, mint a vadak, a hajó pedig folyton közeledett. Már láttuk, hogy egy torpedóromboló. Meg-megállt egy-egy helyen, és felszedte a kollégákat, míg végre 6 óra 30 perckor bennünket is kimentettek. H. M. S. Hurrican volt a hadihajó neve. Letépték a mentőövemet, adtak egy vizes pohar pálinkát, és bevitték a gépházba. Ott lehúzták a vizes ruháimat, és matróruhába öltöztettek. Ezután felvittek egy terembe, ahol az orvos bekötözte a sebeimet. Ezek a kedves skót matrózok, egyik túl akart tenni a másikon, hogy segítsen rajtam, biztattak, vigasztaltak. Szinte berúgtam a sok italtól, és a fáradságtól elaludtam. Csak másnap reggel ébredtem fel. Matrózok hozták a reggelit, de nekem seblázam volt, nem tudtam sem enni, sem inni. Szerdán mentettek meg, és pénteken éjszaka érkezünk egy skót kikötőbe. Hordágyon lecipeltek a hajóról, és egyenesen Glasgow-ba vittek egy sebesültszállító autón. A lábam begyulladt, és egészen feketeskék színű lett. Az orvosok előbb amputálni akarták, csak amikor mondtam, hogy cukorbeteg vagyok, hívták a professzort, aki injekciókat adott: ez mentett meg az amputálástól. Londonba telefonáltam, és érintkezésbe léptem a gyerekekkel, aki vonattal azonnal lejött, és vélem maradt két hónapig. Innen Londonba szállítottak, ahol begyógyult utolsó sebem is.

Íme, megúsztam. 70 évesnek becsülnék az emberek, pedig csak ötvennégy vagyok. Megőszültem egy éjszaka alatt, lefogytam húsz kilót, de már lassan kezdek rendbe jönni. Eleinte az volt az érzésem, itt már nincs mit keresnem, úgy voltam, mint egy eltemetett ember, akitől már mindenki elbúcsúzott, ám aki mégis visszatért. Később ez az érzésem elmúlt, csak néha álmodom újra a rettenetes robbanást, hallom a nők és gyerekek rettenetes halálordítását, látom a vízben a fuldoklókat, de ez is elmarad már: az idő gyógyít. Most már talán minden jó lesz.

A Maga Ernője
1940. november 20.

Méhes Károly

LOWER EAST SIDE, ELTÉVEDTEM

A napos délelőtti utca félelmetes.
A nagy író kis íróként itt járt volna?
Ládákban rohadó gyümölcs, a borbély zárva,
minden létezés hiáavalósága
az aszfalt repedései mentén.
Belátni egy üres iskolába.
Hihetetlen mennyiségű tábla:
Zárva, Elköltözött, Eladó.
Mint egy befoghatatlan rádióadó,
csak távoli surrogást közvetít.

És én, aki először járok itt,
egyszerre bénító fájdalmat érzek,
hiába csöppent a nap rám mézet,
mardos, hogy tessék, mindennek vége.
Majd taxit fogok. Várnak ebédre.

Szentkuthy Miklós

[BEZÁRULT EURÓPA]

Közzjáték

Közzéteszi Tompa Mária

Szentkuthy Miklós hagyatékában többek között egy 1949-ben keletkezett befejezetlen, kiadatlan, cím nélküli regény maradt fenn. A kézirat egy részletét a *Thélème* című folyóiratban [IME, TARQUINIUS] címmel tettem közzé, minthogy az első ötven oldal a száműzött Tarquinius Superbus római király viszontagságairól szól, valamint egy kaszárnyáról a birodalom limesén, a Kárpátok havasaiban. A római tör-

ténet azonban hirtelen félbeszakad, a szöveg váratlanul napló-regénnyé alakul át; 1949. szeptember 7-én olyan esemény történt Szentkuthyval, amely feldúlta, és a regény kifejtését eltérítette: minden bizonytalansággal politikai jellegű, egyben személyét, egzisztenciáját is érintő esemény. – Az itt közölt rész önálló betét a regényben; címét a szövegből vettük.

Tompa Mária

Mióta utoljára vettem kezembe a tollat, olyan sötét felhő kötött ki életem fölött, hogy csodálkozom: még nem felejtettem el a betűket. Sokáig nem is tudtam a papírra nézni: halottnak éreztem magamat, akinek semmi köze nem lehet többé a műhöz. Hiszen mielőtt ez a gonosz és síri sötétség rám telepedett volna, már akkor is csodával határos erő vagy inkább megveszett dac és aszkétacsökönység kellett ahhoz, hogy egy-egy oldalt megírjak: hallja-e vagy olvassa ezt valaki majd még a világon? És ha igen, vajon nekem tudomásom lesz-e róla? No, Alsdorf-színész színészkedő unokája, hogy ízlik? hogy bírod? a közönség nélküli reménytelen remeteséget, siralomházi magányosságot?

Ugyanazon az úton jöttem le kocsmakerti, kora hajnali íróasztalomhoz, mint más-kor, de a tárgyak, fák, fények nem attól ugyanazok, hogy ők önmagukban (legalábbis látszólag) változatlanok, hanem hogy mi, a mi nyomorult kis életritmusunk ugyanaz, a mi hangulatunk, visszhangunk vagy pupillánk egyforma, napról napra. Megtölteni a töltőtollat, megkeresni a törőrongyocskát, valami nehéz német lexikont rakni a függöny végére, hogy a szél ne keverjen bolond farsangi zászlót belőle, ferdén vagy egye-

nesen szívókáztatni a buta töltőtollat az óriási lapos íróasztal sivatagján, ahol csak egy Picasso-kép színes nyomtatott másolata hever, valami amerikai *Vogue*-ból két darabban kitépve. Az egyiket egy keresztje-veszett Y alakú Krisztus-corpus, a másikat Borsos Miklós bronzérméje nyomja az én ábrázatommal rajta, régi római vagy kis-ázsiai pénzverőmodorban. Ezek is azért vannak a *Joie de vivre* képre rakva, hogy a szél el ne fújja a kitépett, lenge lapokat.

Aztán át Dolly szobájába, ő még ágyban, összevissza tekeregve – (én mindig úgy alszom, mint középkori kókoporsók fedelén a kinyújtott vitézek, vagy beretvaélesztő borbélyszíjnál egyenesebb halott püspökök). Az ablak nyitva, a vadszóló hatalmas tincsekben és zsíros-zöld meg rozsdapörkös kontyokban omlik be a szobába, kis hija, hogy körül nem futja az asztali lámpát a török metszésű asztalkán az ágya mellett – vajon meddig maradhat ebben a szobában? vajon meddig maradhatok én vele? meddig láthatom? Dolly takarója mindig legnagyobb részében a földön van, talán egy csücske takarja még a vállát, de az egész óriási redőzet ott terpeszkedik a padlón komikus haszontalanságban.

Odakünn a kislányom szobájában – amelyet talán vagy inkább valószínűleg örökre hagyott el Marion – a másik alvó, Magda, ott is nyitva az ablak a kert felé, a rácsos-göcsös körtefák, síró levelű és méregszemű szilvafák felé, egypár kukorica és napraforgó is odanéz a hajnali fagyott csendben. Hányszor imádkoztam hangosan ebben az ezer gyerekszenvedéstől és szerelmi dühtől meg gyönyörtől agyonélt szobában azért, hogy nem akarnék már semmit, lemondtam jóformán mindenről, de legalább egy ilyen apró kertben, két megégett kukoricaszár és három süket cintányéros napraforgó között fejezhessem be kettétört és félrefolyt életemet, reményeim csörgő cserepei fölött. De még ezt sem szabad, még ezt sem lehet: remetecsöndességem csak újabb, még büntetőbb csöndnek számítana.

Magda feje fölött a nyersvas kétkarú villanylámpa, ő fabrikált mázolt piros papírból hosszúkás pergamensüvegeket a körtékre, ő végezte, a maga tündéres-kamaszos fűrő-faragó kedvében az egész villanyszerelést. Ott az ágy fölött nincs semmiféle kapcsoló, csak valahol messze-messze, a szoba másik sarkában lehet gyújtani, meg „ojtani” az ő kisgyerekes, szerény hangulatlámpáját. Mikor véletlenül nem valami gyerekes durcássággal hazudott betegség miatt bujkált aranyhaltestével az óriás dunyhák alatt (: fikarc vanília egy óriási tejszínhab-pofonban...), hanem a szerelemnek élt, akkor a legfantasztikusabb karnyújtóztatásokkal nyúlkaft fel a két sipkás villanykörtéhez: „majd bolond lesz” kiugrani az ágyból és egy behemót, klinikafehér szekrény mögött vakargatni a messi kapcsolót, abbahagyva a szerelmet és lúdbőrözve a hideg kertek holdtölte fagyától. Inkább a körtéket csavargatta, lazítgatta a gallérjukban, míg el nem aludtak. Az a paszulyinda, melyet Münchhausen báró növesztett a Holdig – azt hiszem, az se nyújtózkodott ilyen egyenes-egyenes karcsúsággal az egekbe, mint Magda karja, mikor úgy akarta eloltani a lámpát, hogy azért a „Venus-pattern shouldn't turn away...”.

És a kis „barokk” lépcső a lejtős kertben: kezemben papír, töltőtoll, könyvek, még mutogatom is őket erősen, hogy fent a manzárdszobákban kukucskáló házmester és házmesterné lássák, dolgozni megyek a kocsmakertbe, nem pedig részegeskedni. Hát igen, valóban írni mentem, és nem a réges-rég megutált szemét pálinkáért. Közben zümmögő mosollyal megvettem magamat: ilyen gyáva kis poltron vagyok, azzal törődöm, hogy vajon mi a véleménye a házmesteréknek rólam? És ha innék? Miért vagyok ilyen gyáva szolgálja a legbutább pletykának és kicsinyesen rágcsgáló patkány-

rágalmaknak? Mi köze annak a kiszáradt, gyomorhajos, lesipuskás házmesternek ahhoz, hogy én remekműveket írok-e, vagy balog muslincaként belefulladások a tizedik homoki fröccsbe?

Én a kétszárnyú és csigázó, „barokk” lépcsőn mindig a bal felé eső oldalon lépegettem lefelé a sovány félkert vagy álkert óriási fasora felé; furcsa viccek, babonás játékok, apró dacoskodások ürügye volt, ha másokkal együtt mentem le a lépcsőn: ki megy jobbra, ki balra? ki mellé szegődjem, kit bántok meg kevésbé? és hasonló világtörténelmi gondok.

A fák! A fák! Mikor hajnalban felhúztam a redőnyt, és nagy dupla hurkot bogoztam a gurtnijából, hogy vissza ne zuhanjon, már akkor is úgy üdvözöltem az ablakból a fákat, mint a testvéreimet, jézusaimat és szeretőimet, anyáimat és metaforáimat, talán úgy, mint akik mindennél is mindenebbet jelentenek. Ezeket a legmélyebb és legdöntőbb érzéseimet szeretném olyan egyszerűen kifejezni, mint amilyen egyszerűen fogy minden kortynál a pohárból a víz. Persze mégis bele-belelábolok buta idegeim rongyos rutinjából a Szent Ágoston-féle barokkba. De én ezt a barokkot már nem díszruhaképpen, hanem Jób-fekély- és vezeklő-daróképpen viselem. Mikor meglátom a tengerfekete vagy árvácskakék égálgját – köd és vihar, halál és acél, hideg reggel és éjfél tovább fenyegető alvadéka –, akkor át szeretném ölelni az egész természetet, madarakat, fákat, csillagokat, beleim bugyborékait és Krisztus keresztjét: a halálra gondolok, a természetre gondolok, a vallásra és az örökkévalóságra gondolok, a művészetemre és a művemre gondolok, a betegség és a szerelem számomra kisorsolt útfajra gondolok, a történelem és egyéni életem összefüggéseire és ezen furcsa játszma kiszámíthatatlan végeredményére gondolok. Micsoda vörösek és micsoda vibráló aranyfények az égen; és benne a fák fekete rajza, együtt a felhők és a gesztenyék, együtt az örökzöldek és a halni való zöldek, talán a toll nem érheti utol azt a beleolvadást, a szenvedésnek, titoknak, kételynek és mégis vergődő végakarattal hinni akarásnak vallásos és művészi káoszát, mellyel így hat óra tájban kinézek, furcsa ferde szögben, az ablakon a kerti hajnal felé, a testem csupasz, mert így illik a betegséghez, kéjhez és halálhoz. Jézus is Dionysos-pőrén „akasztatta fel” magát Jehova nagyfene „plusz”-alakú madárjlesztőjére, és azt a Dionysost is pongyola nélkül rágták szét a tigrisek vagy a menádok. És olyan szentséges ez a dialógus egy csontváz és a rezdületlen, hatalmas, fekete levelű hajnali fák között.

A második találkozás a fákkal itt a „tróger-barokk” lépcsők táján történik: az őszi napfény rozsdája találkozik a levelek lehelet-korai rozsdájával, mit is akarok én ezekkel az óriási fákkal, ezekkel a lebegő levelekkel? Közéjük temetkezni, beléjük öltözni, hideg zúgásukkal nemcsak a fületem, hanem egész testemet megtölteni; kérni az Istent, akiben nem tudok hinni, de utolsó pirosvérséjtemet is az ő cáfolhatatlan mítosza részegíti leírt soraim felé: kérni ezt az Istent, hogy ez a fa és ez az „én” ne múljon el sohasem, ami ilyen szép, ami ilyen szenvedélyes csoda, az maradjon meg mindörökké. Rág a kétely: meddig? meddig? láthatlak még örökké mulandó, halálraitélten végtelen törzsökös növényeim? Tudom, ó, nagyon jól tudom, hogy az a varázslatos béke, az az ezerpikkelyű shakespeare-síri csönd, amely néma zöldjeitekből, mint valami hűvös kábulat árad felém, az sem igazi csönd. Savak, bogarak, oxigének, klímák, gyökök érgörcei, ezer háború és ezer gyilkosság, az egymást felfalás isteni kényszere nálatok is éppúgy a fekete repertoárhoz tartozik, mint a világtörténelemben, de legalább *nem látom*. És az ember úgysem igazság és hazugság választójára került, hanem csak kéjes maszlag és gyilkos maszlag megalkuvó alternatívája közé. És kifejezni, ábrázolni titeket, azzal az ábrázolással, amely a halál elleni halálraitélt küzdelmében már nem

tesz különbséget lírai izgatottság és tárgyias pontosság között: az ilyen ábrázolásban az örült másoló hűség és az örült vallási-művészi vonzalom a rügyek szentséges-precíz körvonalai után már egyértelműen egybefolyik. Isten, búcsúzás, műalkotás... ezek kísérik a fasorban a kocsmakert felé.

Korán kelek, legtöbbször még a Hold is fent van az égen. Milyen gyönyörűséget okoz nekem így hajnalban ez a hófehér (és most persze gömb alakú és nem lapos) Hold! Körülötte az alig sárguló meg fehérülő levelek – Ophelia fejét koszorúzták így a virágok, mint ezek a rezdületlen, kihűlt Danaé-aranyak a Holdat. Néha-néha egy nyomorult vándorcirkusz vetődik errefelé; hogy irigyeltem a zörgő csontú gebéket, koptatott sebekkel és tetves sörényükkel; életem oly reménytelen, szerelem, pénz, egészség, hivatal, irodalom: oly csigalépcső vagy forgószél alakjában csavarodnak le rólam, cinikus sebességgel, a káröröm mérges sivatásával, hogy boldogan, vallásos és kifáradt alázattal cseréltem volna ezekkel a koszos gebékkal; csak rágnám a taposott tallót, nem törődve már semmivel, miután már semmi sem törődik énvelem. Bezzeg egypár éve még igazán nem gondoltam volna, hogy ilyen epekedő, misztikus vágyódással és könnyöggel szeretnék beteg cirkuszlóvá változni.

A kocsmakert közelében van egy furcsa kis kertecske: a rét közepén, akkora, mint a tenyerem, és egészen pókhálószerűen vékony lécekkel van elkerítve – még egy zöld béka alatt is leszakadna az ilyen létra –, de ezek a lécek telides-teli vannak halványkék óriási hajnalka-trombitákkal: ennél szebb reggeli imádságot, mint megpillantani ezeket a kék szemeket vagy csillagokat, Beato Angelico pillangóit, nem tudok elképzelni. Világítanak, szűziesek, frissek, átlátszók és szárukban dzsungelesen dúsak: megint az a legbelsőbb és legörvényesebb izgalmam veszi körül őket, mint a fákat: a természet titka, szerelme, szépsége és egyetlensége; felajánlani őket áldozatképpen valami istenségnek, akinek bőre az én anarchikus, mindent kiirtó kételkedésem, és akinek sötét vastagbelei az én kiirthatatlan és végtelen vallásosságom; velük együtt imádkozni, velük együtt menni az örökkévalóságba; a mikroszkóp és a vegytan legrafináltabb elemző eszközeivel felfejteni sejt-sejtjeik legapróbb titkát; valami kétségbeesett kétfelélé tépetség aközött, hogy ettől mindörökre búcsúznom kell, mert ó, jaj, mennyire tudom, hogy a holttestek valóságok, és a másik: hogy ez nem és nem múlhat el sohasem! ilyen szadizmus talán csak mégsem létezik, hogy az az X teremtő vagy X első ok, amely mindent és bennünket világra hozott, az olyat talált volna ki éktelen gonoszságában, hogy belénk oltja az örökkévalóság, a testek és virágok feltámadásának erős és követelőző vágyát – ugyanakkor elpusztít mindent az örök halálba és semmibe: család az egész? Mint a jiddis színház pajeszos raisonneurje, odaguggol valami ördög a felbonthatatlan koporsónkra, és süket fülünkbe kukorékolja: „viel melóchesz, wenig bróchesz”...

Az imádkozás körül fordul meg minden, az az ómega és az alfa: noha rögtön, az első pillanatban ott jelentkezik a méreg, a mérgelem, ti. az a gondolat, hogy *lehetetlen* emberi morállal és logikával jó istennek képzelnünk olyan istent, aki olyan *végtelen távolságot* teremt saját maga és kreatúrái között, hogy imára egyáltalán szükség van. Az ima a legkeservesebben önellentmondó vagy paradox dolog a világon: egyrészt legörültebb, leggyermekibb, legzsigeribb szükségem! semmi, de semmi a világon nem kell úgy, mint az imádság! ima vagy én: a legközönségesebb példa azonos értelmű szavakkal és, és, és: az ima ténye egyúttal a legnagyobb vád az Isten vagy bármi isten *ellen*: hogy lehet a teremtő olyan ördögien aljas, hogy minket állandóan nyafogtat és nyomorít, mint a legkomiszabb utcagyerek a kitépett lábú cserebogarat?

És mégis, hitetlenül, kétellyel, reménytelenül, egyetlen facér „pro” nélkül a vallások iránt: imádkozom ezekben a sötét napokban, amelyeknek csak elején tartok, és feltartóztatathatlan biztossággal csak még sötétebbek lehetnek. Épp ezért próbálom sitetve, úgy, ahogy tudom, megírni ezt a közjátékot: mikor a hullámok végleg összecsapnak az ember feje fölött, akkor már csak a halálfélelem beszart béna állatja! ott már sem írni, sem imádkozni, sem gondolkozni nem lehet, csak valahol a tudat vagy a tudatalatti mélyén kérődzni az agonizáló évmilliós vádját a Dög Teremtő Valaki ellen... az őrzítő testi-lelki szenvedések ilyen kálváriáját kell végigjárnom, hogy jutalmul érte megkapjam... az örök megsemmisülést? Ó, angoljaim, gyertek tompítani spanyol barokkomat, és mondjátok csak pipázva és dűnnyögvé: rather unequal business (vagy talán csak ennyit: rather...).

Éppen tíz éve írom a *Szent Orpheus Breviáriumát*: bezzeg bandzsa csillagok és keserű ómenek kísérték a születésedet is, meg ezt a rajtam (csonka pók agyonrongyolt hálójában...), ezt a rajtam kívül senki által nem ünnepelt jubileumot. Mikor a sötétség most szeptember hetedikén olyan vastagra kelt és hosszúira nyújtózkodott, hogy giccs-Greco karjaim és lábaim sem érték el a végét, elővettem újra a szentek életét, hogy megnézzem: miféle katolikus strázsák voltak odafent szolgálatban azokon a napokon, mikor életem legsötétebb gödrébe buktattak? Oly természetes volt ez a gondolat, egyrészt az imádság kétségbeesett kéjence vagyok, másrészt nem az volt-e első gondolatom, mikor abba a műbe fogtam, hogy sorba megírom, egy-egy rövidebb fejezetben, egy-egy szent életét, és utána: novellákat, esszéket, imákat, filozófiákat, gyónó-mániás napló-szenyveseket, tudományos feltevéseket, ezeregyéjszakás fonódó-fonatalos fűzérben, mégpedig aszerint, hogy egy-egy szent életében miféle *motívumok* fordulnak elő? Például Szent Nonentius de genere Superpresente életét elmondom, mondjuk öt puritán, tömör oldalon, és az ő életében a következő szemet szűrő ihletelésztő motívumok fordulnak elő: leánykereskedelem elleni küzdelem; tengeri vihar; a nő-pápa antiklerikális legendája; belga kereskedelmi kikötők matrózélete; zsidó származású inkvizítorok a spanyol barokkban; egy kis-ázsiai legenda, mely szerint Mária Magdolna egy varázslóval üzletet kötött, aki kiügyeskedte, hogy Magdolna volt tulajdonképpen keresztre feszítve, és Krisztus eltűnt valahol Egyiptom és Kína között; pestis pusztít Bizáncban, és egy szent nő házában mindenki egészséges és hófehér bőrű marad: isteni csodaképpen a mór cifrázatú *paloták* oszlopai és boltívei kapják meg a betegséget... és így tovább, és így tovább. Mindez, majdnem katalógus-szárazsággal (...képes lennék én valaha is erre?...), a breviáriumi életrajzban. Utána? Ami történet, gondolat, lírai foszlány, emlék valaha életemben vagy képzeletemben előfordult ilyen dolgokkal kapcsolatban, mint: leprás vagy pávaszemű szajhák; tengeri utazás; érosz és oltár, szentség és blaszfémia; antwerpeni handlák és rembrandtok; zsidóüldözés és Biblia; árja halandzsák és sémi dreck-logikák: ezek mind szépen, mint a kis sárga bóbíta-csirkék a vén anyatyúk köré letelepszének. Ha aztán mindet megírtam, jön a következő szentéletrajz, „új műsor, új vezetés, új motívumok”.

Így indult ez a nagy Breviárium (a „monumentalitás” minden stupid igénye nélkül: inkább a gótikus vagy hindu halmozás szenvedélyes gyönyöre vezette, ami valami egészen állatiasan naiv dolog, semmi köze holmi germán „synthese”-hez...). Természetes, hogy azokban a legfeketébb pillanatokban, mikor úgy látszik, hogy nemcsak a szerző teste, hanem maga a mű is a végső és végleges pusztulásnak van kitéve, visszatér ihlető szentjeihez, akikben nem hisz, de csak velük és általuk tud élni és még inkább meghalni. A szerencsétlenség (egyébként Isten őrizzen, hogy buta túlzással túlromantizál-

jam a dolgot: de – nem tehetek róla – a leskelődő éhhalál mégiscsak éhhalál...), a szerencsétlenség szeptember hetedikén ért el hozzám, mint „ördögi üdvözet”, de mivel az ebédet előbb *főzik*: nem a szeptember hetedik szentjeimet kezdtem olvasni, hanem abból az időből, amikor *főzték* ezt ellenem (ők? vagy nem ők? ...nem, nem ők, mert ők vagy jók hozzám, vagy egyáltalán és borzalmas biztonsággal nincsenek...) – szóval szeptember negyedikén nyitottam ki a szentek életrajzát.

Apró betűkkel volt nyomtatva Szent Ida „özvegy” neve... (valami pokoli humor van ebben a szakrális-bürokratikus „özvegy” szóban, ha az ember hivatalos klerikális kincses kalendáriumokban olvassa: „özvegy” – mint valami reklámfoglalkozás, mintha más sohasem lett volna a világon özvegy)... Olvasom, hogy a westfaleni templom előcsarnokában állították fel férje hatalmas kőkoporsóját, és erre ő, a professionalista özvegy, külön kis cellát épített a szarkofág tetejére, abban élt, betegen, bomlott belekkel, szerelemben a halottal, aszkézisben férje Égi Gyilkosával (: ugye Isten, ez a „helyes kifejezés”?...) Nem kavarognak-e ebben a cellában és koporsóban a szerelem és vallás, az undorító betegség és a megsemmisítő halál nagy kulisszái és kérdőjelei? A szent özvegy nem engedi, hogy mindazt a fojtó piszkot, amit a természet testünkől nap mint nap fantasztikus megalázásunkra és undorunkra kiprésel, az özvegy nem engedi, hogy a derék sekrestyés mindezt eltakarítsa! hiába kopogtat az éjjeli csöndben a kis kenetszagú quasimódó a szent nő rozoga bódéjában, kezében az éjjeliedénnyel, vizes rongyokkal és kurta cirokseprűjével, hogy eltakarítson mindent, nem, a nő saját szennyében akar lakni, nem mert perverz, nem mert állat, hanem mert érzi az anyag mérhetetlen szomorúságát, és... és... talán valami bujkáló vád és dac és visszavágás van ebben, a híres jó isten hírhejt jósága ellen: „Na! nesze neked, Isten, íme a saját képedre formált ember! Ez a képed? Ez a tükröd? Ez a szobrod?”

És mikor a mainzi érsek, hermelinjeivel és parfümjeivel, udvarhölgyeivel és hóhéraival, egy körmenet alkalmával bevonult a templomba: ott már olyan fullasztó volt a bűz, hogy az érsek nyomban elájult a baldachin alatt. Ebből lett aztán a nagy teológiai kutyakomédia: az örült szent és a finnyás kánonjogász megoldhatatlan kakasviadala. A nép ereklye- és orvosságként hordta szét mindazt a szomorú piszkot, amit az özvegy kunyhójából erőszakkal kilophattak, a templomban azonban nem lehetett misézni, mert nem volt a világon tömjén, amellyel azt a gyilkos „odeur”-t el lehetett volna fojtani. Közben Ida kalapáccsal és fűróval kilyukasztotta a kőkoporsó fedelét, melynek tetején ferdéllett tántorgó kis kunyhója: látni akarta férje arcát, ott guggolt sercegő mécskkel a luk mellett, és leste, pillanatról pillanatra, hogy modellálja szörnyű szerelmét a halál.

Giccs ez? kültelki grand guignol? Kórházba való veszett természetellenesség? Ó, nem: a középkorban éppen az a gyönyörű, hogy mindaz, ami a sátáni-angyali természetben lényeges és hatalmas, az szemérmetlen nyíltsággal, a legvádlobban rikoltó színekben lép elénk: a gátlástalan realizmus gátlástalan delíriuma. Ha ugyan nem nehéz ez a kifejezés (hiszen húsz év alatt megtanultam, hogy én „nehéz” vagy inkább „ért-hetetlen” író vagyok) – ezek a középkoriak az Identitás örült és szent arisztophaneszai voltak – ami annyit jelent, hogy soha egy koporsó nem volt anyagi nyersségében és misztikus jelentésében koporsóbban koporsó, mint a középkorban. Soha a szerelem, a halotti álarc, a keserves bélsár és az aranymandzsettás kesztyű nem voltak azonosabbak önmagukkal, mint a velejéig materialista középkorban. És minden igaz anyagiasság örült, mert a természet másíthatatlanul a bolondság színimája. És minden anyagiasság szent, mert a koporsó, a bélsár, az aranykesztyű, a mécsfényben felvigyor-

gó vagy felkomorló szerelmes csontváz oly szépek, oly szomorúak, oly intenzívek és oly titokzatosan kérdésesek, hogy ez már csak egy vallás témája lehet. És viszont azt, hogy: 1) a koposó ily borzalmas öntalálattal *koporsó*, 2) az az örültségnél is *örültebb* dolog, hogy van koporsó, és 3) ha valami szörnyen, horribilisan, az evidencia hipnotizáló grimaszával „*van*”, ebből a három dologból (az azonosság parázna nyíltságából, a valóság örületességéből, és a valóság ab ovo vallásos jellegéből) az ember csak Divina Commediát teremthet: ez itt az Arisztophanész...

Hadd tegyem ezt a – ma már kóbor kutyának sem kellő – utolsó skolasztikus korszorút Szent Ida üdvözítő cloaca-sírfára: van-e illőbb hozzá? A saját koporsóját már életében megcsináltatta, és odaállította üresen a kunyhója mellé; falán címerpajzsok erdeje, bojtok és márványkárpitok: a száz hercegnő (= Ida) oly szemétnek tartotta az arisztokráciának ezeket a heraldikus cégtábláit, hogy keserű nihilizmusa éppen abban nyilvánult meg: *hagyta*, hogy a stréber szobrászok a teteme kőkádjára faragják. És ezt a koporsót naponta kétszer meg kellett tölteni ételekkel a szegények számára! mialatt a vérhasban haldokló Ida a férje koporsófedelének szűrő és vágó alabástrom domborművein sanyargatta magát, tőle egy lépésnyire kesztyűs lakájok és köldökig dekoltált udvarhölgyek hozták a fejedelmi udvar legfinomabb húsait és gyümölcsseit. A szegények hosszú kígyózó sorban álltak a koporsó előtt, egy ezüstpálcás udvarmester (vattával, kölnivízzel, zsebkendővel és tubákkal dugaszolva el az orrát) jegyeket meg sorszámokat osztott a nyomorultaknak, akiknek több mint a fele nem enivalóképpen, hanem csodatevő ereklyeként vitte haza az ajándékot. De a szent komédiából még ez sem volt elég. Alighogy megkapta valaki a porcióját (a párizsi Ritzben nem találunk ilyen precíően a pincérek), kint a templomtéren jobbról is meg balról is egy-egy pap fogadta. Az egyik a fentebb említett mainzi érsek káplánja volt, és orditozva elátkozta az ajándék ételeket, pokollal és kiközösítéssel fenyegetve mindenkit, aki csak a szemét veti is ezekre az árticsókamártásos malac-sonkákra. Ugyanakkor a másik oldalon, kis rögtönzött kikiáltó-szószékről egy olasz szerzetes himnuszokat zengett minden salátás vagy tortás tálról, nagyokat cuppogva a szájával és nemegyszer az ujjait szopogatva, miközben mint egy kocsmai gyorsrajzoló a szilvetteket, ő a skolasztikus magyarázatokat rögtönözte pillanatok alatt; a jámbor hívek mind sorban megkinálták, és a dobostortáról rögtön elmondta, hogy benne a tészta és a krém úgy váltakoznak, mint a jó és a rossz az emberi lélekben, de a vastag, ropogós zománc a tetején a segítő kegyelem páncélja, mely megvéd minden kísértés ellen. Alig törölte le a glazúr szilánkjait a szája csücskéről, már egy szőlőfűrt muskotályos szemein magyarázta az anyagok fejének, számának és kopaszságának természetrajzát...

Szeptember ötödikén, Dolly születésnapjának előestéjén Giustiniani Szent Lőrinc életét olvashattam... életét, életét... ott tartok már, hogy az „élet” szó maga is szomorkásan-vigyorkásan értelmetlenné és érthetlenné vált számomra. Lehet, hogy magát ezt a papirozt is széttépik hamarosan, ezt és minden írásomat. Akkor aztán igazán hiába éltem, mert én *élni* az életért, sohasem, egyetlen milliomod szempillantásig sem tudtam, csak ezt a könyvemem akartam!

Velencében született, olvasom Szent Lőrinc életrajzában: hát én nem ott születtem? Valahol 1925-ben, a szentévből, tizenhét éves gimnazista koromban. Az első Nyugat, talán az első „*Valami*” Velence volt, azóta is tántoríthatatlanul hí séges maradtam hozzá.

De volt vagy van ilyen egyáltalán, hogy Velence? Egy sötét, ködös, sáros és tócsás őszi reggelen írom ezt, a kocsmám börtön vagy kripta alakú belső termében, a teg-

napról itt maradt mocskos szardíniahulladékok között, vaksi villanykörték alatt. Előttem a nyomorultan billegő asztalkán velencei képek: elképzeltetlen, hogy ez a város ebben a pillanatban is ott van a helyén...

...egy halas káromkodva, most ebben a pillanatban verklizi föl a rolóját, egy ház-mester nyiladozó újságpapír bombában most dobja ki a konyhaasztalon maradt beletket egy csigaháznál jobban gyűrűző kóbor macskának. Mindez van, ott van, én is ott szeretnék lenni, de az emberi haladás odáig jutott, hogy nem, nem szabad látnom, sőt rá se gondolnom...

Hús-harminc év óta hány könyvben olvastam a honvágy fájdalmairól! Micsoda? Tudtam én akkor, hogy ez a leghalálosabb és legemésztőbb betegség? Most tudom. Álmatlanul forgolódom éjjel az ágyban (az még külön Isten csodája és Isten ajándéka, hogy talán még öt pillantásig van ágyam), és látom Velencét: hamarjában meg se tudnám mondani, hogyan fordulok ezekhez a gyilkos-szép és még gyilkosabban elérhetetlen képekhez? A gyerekkoromat vadászom vissza benne? Az egész *Orpheus*-mű megtestesülését látom vizeiben és köveiben? Velence az városban, ami az Orpheusom könyvben? Bizánc komédiázó igézete izgat? A bolond európai történelem? Olyan vagyok, mint egy őspápua vagy dekadens-freudista bálványimádó, aki azokban a pattogó, hosszú vászonrolettkában, melyek ingmellekké égnek a Piazzetta napján, vagy azokban a mohos fejű tuskókban, melyek ötösével-hatosával állnak ki a savósan lustázó tengerből: fétiseket lát? Hogy mikor száműzetésemben (*én választottam! én választottam!*... van a világon ördögibb duett, mint a honvágy és az önvád Hieronymus Bosch képzeletéhez illő siri macskazenéje?...), igen, gyávaságból, örületből és betegségből és még Isten tudja, mi másból, magam! magam! magam! választotta száműzetésemben ott pörkölődöm diakónus Szent Lőrincként az önvád égető lepedőin, és hallom a roletták pattogását a napos szélben, és látom a farkas-petrezselyem színű fekete, mohos parókát a lagúna-cövekeken: fétisimádás ez? mikor sírva, vágyva, imádkozva, gügyögve, emlék-kisérteteit önkívületi túlzott taglejtésekkel ölelve, csak hozzájuk tudok beszélni? Mióta megtanultam a honvágy emésztő, rohasztó fájdalma, elátkozok mindent, ami érzem, ami vonzódás! Átkozom, hogy érzelmileg anyámhoz és apámhoz, feleséghez és gyermekhez, szeretőhöz és városhoz, művemhez és gondolatokhoz, tájképekhez és jézusokhoz, könyvtáramhoz és lidérc-kéjeimhez tartozom, mindezekhez hozzánőttem, emléküket égető és magnetikus! Milyen pokollá lesz minden vonzalom, ha már csak az emlékező honvágy és visszavágy alakjában marad meg az emberben! Ha látok egy szép képet: elfordítom a tekintetemet, jaj, meg ne tessék, mert csak szenvedés és lázas kárhózat lesz belőle, ha *nem* látom többé. Ha meglátok egy szirén-mondén nőt a villamos peronján, a kalauzzal azonnal az alumínium- és fa- és bőrkapaszkodó patkók előnyeiről és hátrányairól kezdek diskurálni, hogy ne lássam ezt a „Marie Claire” boszorkányt, mert ha látom, az már érzelmi, izgatott kapcsolat – ami sohasem birtoklás, hanem a meddő odavágyás biztosítéka (hogy előbb vagy utóbb, az már játék-kalendárium). Ki találta ki az érzelmes vonzódás halálra ítélt trükkjét? Hányszor és kikkel kódorogtam a Márkus-bazilika fekete-aranyá rohadt méhkas-bélései között? (...milyen joggal mondja Betta, hogy ezek a kifejezések elviselhetetlenül izléstelenek? – a halál árnyékában végleg elvesztettem az ízlés- és arányérzékemet...). Itt, a San Marcóban volt az én babonás, beteg, szenvedélyes vallásosságom, a mítoszszámjúság, a bandszák jobb híján istenéltsége; itt volt színészvérem minden ficánkolása: a komédia, a rítus, a póz, a véres-parfümös heraldika; papság, gyertya, ereklye, címer, vezeklés, körmenet, tradíció, Szűz Máriáról disponáló hárem-sztárok – szóval az a vi-

lág, ahol giccsőr színészek és legszigorúbb művészek egyformán jól érzik magukat: a gyáva bócher, a klerikális nagy bohóc, a nihilista fakir, a biológus, a történész és a művész nyilván egyforma szenvedéllyel lobogtak ebben a fokhagymahártyás kupolákkal ég felé emlőzött bazilikában...

És ugyancsak Velencének köszönhettem az „érettségemet” (s’il existe...): milyen új élet volt az számomra, hogy élvezni tudtam Torcellóban a 9–10. századi legegyszerűbb íveket és oszlopokat, azt a legprimitívebb tényt, hogy valami éppen csak hogy egyenes, vagy hogy valami éppen csak hogy gömbölyű. Bizonyára van pikantéria abban, hogy a végső egyszerűségek hitvédelmét egy ilyen bomlott barokk szőnyegbe próbálom belefoltózni... Mikor a Dózse-palota udvarán álltam, és egy *Othello*-előadás reklámját olvastam, hogy égett bennem az a mondat, melyet gyerekkori első angol Shakespeare-em papírfödélén olvastam, azt hiszem, Walter Scott-tól: „the highest pleasure that drama can give”. Nem egy életen át kódorogtam-e gyáván, valami konkrét bilincsként érzett belső lelki aggályból, a színház körül? Akartam-e mást, mint drámát? Voltam-e más, mint színész? De csak úgy, ahogy az ember nyomorék kisujja a lábán hasonlíthat egy arisztokrata nő gótikus mutatóujjához.

Mit? mit? mit láttál te, Giustiniani Szent Lőrinc, helyettem, vagy te énbennem, vagy sejtettem meg én tebenned, Velencében? A mozaikot Szűz Mária születéséről, melyen felér fél üdvösséggel, ahogy a fal hajlata miatt a mozaikkép oszlopai is édesen hajlanak, mint az ajkak a kezdődő sírás előtt. Isteni terasz, ívek, oszlopok, mondén nyilvánosság, részegítő anakronizmus (ennek nagyon-nagyon meg tudnám írni a hitvédelmét!), sétáló hölgyek az utcán, és teológiai vaginák a kirakatban, láttad ezt, Giustiniani? És vajon vagy-e olyan okos szent, hogy mikor én ilyeneket írok, akkor prűden prüszkölsz vagy értesz? Azt hiszem, nem értesz. De hátha fontosabb (nem önző, hanem „reál-hittani” szempontból), hogy *imádkozom* hozzád, mint hogy *vagy*? Megőrültél-e úgy a bizánci csillár-keresztől vagy kereszt-csillártól, mint én a bazilika barna légűrében: kereszt, melyet átdőf egy másik kereszt, úgy, hogy elágazik a világ minden irányába; ez a zsúfoltság, ez a pogány-bolond kedvtelés, hogy az Isten bitójából tündéri ékszer és dekoráció, manókenként forgoló Aladdin-lámpa lett – izgatott-e téged is ez, santissimo signore veneziano Lorenzo? Élvezted-e a dzsungeli őstermészet és a piperés udvari ember egyformán tenyésző ösztönét abban, mikor a kereszték végére az azóta igazán triviálissá vált lóheremintákat cifrázták? a futónövény, a művész, a divathölgy egyforma kedvtelését? Az Isten itt halt meg, és most zafirok kurva kirakata lett belőle! Tetszett ez neked, Giustiniani? Szeretlek akkor is, ha nem tetszett (azt hiszem, nem tetszett...). Az Isten szemében, ha valóban Isten, mélyen mindegy, hogy valaki úgy jut el hozzá, mint te, Canal Grande-i Lőrinc, vagy úgy, mint én, aki a te szemedben talán máglyára vetendő istenkáromló vagyok. Hiába morogsz ellenem, Giustiniani, a művészekhez, azt hiszem, meglehetősen bizonytalan a kapcsolat: de a vallásban nem fogsz kilökní a sorból.

Lőrinc! Belemártottad az ujjadat a nagy szenteltvíztartóba? Szeretted a domborműveket, az érett márványt, csontot, alabástromot? Az agyonmunkált, ezerrecézetű anyagot? Azt a széles tányért, a kolduskörmökhöz és kurtizánlakkhoz oly aránytalanul széles medencét? Csoda, hogy fekete lótuszkok nem nőttek benne. Izzadt, júliusi hátadat a kimerítő, füstös mise közben támasztottad-e a hűvös oszlopokhoz? És tudtad, hogy Isten legszebb ajándékai közé tartozik az, hogy vannak nádkarcsú oszlopok és hónalj alakú ívek közöttük? Élvezted a borzalmas gyönyört, hogy kőből is tud a művészet csipkét faragni? És hogy nincs mozgalmasabb a bábszínháznál? Figura figura

mellett, rácson, lépcsőn, láncon, levegőben, falon, oszlopfőn és lábtörlőnek intarziált szarkofágfödőn... hát még ha vértanúk rejtett ereklyéivel vemhes a belsejük!

Te, Lőrinc! Ebben a számomra talán már örökre elérhetetlen Velencében ne beszéljünk valamit a katolicizmusról? Teológiai aperitifnek legalábbis annyit, hogy tán te sem vagy, Isten sincs, és amiről itt a bazilikában szó van, ami itt ábrázolva van, az mind hazugság! De nincs nagyobb valóság a világon, mint hogy az emberiség (én is! én is!) ezt rettenetesen kívánja, termeli. Ez az egész bizánci, velencei bazilikamitosz olyan szerves-szervi realitás az emberben, mint az epéje vagy a jobb marka. A monoton fenséges karszékek halálos klaviatúrája a bazilika kórusában: egész gyerekkorom, mikor álomban sem tudtam (...apám? papjaim?...) más eszményképet elképzelni, mint a püspökséget! lila redőzeteket „plaszírozni” egy ilyen reneszánsz karszékben. Nem holmi szomorj-dezső-féle, garay-téri esztéticizmusból, hanem őrült Krisztus, őrült Medici, őrült holttest, őrült Dionysos és őrült Szent Ferenc komoly vérfertőző házasságából a testemben.

Na látod, itt az igazán tolvakvoán kacér apropó, kedves Giustiniani Lőrinc, ismétlem, ne beszéljünk valamit a katolicizmusról? az ereklyékről és az ereklyetartókról, amelyek nélkül nem lehet élni: katolikus kulcsont, katolikus szandál, katolikus név és kapukulcs, katolikus bilincs és katolikus köldökzsinór a hetvenhetedik dantei égig – ez kell nekünk, nem pózos puritanizmus és csak-lelkies lélek. Nem!

Volt-e a világon szabadgondolkodó, anarchista és nihilista kételkedő, aki úgy állt távol (vagy ellen) minden képzelhető (akár vallásos, akár tudományos, akár politikai) dogmától, mint én? És volt-e babonás zsidó, cigány vagy katolikus asszony, aki úgy csókolta az ereklyetartók födelét, mint én? Aki csak egy kicsit is belekóstolt a lélektanba, tudja jól, hogy itt semmiféle „meglepő önellentmondás”-ról nincs szó. Az agy végtelen kritikakényszere és a fantázia meg szív meg kéj végtelen mítoszkényszere éppoly természetes végzetszerűséggel futnak egymás mellett, mint a nemzés és az emésztés, a lélegzés és az alvás.

Lorenzo Giustiniani egyszer nagyon későn ment haza a templomból – úgy, mint én, hányszor, de hányszor, vallási örületben töltött gyerekkori éveimben, de hiába, az ima mámorítóbb, mint az ópium vagy a kéj, aki egyszer megízlelte, elkárhozott az üdvözítő telhetetlenségben. Lőrinc térdén, a síkatorok mécsai alatt is meglátszott az oltárlépcső pora: két nagy kerek folt – csillogó hangon erre tette első megjegyzését az a látomásos égi hölgy, aki egy vadeszakkal lezárt dinnyebolt és egy (emberi fülre emlékeztető kunkorokban) szunyókáló éjjeliőr között megjelent Lőrincemnek. Olvashatja mindenki a szentek életében, hogy ez volt az első csodája, első természetfölötti kinyilatkoztatása! Egy velencei külvárosi utcasarkon megjelent neki az Égi Bölcsesség, aki az ószövetségi könyvek hagyományozása óta mindig nő alakú.

Ebben a sötét közjátékidőben (...és vajon csak „köz” marad-e és nem a sírba kísérő véglegesség? és vajon „játék” marad-e és nem a halál foglalója?...) – ebben a sötét időben, szorongó, könyörgő, egzaltált imáimban hányszor gondoltam arra, hogy ami a Lőrinc-szentem üdvössége volt, az az én átkom: a bölcsesség és a nő, a határait repesztő intellektus és a határait repesztő kéj. De van valami hátborzongató abban, hogy ez a Velencében megjelenő (lehet egyáltalán máshol megjelenni?) égi vízió filozófiának és menyasszonynak, agyvelőnek és vénusznak, logikának és bordélynak nevezte magát! Ha nem *gondolkoztam* volna olyan naiv-parszifálos végtelenséggel a logika és a természetűdás két lámpája mellett – a megalkuvást, diplomáciát vagy alkalmazkodást remetebarbárságomban még híreből sem ismerve –, talán most nem egy börtönben ele-

mezném a honvágy és imádság részeg fájdalmait, hanem Velencében vásárolnám a mályvamintás melltartókat két búcsújáróhely stációi között. Égi bölcsesség: nekem gyilkosommá lettél. És ha nem szerettem volna annyira a nő változatban megjelenő gyönyörűséget (lelkem mélyén közben hidegebb voltam, mint minden antarktiszosok...), talán szintén nem egy elátkozott szemégtödörben nyávognék Szent Márkus kupoláinak ezüst-penészes tőgyei után, hanem ott élnék közöttük, és szabadon írhatnám gyónó útirajzomat vissza a teremtő Istennek, pólyám és koporsóm között. Képzelheted, talán soha többé nem létező olvasóm, mit éreztem ezek szerint, mikor olvastam, hogy velencei Szent Lőrincnek megjelent nő alakban az égi bölcsesség! Lőrinc kapkodott utána, ordított, térdre esett – a szegény hortyogó éjjeliőr felébredt, ijedtében se lámpáját, se fejmasszura emlékeztető cilindert, se lámpagyújtogató alabárdját nem találta –, az ingére vetkőzött hamletek szoktak így handabandázni az ötödik felvonás párbajjelenetében, mint ahogy ez a megvadult Szent Lőrinc rúgkapált az eltűnt skolasztikus hetéra után. A szegény éjjeliőr (orra paradicsom, bajusza kukorica kilógó haja: portrénak ennyi elég, mikor szentekről és Aphrodité-rangrejtésben megjelenő Nagy-Raisonról van szó), a szegény éjjeliőr beszárnyalt a legközelebbi nyitott csapszékbe (mint az öreg libák, ha bikfic dakszlikutyák megkavarják őket a pocsolójában), és szuszogva elmesélte a részegeknak, hogy kiszabadult örült grasszál Velence utcáin: égi menyasszonyról szaval, aki a szépség és az okosság megtestesülése... csak épp teste nincs. Több se kellett a boros kompániának, az egyik szajha kirohant az utcára, odaugrott a lázas szemű Lőrinc elé, és egy olyan obszcén komédiát rögtönzött ott neki nászágyról és könnymolyságról, filozófiáról meg valami egészen másról, hogy a köréje gyűlt matrózok szétrepedtek a röhögéstől. Közben vagy hatan is fogták Lőrincet, hogy kénytelen legyen nézni és hallgatni a színházat.

De ha már a nőknél tartunk, hányféle változatban forognak a legendák Velencében, Lőrinc barátunk igazi (nem látomásos) vőlegénységéről. Mesélik, hogy a vízió után a kocsmai emberek erőszakkal leitatták, és mikor tökrészezen reggel felé kirúgták a söntésből, szegény Lőrinc ott tántorgott a zöldes-savanytejés velencei hajnalban. Egyszerre csak megpillant a nagy Kanálison egy gondolat, mely jóformán hosszabb, mint az a hullám-heg, mely a hajók után szokott szárnyas cipzárként a vizeken végignyúlni: benne ül öreg, beteg édesanyja és az öregasszony által kiválasztott ifjú menyasszony az ifjú Lorenzo számára. Mikor Lorenzo a partról meglátja ezt a nőt, beleveti magát a vízbe, odaúszik, és csatakosan, mint a sós vízben főtt kel-leveél, odarotyan a billegő gondola közepébe: elkezd udvarolni az öreganyja által választott menyasszonynak; benne még a szesz, és azt hiszi, hogy ez a nő most valóban az újra megjelent „égi bölcsesség”. A gondola fekete sátra alatt (ilyen fekete sátor alatt viszik ki hordályakon a halottakat a közkórházakból...) olyan furcsa a novemberi gesztenyelevéllé zsugorodott öregasszony és a divat minden rímeivel felcifrázott menyasszony, aki egyébként röhög az egészen, mind a részeg, vacogó-vizes Lőrincen, mind a haldokló öregasszonyon. Az önmaga uszályaként nyúló gondola mellett ficáncol egy kis csónak, abban ring igazi szeretője. Állítólag ez a haldokló vén boszorkány, aki ott kehegett szüntelenül a gondola gyászkesernyője alatt, el tudta érni, hogy a Giustiniani-palota hálószobájában Lőrinc és a kiszemelt menyasszony nagyon együtt legyenek; gondolta, hogy „a gyermek” hat még az ő bolond Lőrincére is, aki biztosan elveszi a kiszemelt dámácskát. De mikor Lőrinc kijózanodva kitémolygott az ágyból, fogta hivatalos menyasszonya minden ruháját, nagy parasztbodyba pakolta, és egy csónakon átevezett Alga szigetére a Szent György-kanonokhoz.

Azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy az a tangóharmonikás limonádé-trubadúr, aki ott játszott a delfint a hivatalos menyasszony gondolája körül, előbb lett nagy szent, mint maga Lőrinc. Mert meglátta Lőrincet reggel, amint a palota iszapos lépcsőin hozza le, hasára öelve, a nő minden csillogó hóbelevancát, amint beledobja a csónakba, aztán izzadva kanalazza az evezőkkel a szürke aludt-tengert, és csak megy-megy, lapátolva magát a Szent György-kolostor égő aranykeresztje felé. És akkor bizony ő is belevágta a vízbe az evezőit, ment utána, utol is érte, beszélni kezdett vele, és mikor Lőrinc bevallotta neki, hogy szerzetes akar lenni, és ezeket a fényes ruhákat meggyónni és elégetni, a szerenádos selyemfiú, aki még tegnap az „o sole mio”, a parasztszület, a levélária és hasonló gregorián aszkétaszonok potpourrijával bűvölte Lőrinc menyasszonyát, nos, ez a fiú zokogva csatlakozott Lőrinchez... és aztán a Szent György-kanonokok között évtizedeken át nem volt derekabb ember, mint éppen ő.

„Ez Olaszország” – ahogy újságírók vagy társaságbeli emberek mondják. Igazuk is van. Mi köze is lehetett szegény Lőrincnek a szerelemhez? Végigcsinálta azt, amit oly sok ezren és ezren Velencében, csak azzal a különbséggel, hogy – mivel végtelenül érzékeny volt, és emlékei megfagyott kerékvágásaként a sárga lelkében maradtak – ezek a gyerekkori dolgok egyszer s mindenkorra tönkretették az életét. Az ifjú narciszkodások és első találkák a lagúnák (kulisszaszerű ecsetvonásokkal festett) lányaival csak a bűnt és a betegséget jelentették: egy-egy futó gyönyörűség vagy a pokol, vagy az éterszagú kórház rémképeivel tapadt össze; lélektani banalitás, de a fél emberiség üdvössége megy cigányútra tőle. Mit ér egy szőke fej a karnevál fáklyás homályában, ha hajnalban a gyóntatószék poros deszkalépcsőin kell összetiporni és megtagadni? Meddig világíthat a saharai Lidón egy fürdő nimfa fehér trikóban, ha másnap egy mocskos apácakórház várótermi fapadjain kell kuksolni, kezében egy ronda papírra nyomott, festékkihagyásos nagy sorszámmal: Lucretius nagy „Venus Genetrix”-éből egy ilyen piszkos „17”-es lett. Milyen pokol volt, mikor egy éjjel hirtelen szűrő fájdalmat érzett a karján, ahogy megfordult az ágyban: valami apró zöldes meg vöröses kelés volt a bőrén...

Velencében hullámozott a farsang, Lőrinc kora hajnalban kiszökött, hogy a kórházba menjen, alig tudott a szűk utcákon átlábolni a részeg táncosok és álarcosok tömegén; érezte, hogy ő valahogy a szenvedésre született. Nem volt hajlama az önkínzásra, de tudta, hogy ilyen testtel, mint az övé, nem lehet mást, mint szenvedni. És minden romantikától és perverziótól messzi-messzi távol természetes otthonának találta a szenvedést; úgy érezte, hogy a kereszténység a torzónál kezdődik: legfőbb létalapja az, hogy a betegségre, a mulandóságra, a nyomorúságra és a szegények halálára irányítja figyelmét. A „meddő töredék”: ennek érzése az a kereszténységben, mint a belvederei Apolló a görögségben.

FIGYELŐ

SARAMAGO, AZ IRONIKUS REGÉNYKÖLTŐ

„...Az igazság sosem jött el, nem ment el.
A tévedés változott.”

(Fernando Pessoa)

Saramago pályája rendhagyó. Első könyve megjelenése után húsz évig nem közölt semmit. Saját bevallása szerint azért, mert nem volt mit mondania. De meg, természetesen, a salazari rendszer sem kedvezett a szabad szónak. Aztán, a nyolcvanas évek óta, sorra jönnek a bőséges, dúsan megrakott, gazdag regények, és most, hetvenöt évesen, a Nobel-díj. Az életrajz is egyszerre szerény, látszólag eseménytelen és mégis fontos elhatározásokról árulkodó. Az isten háta mögötti kis faluból, ahol tanulásra, művelődésre nem sok lehetőség nyílott, saját erejéből küzdötte fel magát a nagyvárosi értelmiség köreibbe: volt lakatos, tisztviselő, majd szerkesztő, fordító és kiadó. Elkötelezettsége nemegyszer vezetett összeütközéshez: nemcsak a diktatúra alatt, hanem a forradalom után is. A legsorsdöntőbb 1992-ben történt, mikor AZ EVANGÉLIUM JÉZUS KRISZTUS SZERINT című regénye Európa-díjra való felterjesztését a konzervatív kormány megtiltotta, mondván, hogy blaszfémiaja sérti a vallásos érzületet. Az író a döntést olyan botrányosnak találta, hogy Spanyolországba, a Kanári-szigetekre költözött, bár, mint mondja, túlzás volna azt állítani, hogy száműzetésben él. A Nobel-díj több mint fél tucat regény sikerét ismeri el, melyeket eddig mintegy húsz nyelvre fordítottak le.

Saramago azok közé az írók közé tartozik, akik nem egyszerűen nyelvet vagy akár stílust, hanem hasonlíthatatlan világot teremtenek. Összefüggő, önmagát kitöltő rendszert, amely, szinte a tárgytól függetlenül, saját légkört, tónust és ritmust élvez. Zenéje azonnal felismerhető mintát követ, azonos lélegzetvételre árad. Ez az eleven áradás, az epikus fo-

lyam sokfelé kalandozó hömpölygése talán a legszembeütőbb sajátossága. Igazi elbeszélő, aki eseményt és méléző gondolatot, belső szenvedélyt és ironikus kétségbevonást egyforma élvezettel szövöget. A regényvilág egyes összetevői, különféle építőkövei így váratlan feszültségekben rakódnak egymásra. Ellentétekkel találkozunk. Az első éppen mese és módszer kollíziója. Roppant halmozott történetei számtalan elágazása, ezernyi információja, szereplője mégis minden súlytól mentes: a sok, a sűrűn szövött meglepően könnyű. Milyen erő működik itt?, kérdezzük, mi az, ami ezt a telített televényt így „megbolondítja”? Úgy tűnik, valamiféle ravaszsgal van dolgunk. Saramago a valóság közönséges arcát, tényeinek kisszerű alakzatait éppen a meseszerű, de nevezük inkább, mágikus elem bevezetésével zavarja meg. A FÉLKARÚ ISTEN (eredeti címén: EGY KOLOSTOR EMLÉKMŰVE), például, a nagy földrengés előtti, XVIII. századi Lisszabonban, a hatalmas marfai kolostorépítkezés idején játszódik, ahol inkvizíció és boszorkányégetés, rabszolgamunka és halálos szenvedés a mindennapi létezés természetes formája. A pusztulás és gögös nagyravágyás e mértéktelenségével szemben a legnagyobb gyengédséggel találkozunk hősei sorsában. Költészet és valóság egymás ellen feszülnek. Hét-nap Balthazar és Hét-hold Blimunda szerelme életre-halálra szól, s miközben szinte üdvözült-öntudatlanul járnak a maguk tragikus útját, minden ölekezés ünnep, beteljesülést hozó *szümidő*. A rokkant, félkarú hadfi Balthazar és a boszorkány-látnok Blimunda gyönyörűen közönséges közössége azonban még ennél is mesészerűbb. A két kiválasztottnak igazi titkos küldetése van: egy eretnek szerzetes repülőgépmát hivatottak az inkvizíció árnyékában megépíteni, ugyanolyan életre-halálra szóló hűséggel, mint amivel egymásnak áldoznak. Blimunda rejtelmes tehetséggel rendelkezik: nem a jövőbe, hanem a *jelenbe* lát. Az emberekbe lát. Azt látja, ami a sorsuk mélyén lakozik, a lelkierő vagy akaraterő belső felhő-

jét, ami persze egyben jövőjük záloga is. Hánytatott vándorlása során dolga nem kisebb, mint összegyűjteni ezt a rengeteg emberi akaratot (álmot, vágyat, reményt?), hogy segítségével a földről eloldozódhassanak. S Blimunda csakugyan összeszedi az „étert” – a kárhuzatos masina repülni fog. Míg tehát a mese máglyahalál és járványok rémséges közegében kanyarog, semmiféle komor naturalizmus nem árnyékolja be. Inkább valamely szelíd fényesség sugárzik belőle, amint például a titkos társaság egyetlen szövetségeseiként egy ugyancsak szárnyalni képes „angyalt” mutat be Domenico Scarlatti személyében, aki zenéjével képes arra, hogy felszálljon az égbe. S ha e valószínűtlen együttes élete megpecsételt is, a vállalkozás nem lehet kudarcra ítelt: a csoda, az ember álma, költészete fennmarad, túl életen, halálón...

Saramago regényei ebben a képzelettel emeltségben, a valóság mitikus meghosszabbításában bonyolódnak, de sosem a pátosz hangzatosságával. A történelem játékos felidézése a nyers, vegetatív lét groteszk mélységei felé vezet, melynek részletezésében, pontos leírásában kimeríthetetlen. Akár a bibliai ősidőkbe (AZ EVANGÉLIUM JÉZUS KRISZTUS SZERINT), akár a tegnapi Lisszabonjába (LISSZABON OSTROMA; RICARDO REIS HALÁLÁNAK ÉVE) látogat, vagy, mint a KÖTUTAJ-ban és a VAKSÁG-ban, egy feltételes, „mi volna, ha” jövőbe, a szöveget zsúfoltan, lüktetően diszkordáns. Valós és mágikus, természetes és természetfölötti zavartalanul keverednek. Szerény marad a „kilépés”, csak egy csepp valószínűtlen, valami naív-ártatlan, szinte groteszk csoda – egy fiatal nő kitörölhetetlen nyomot hagy a homokban; egy tanítót számtalan seregély követ makacsul; egy kóbor kutya egybetereli az egymásnak rendelt szerelmeseket; vagy egy volánja mellett ülő orvos egyszerre csak elveszíti a szeme világát, rettenetes járványt indítva útjára – a rendhagyó, látjuk, alig több, mint banális, de kifürkészhetetlen, nyugtalan a létezés kalandja, a szenvedély és a szenvedés, sőt a halál szabályozhatatlan aratása.

A KÖTUTAJ, mely az Ibériai-félsziget rakkonlátlan, Európától való elszakadásáról szól, egyike korunk nagy költői paraboláinak. Megjelenésekor, a nyolcvanas évek derekán, sokan elsősorban politikai mondandó-

ját hangsúlyozták: mintha pusztán a kis Portugália Európai Unióhoz való csatlakozásának jogosultságát vitatná, az identitás elvesztésének kockázatát sérelmezve. A regény azonban távol áll ettől az egyszerűsítéstől. A világra törő kozmikus kataklizma fantasztikus-játékos kiindulópont, mely két nő, három férfi és egy kutya szimbolikus utazását követi, a titok varázslatának és a véletlen szélyeinek kitéve. Pikareszkkal van dolgunk, amelynek szarkazmusa sokszor a CANDIDE-ot, romantikája Cervantest is idézi, a farce és a tragikum különös kereszteződésében. Ez a súlyosan derűs ironia ragadott meg engem is, amikor filmrevitelének lehetőségén kezdtem dolgozni. A regény alap gondolata nemcsak időszerűnek, hanem kihívóan bölcsnek tűnt, azt ígérve, hogy a film is képes lesz megőrizni fűszeres ambivalenciáját. (Reméljük, hamarosan el is készül.) Milyen összetartó ereje lehet a veszélynek, és meddig terjed a hűség, ha osztani kell a közös balsorsban? – kérdi a mese. Miért, hogy mikor végül megszűnik a fenyegetettség, a felszabadulás nemcsak békességet, hanem komoly konfliktusokat szül, s a feltétlen ragaszkodás helyébe vizsály kerül? Csakugyan, úgy tűnik, a csapás próbatétele jobban kikényszeríti az ember hajlandóságát a jóra, mint a rosszra. Saramago megfordítja az ostoba közhelyet, mely szerint a rossz rosszat szül, a jó jót, mégsem idealizál. Igaz, hősei megkapóan áttetszők, a szerelem és a képzelet tehetségétől áldottak. Úgy sétálnak át a véggel fenyegető katasztrófán, növényien, figyelmes nyitottsággal, mint akiket nem érint kicsinyes önféltés, önzés, de ez nem jelenti azt, hogy nem esendők. Ahogy a történet előrehalad, a földrajzi értelemben vett törés átfogóbb metaforává táguul. Az ember védtelensége nagy, a szerencsétlenség korróziója nem azonnal érvenyesül, idő kell az ártalomhoz, elegendő idő ahhoz is, hogy a bizonytalanság okozta bűntudat elhatalmasodjon rajtuk: a kétség elháríthatatlan: nem ők voltak-e a bajok okozói? S bűnösnek lenni megnevezhető bűn nélkül nagyon is ismerős szorongás a mai világban.

Saramago ironiája messziről tekint az egész gomolygó zűrzavarra, vizsgálódva, nem kis melankóliával. Ha a baj váratlanul jön, láthatólag ugyanolyan indokolatlanul el is múlik. Nemcsak oka ismeretlen, „dühöngé-

se”, végső kimerülése sem sokkal beláthatóbb. A regény, mint a későbbi VAKSÁG is, a félelmetes bizonytalanság szembesít. Rajzában a kibillent, majd helyreálló rend egyformán törekeny, kétes értékű. Szüntelen alakulás és cseppet sem jótékony változások sora uralkodik felettünk, sugallja a parabola, de ez nem iktatja ki az emberi értékeket. Túlélők vagyunk, elegendő hajlékonysággal és érzékenységgel ahhoz, hogy a jót és a rosszat, az önzést és a nagylelkűséget is gyakorolva, poklokot is megjárva, csináljuk a történelmet. A sorsok költészete ebből a tehetségből fakad.

Az irónia szomorúsága

Írásait rendkívüli sokeleműsége és zsúfoltsága miatt sokan barokknak tekintik, de nem a pompázatos értelmében. A barokk inkább a véggel, a halállal való különös egyezkedés formájában érvenyesül: Saramago kimunkált formát kíván adni a párbajnak, az idő angyalával vagy ördögével való küzdelemnek. Ezért oly viszontagságosok történetei, amelyekben jövő és jelen bonthatatlanul egymásba oldódnak, hisz ami jönni fog, már itt van, számolni kell vele, innen az a szelíd árnyék, dolgokon átható szomorúság, ami oly elégiussá teszi a hangot. Ennek a sajátos melankóliának a portugál költészetben, köztudottan, meghatározó hagyományai vannak. Külön neve is van a *saudade* mítoszának, melyet Camões óta Pessoa képviselt a legszínjesebb összetettséggel. Saramago elnéző/kegyetlen bensősége is sokszínű, finom humorral átszótt, mely végül a kétkedő értelem diadalának is nevezhető. A mosoly fanyar: „*milyen irónia nem idegennek minősülni*” e földön, idézhetnénk Pessoa-t. Másként szólva, van valami egynemű, közös a világ és a személyes lét idegenségében, enigmájában. Ha regényeinek líraisága az időbeliséggel, a halandósággal való viaskodásból táplálkozik, a hozzá fűződő fantasztikus elem a mindig lehetséges abszurditás kikerülhetetlen jelenlétéről szól. A túlzás bátorsága itt is erőteljes, látványos távlatot kölcsönöz a műnek. Úgy tűnik, játszik velünk, gonoszul megrétfálhat az idő. Ám míg valaha, a klasszikus regényben, a romantikus én az idő bárkájában hajózott, Isten, megváltó eszme vagy a boldogító szabadság kikötője felé tartva, így adott értelmet az utazásnak,

Saramago hőseinek útja kevesebb bizonyosságot kínál. A végesség tudatával és bélyegével megjelölve haladnak előre az időben, világos végcélok híján. Az idő labirintusának foglyai, áldozatai és hordozói egyidejűleg. De ameddig élnek, a maguk esendő emberségében, szerényen villódzó fények a világrend rejtelmes konstellációjában.

Boldogtalan, botcsinálta hős Jézusa is – AZ EVANGÉLIUM JÉZUS KRISZTUS SZERINT –, a körülmények teremtette, fáradt lázadó, aki nem kíván meghalni Istenért, nem kíván új vallást alapítani. Sorsa rajta kívül rendeltetett el, de e küldetés ellenére és általa, egyben teljes életet élő, testi szerelmet élvező, hűtlenségben is vétkes hús-vér halandó. Szentsége, ha van, éppen a tévelygés és kétség őszinteségéből származik. Saramago bálványrombolása nem az ítélkezés, hanem az irónia szemérmes-melankolikus formájában történik.

A valóság ebben a költői szemléletben, mint Pessoa-nál, a keresés és a szenvedés tere, a nyugtalanság, az álom és a fikció terepe. Jellemző, hogy Pessoa fantomja nemcsak mint szellemi örökség hatott Saramagóra. Egyik regényének alapötletét e bonyolult szerepjátszó költő drámai játékából merítette. Ahogyan Pessoa a maga énjének feszültségét csak az önmegtagadás, illetve önmegszorozás révén volt képes átélni és megvalósítani, Saramago arra szánja magát, hogy egy további tükörijátékban vizsgálja valóság és fikció, fizikai lét és képzeletbeli megtoldás kölcsönhatását. A RICARDO REIS HALÁLÁNAK ÉVE Pessoa epikureus, az idő száguldásával perelő heteronymájának alakját idézi meg, az őt megalkotó Pessoa halála után. Az alteregó braziliai aranyévei után visszatérve Lisszabonba, zaklatott és nosztalgikus várost talál, ahol magányában, néhány futó kaland mellett, elsősorban a halott költő szellemével érintkezik. A fikcióra eszerint további fikció épül, a tükröződés a végtelenre nyit, egyik képet a másikban visszaverve, megzavarva bizonyosságunkat: melyik az igazi és melyik visszfény. Valóság és képzelet ütköztetésében vagy összeolvadásában az identitás egyértelműségét kérdőjelezi meg. A nagy epikus áradás ebben a regényben inkább egy végtelen belső monológoknak adja át a helyét: a hosszas mondatfolyamok, a hagyományos artikuláció tudatos elvetése most is majdnem szédületet

okoz, de talán a tárgy sajátos zártságából következően kevesebb rétegezettséget és lírai erőt mutat.

A regény tehát, akár történelmi, akár szimbolikus, mindig filozofikus igényű, a tűnődő dialektika a meseszöveg szabadságát jelenti számára, a kétségek, kérdések beépítését a műbe. Hisz lehetetlen volna igennel vagy nemmel felelni az élet nagy kérdéseire. „Ahhoz, hogy az emberek az igazsághoz tarthassák magukat, ismerniök kellene előbb a tévedést... mert hinnünk kell a tévedés szükségességében” – vallja. Az emberi értelem vakságát, tudásunk korlátozottságát azonban a képzelet valahogy kipótolja. Igen, „az emberek szárnyatlan angyaloknak születtek, de, ami a legszebb az egészben: szárny nélkül születni és mégis megteremteni azt, hisz ez az éppen, amit az agyunkkal teszünk... ha egyesek ügyetlenek is magukat szavakkal kifejezni, és mások megérteni azokat, idő múltával azonban mindig akad valaki, aki elképzelem, hogy e dolgokat elmondották, vagy úgy tesz, mintha elmondották volna, és hála e mesterkedésnek, a történetek igazabbak lesznek, mint a valódi események, amelyeket leírnak...”

Kell-e ennél hívőbben szkeptikus, őszintébb ars poetica?

Bíró Yvette

„NAPSÜTÖTTE MACSKAFELHÁM”

Imreh András: *Aminek két neve van*
JAK–Kijárat, 1998. 62 oldal, 495 Ft

„Minek beszélni róla? Úgysem értenéd.” – Meglehetősen provokatív felütés versben is, hát még egy kötet elején. A kérdés, amire a költő válaszol, olyan magasan szállhatott, hogy nem volt érdemes visszaütni. Meghagyta magasan, verscímnek: MIÉRT SZERETEM AZT A HÁZAT? – és másképp ütötte fel újra a labdát: hogy miért nem lehet ilyen kérdésekre felelni.

„Minek beszélni róla? Úgysem értenéd.
Hiába mondanám el, hogy a homokfehér fal
a lőrészserűen apró kis ablakkal,

*a déli oldalon az emeleti balkon,
vagy az az egyirányú, egészen hihetetlen
fotólabori fény a tíz év előtti Menton
vagy Almádi sosem látott épületét
idézi – öltözőt egy sivatagi strandon –,
hiába, mert ez így csak gondolatbeli
ház, egy régóta alvó tudat pipálta kép.
Lehet, hogy téged épp ez érdekel: a lelkem.
De én nem ezt akartam mondani.*

Vagy, persze, ezt. De másképp.”

(Fontos az utolsó négy mondat építkezése, ahogy tagadva módosítják egymást: gyakori mozdulat Imreh András verseiben.) De honnan a vers indulata? Türelmetlensége? Mi eshet rosszul, mi a majdnem dühítő abban, ha az ember lelkét akarják megismerni? A címbeli kérdésre, a „miért szeretem”-re lehetne a válasz: csak. Hiszen: „Ahhoz, hogy megszeress egy tárgyat, eleve / szeretned kell.” De itt már régen többről van szó tárgyakkal:

„Amikor éjszaka, még elalvás előtt
valami igazán jólesőre szeretnék
gondolni, két pihés, kamasz iker-madárként
repdeső kezed és a Fodor utcai ház
együtt jutnak eszembe.”

A szeretet-szerелеm kívül esik a logikán: „De miért szeretsz te engem?” Ha a válasz nem „csak”, régen rossz. Innen van a türelmetlenség: a szerelem többet tud a részleteknél, az egymásnak bemutatkozó emlékek (a személyiség *részletei*) határozottan lemaradnak az érzéstől. Innen a hiába-hangulat (noha – mint látjuk – a költőnek az is fontos, hogy elmondja, miért szereti éppen azt a házat; a ház metaforája – „öltöző egy sivatagi strandon” – egyben cikluscim is), de „hiába”: „Ha nem mondhatom, amit akarok: / hogy tegnap legyél velem.”

Imreh András nem vallomások költő, világa a hangulatok, érzékek, érzékelések, anekdotikus versindítások mögött csak rejtetten személyes, amennyire a költői hitel kívánja. Így tud aztán a kötet legerősebb verseiben (POKRÓCOK ÉGNEK, IGUÁNÁK VEDLÉS KÖZBEN) egyszerre mélyen szenvedélyes és mégis teljesen enigmatikus maradni. A kötet során mintha egyre kevésbé akarná „mondani a lelkét”, alig beszél magáról, ha mégis: rejtőzködve-hárítva, mint az „Én nem vagyok öreg”

kezdetű, SZONETT-nek tördelt, majd 12 sor után szándékosan lecsapott versében (ahol például bevallja: „*eléggé földégesítenek / a szé- mélyemet érintő baráti / jótanácsok*”). A bizalmasan megszólító verhang is csak HOMMAGE-ul tér vissza, vagy (a kötet legvégén) dramatizálva: „*És szólt anyám [...] És szóltam én*” (FEHÉR TÖRZSŰ FÁK).

Noha a versek élményanyaga gyakran kö- tödik történethez, epikuma csak egy korai, a kötetben is elől álló versnek van. A vers (HA- ZAFELÉ) egy kutya elütésének pillanatát na- gyítja ki, a halál tényére, a benne foglalt bü- netetésre kérdez. Több dologra is érdemes fel- figyelniünk, már itt: az egyik a szenvedélyt el- lensúlyozó tárgyszerűség, a tényre kijelentve kérdező mondat: „*Jó, de mi történt.*” A másik a hangulatok feszültsége, hogy miközben a vershelyzetből adódik az emelkedettség, és Imreh András fegyelmeztet és pontosan rögzíti is ezt a lelkiállapotot („*hová lett saját fu- tása?*”; „*tudom: / örökre vége*”; „*Tudom: az a nyu- godt testi öröm, / hogy alvás közben kinyújtja a nyelvét, / ez a konkrét boldogság, a jelenlét / öröme eltűnik*”), ugyanakkor mindhárom idézett he- lyen készakarva megtöri a hatást *bon mot*-sze- rű asszociációival. A három idézet közül az el- ső egy elromlott játék medve képével folyta- tódik:

„...hová lett saját futása?
Miféle fordított futószalag
működött, hogy egy pillanat alatt,
a folyamat utolsó fázisára
az eredeti nyikkanós helyett
végül ilyen egészen néma medvét
készítettek, s a brummogót kiszedték?”

A másik két helyen maga a gondolat kezd metafizikai játékba: „*ezentúl a dakszlik / is lekö- rözik egy üres körön*”; „*csak tiszta emlék / marad, melynek soha nem hull a szőre*”. Mintha a beszélő indulat vagy a nézőpont rá akarna cáfolni ar- ra, amit épp előtte mond ki a vers, hogy vége a gyerekkor felelőtlenségének:

„...ha most
is olyan hajthatatlan optimista
volnék még, mint amikor egy halott,
kinyúlott nyakú, teljesen laposra
gázolt fekete macskát mutatott
húsz éve anyám a Lejtő úton,
s »csak alszik« – sügtam –, »csak alszik, csak alszik,
csak alszik« – de nem vagyok [...]”

A szenvedély, az igazságérzet, a játék épp a gyerekkorhoz való hűség jele. Másrészt a já- tékosság itt kifejezetten önkínzó, hiszen ilyen hangnembben élő kutyákkal szoktunk beszél- ni, megelőlegezve nekik a már-már emberi, noha csökkent értelmet, amelytől persze (mi- vel nem emberek) csak kedvesebbek a szá- munkra. Az épp elütött kutyával kapcsolat- ban ez a hang összetettségében éppen így hi- teles. (Én talán inkább a vers befejező részé- nek pátozását sokallom, ahol a „*vétkező lény*” sorsához apellál a költő.) A kettős hangulat egységét a mozdulat adja meg – és most fo- lyamatosan idézem az előbb kiragadott soro- kat:

„*ez a konkrét boldogság, a jelenlét
öröme eltűnik, csak tiszta emlék
marad, melynek soha nem hull a szőre,
de oly valós, hogy kínjában az ember
belesimogatta a levegőbe –*”

Az igazság („*Jó, de mi történt*”), a sportsze- rűség több versében is foglalkoztatja a költőt. A SZABADULÓMŰVÉS, a hajókötelekkel kör- betekert erőművész azért érvényes példa szá- mára, mert egyben „*mobiltelefonos, hűsevő fér- fiak*”-ból álló közönségétől is meg tud szaba- dulni. (A „*hűsevő*” jelzót ilyen remekül rész- jósító, pejorativ értelemben nem hallottam so- ha: azonnal előhívja a típust.) A vers végén megjelenő cirkuszi vadállatok, épp ellenkező- leg, emberi tulajdonsággal rendelkeznek, és szomorúak, mint egy Rousseau-képen. Per- sze igazi ellentét az állatok fogsága és az em- beri döntés között van:

„*Helyette*

*medvék jöttek, szomorú tigrisek,
mert bár vastaps volt és ováció,
nem volt hajlandó visszajönni.*”

Egy gyerekkori hely nevét szintén az igazság (hűség) nevében nem hagyhatja az ember:

„*Nem érdemli meg,
hogy zárójelek között emlegessem:*

*Ferenciek (volt Felszabadulás).
Marad a tér. Marad a hallgatás.
Aminek két neve van, annak egy sem.”*
(A FELSZABADULÁS TÉRTŐL
A FERENCIEK TERÉIG)

A gyerekkor *elvei* mellett a gyerekek egyszerre mindent meglátó és egyenrangúan fontosnak felfogó figyelme is jellemző Imreh András látásmódjára. A költői tudat meghagyja a mellérendelést. „*Imreh Andrásnak különös érzéke és szeme van hozzá, hogy a világban véletlenszerűen egymás mellé kerülő dolgok között összefüggéseket találjon vagy teremtsen. Ez tetten érhető hasonlataiban, metaforáiban, de van egy külön verstípusa is, amely mintha a tárgyak rejtett szillogizmusára épülne*” – írja róla Várady Szabolcs fülszövegbe tömörített remek tanulmányában. E versekben (A FEKETERIGÓ, GYÍK ÉS TOBOZ) az olvasó ráismer a látványra,¹ bár valószínűleg magától sosem gondolt volna rá, hogy a „*Tépsínyi / drapp káposzta a madáretető / alatt – állati tetem hűlt helyén // nyüzsgő férgék*”-ből áll, és a rigó „*hernyókból összetakolt*” lábakon tapicskol, noha maga is „*kompakt, / mint egy nála nagyobb madár tojása*” (A FEKETERIGÓ).

Van azonban, ahol a kísérletezőkedv tudatosan alakítja, irányítja az asszociációt, ám részben a szöveg könnyedségének rovására. Az ANYAGOK HIERARCHIÁJÁ-nak elején érzem ezt. A vers erősen, meghökkentően indul, „*hősei*” az emberként viselkedő anyagok:

„*A drót önző volt, most beteg.
A garázsban, a kórteremben
göcsörtös kar-ér tekereg,
megfogja ruhád, hogy ne menj el.*”

*Csőnövére az anyja, kit
módjában állt szintén szeretni.
Mint unokatestvéreik:
a makaróni és spagetti.*”

A drót-cső-makaróni-spagetti képi összefüggését a megszemélyesített anyagok családi viszonyai színezik, méghozzá hangsúlyosan, ironikusan („*módjában állt*”, „*szintén*”). Épp ezért talán jobb lenne, ha erősebb volna a nyelvi kohézió (nem hiányozna épp a birtoikos személye, és később, a hasonlatból az ige). Ugyanis nagy figyelem kell a vers logikájához is. Érdekes például, hogy a hasonlatokban valamilyen emberi tartalom világít a tárgyakra (mint „*képi elem*” a „*fogalmira*”, mint az ismert vagy konkrét az ismeretlenre vagy absztraktra):

„*Elfeketült vörös salak!
Több, mint tizenöt éven át
a bőröm alatt hordtalak,
mint egy megváltozott barát*”

emlékét [...]”

Talán épp az az izgalmas ebben, hogy a bizonyítékul hozott „*képi elem*” maga is enigmatikus, konkrét tartalmát (milyen barát, mi lett vele?) nem ismerjük, hanem egészében elhisszük. Ehhez a bizalomhoz kell, hogy a mondat kézen fogva vezessen, sőt húzzon:

„*...mint egy megváltozott barát*”

*emlékét, a Szerb utca nyári
aszfaltzagát, hogy a Lupán
milyen jó volt a kompra várni
pünkösdsvasárnap délután –*

*hullámozott lenn a halszag és
hullámozott a sörszag felettem.
Én e kevésé szubtilis
illatokat mindig szerettem.*”

A mondatok lendülete és az asszociáció egyszerre szabadul föl a költői tudat ellenőrzése alól: következhetnek a különféle szag emlékek, látvány- és tapintásélmények. A verset záró képet biztosan nem felejtü el az olvasó (nekem a könyvben a legkedvesebb részeim közé tartozik):

„*És hogyha most megkérdezed,*

*hogy faltalan sötétbe zárván
ujjaimnak mi volna jó:
egy napsütötte macskafelhám,
ha ez anyagnak mondható.*”

Imreh András verseiben a dolgok egymás mellé fényképezése, egybeasszociálása kiterjed a fogalmakra, például az összetett szavak elő- és utótagjaira is:

„*Pepita bajusz, kefépálca,
csokornyaknadrág, sétakendő.
Banánhegyen, lassan, vígyázva,
de lábujjhéjon mind a kettő.*”
(BŐR LESZ)

Persze ha valaki így lát (és hall: lásd a vers címét), nem csoda, ha a groteszk és a burleszk iránt is van érzelme, ahol aránytalanságra, váratlan fordulatokra és szemléltőre van leginkább szükség:

*„Már szürkült, amikor eldőrdült két lövés:
a hátuk mögött lezuhant
egy-egy rigó [...]”*

(PÁRBAJ)

De ugyanez a látásmód vezeti el Imreh András a természettudományos megfigyelések metafizikus továbbgondolásához, hogy például mi van a folyadék részecskéi között, melynek modellje az egyre kisebb labdákkal kitöltött kád:

*„De hogyha pingpong... Sokkal kevesebb
rögtön a zárt, tárgyak közötti űr –
labdatartalma megnövekedett
a kádnak. (S most hagyjuk, mi van belül.)”*
(NEGATÍV VISZONY)

Ez a fajta költői hang, például az iménti zárójeles megjegyzés – de sokkal inkább a gondolkozás módja – rokona Ferencz Győzőének,² aki a XVII. századi úgynevezett metafizikus költők közül John Donne fordítója és a szélesebb értelemben vett metafizikus költészet szintetizálója is. Imreh András látásmódja azonban szürrealistább. Ugyanebben a versben, amely azt vizsgálja, hogyan van jelen a semmi az anyagban – a gondolat átfordul önmagán, és a vízbe (a semmibe) a halál testi alakban beúszik:

*„Aztán nagyanyám torzója merül
belé – vagy loccsanva egy éjszaka
meg-megcsillanó karácsonyi test
– halál előtti ponty – mely a maga
nemében ugyancsak tökéletes.”*

A megfigyelő hang ritkán melegszik át, ám Imreh András legalább annyira a hangulatok és érzések költője is. Hol indulatot jelenít meg (VIDD LE A KUTYÁT SÉTÁLNI; FÓBIA), hol más ember lelkiállapotát figyel szemtanúként (126. ZSOLTÁR). De előfordul, hogy saját érzéseit is kívülről látja:

MŰTÉT

*„Sikerült.” Trombózisos, hosszú slaugon
felfelé indul bennem az öröm.
És előnt, mint egy augusztusi alkony,
valami, amíhez semmi közöm.*

Vagy máshol:

*„Délután idegen láztól didergett.”
(BOCSÁNAT ÉS HAZATÉRÉS)*

Van olyan verse Imreh Andrásnak, ahol a hangulat impresszionista leírásmozaikokból épül, ilyen a DÉLUTÁN,³ ahol a mások nyári tevékenységeiből (kutyafürdetés, még félóra foci, lusta körömvágás) „őrült, önpusztító alkonyati öröm” áll össze, vagy az INDULÁS, ahol a nyaraló bezárásának aprólékos, ideges részletei között mellesleg bújjuk meg a mondat, hogy „Fél nyolckor gyullad fel a lámpa”: korábban sötétedik, vége a nyárnak is. „Indulhatunk. De még ne áíts.” A türelmetlenség már az őszé.

A kötetre végig jellemző mozaikossághoz más versekben még valami ismeretlen epikum is társul. Ezt láthatjuk a POKRÓCOK ÉGNEK és az IGUÁNÁK VEDLÉS KÖZBEN szakaszai között. Az olvasónak nagyon kell figyelnie, mert a költő igen kevés támpontot ad. A versekben gyakoriak a vágások, inkább hiányzik a gyakran versszakformát öltő mozaikok közötti malter, mint hogy úgynevezett „plasztikus” képet kapjunk. De itt már a tét is nagyobb.

POKRÓCOK ÉGNEK.

*Egyedül
egy félszeg férfi áll a téren.
Egy ablakban egy fiú ül
könyvtári könyvvél a kezében.*

*Kétágú létrára dobott
takaró csökken fölfele.
Lámpa. Lábos. Hígyangolyók.
Egy inhalálás hűlt helye.*

*Plédekből varrt kerek spanyolfal
embertelen szoknyája lángol
sötéték textil lófarrakkal.
És víz csöpög fürdőruhából.*

*Úgy kap fel egy törülközőt,
felhajtva a széleinél,
mint forró nyári délelőtt
egy test nedves nyomát a szél.*

*Pokrócok égnék. Foglalatba
csavarva néz egy puszta szem.
És a szemnek egy pillanatra
eszébe jut egy érzelem.*

*Fél egy. Egy falióra a homokban.
A nagymutató öreg és sötét.
A fájdalmat a nőstény bírja jobban.
Ha van ilyen: fogják egymás kezét.*

*Sok év után. Idegen tengeren.
Az emeletes hullámok alatt.
A nőn ruha. A férfi meztelen.
Mögöttük fehér homoksvivatag.*

A vers emberi szereplői mozdulatlanok. A mondatok között sok a hiányos, az igék többnyire a tárgyakkal történnek meg (csökken, lán-gol, csöpög, ég), a szobában „egy puszta szem”, a lámpa cselekszik: néz és emlékezik. Ő a szemtanú, neki vannak érzései is. Hogy a negyedik versszakban (melynek elégikus szépségét Kemény István is kiemeli)⁴ végül is ki az, aki ilyen könnyű, gyors mozdulatokra képes a fenyegető, lán-goló állóképben, az hirtelen nem is tűnik fel. Csak a vers hőfoka azonos: a láz, a tűz, az érzés. Azonos-e a férfi és (emlékeiben) a fiú, vagy valamilyen női jelenlétre utal az inhalálás, a spanyolfal szoknyája, a nedves test nyoma, az érzelem: a versből csak sejthetjük: azért enigmatikus. De az igazi enigmában a hiányért mindig kárpótol a meglévő sorok ráismertető ereje. A hang telített és érett a másik versben is:

IGUÁNÁK VEDLÉS KÖZBEN

*De nem engedik, hogy elszabaduljon
A halál ménese. Tekintetük
Túl a megolvadt földi horizonton.
Minden életfunkciójuk együtt.*

*Akkor rajtaütött a paprika.
Kidülledt, reflex nélküli szemek.
A nő, hogy most mit kell csinálnia.
Egy ruhamintát ismételtgett.*

*Fél egy. Egy vak kakas felkukorékol.
Két bőrcipőben bűzös fügelekvár:
Mozdulatlan lépnek ki önmagukból, –
Bő atlétatrikóból két gyerekváll.*

*A hím alszik. Álmában felreped
És megnyílik egy ivartalan ágyék.
A nő guggol. Nézi a köveket.
Tűri, hogy nőjön testéből az árnyék.*

A vers sorait hamarabb jegyezzük meg, mint hogy pontosan tudnánk, mit olvastunk. Ami ilyenkor segít. Először is érzékeljük a hangvételt, a hang zengését, majd a szereplők ket-tősségét (férfi–nő, hím–nőstény), aztán az időt és az egzotikus-szürreális helyszínt. A versben a szereplőkkel az élet legalapvetőbb eseményei történnek: az asszociáció összeköti mindazt, ahányféleképpen az ember (állat) ki tud lépni önmagából: ahogy a bőréből vagy a ruhájából, ahogy a testből a lélek vagy a testből születéskor a másik test, vagy ahogy a testtel egyesülő másik test önmagából.

Azt hiszem, az IGUÁNÁK VEDLÉS KÖZBEN egyesíti mindazt, amit Imreh András a dolgok egymás mellé rendeléséből és a hangulatok, érzések pontos részleteinek megragadásából kikísérletezett és megtanult. Mindenképpen szerencsés költő az, aki a fájdalmat és az örömet, a megfigyelést és a szenvedélyt, a reálisat és a szürreálisat is pontosan meg tudja ragadni, és a kísérletezéstől sem fél.

Jegyzetek

1. „A képlet voltaképpen egyszerű. A kicsi, »fás szárú« gyíkot és a mellette hatalmasnak ható tobozt a megfigyelő, mint egy indián képírás jeleit, valami atavisztikus asszociáció révén krokodilnak olvassa.” (Várad Szabolcs, a kötet fülszövegében.)

2. Lásd: Kemény István „A JÓ”. *Élet és Irodalom*, 1998. június 5.

3. „A lassú körülmények technikáját” emeli ki Bedecs László (*Népszabadság*, 1998. augusztus 1.) többek között éppen ebben a versben.

4. Kemény István, i. h.

Mesterházi Mónika

LÉZENGÉS, ANGYALOKKAL

Cserna-Szabó András: *Fél négy*
(– séta tizenhét lépésben –)
Magvető, 1998. 195 oldal, 97 Ft

Cserna-Szabó András első könyve – kisebb modorosságaitól eltekintve – hagyományos novelláskötetnek tekinthető: jól körülhatárolható élményvilággal, többnyire az események egymásutániságára építő történetekkel, a történetek végén gyakran csattanóval. E szempont figyelembevételével a szerző a történetmondás, a mesélés rangját, jelentőségét a kortárs irodalomba visszahozni kívánó prózairók közé is sorolható.

A kötetben megjelenő életvilág azonban meglehetősen szűkös: elhanyagolt kisvárosi – illetve a könyv második részében, tehát a KEVAB, LIZA ÉS A MÁGIKUS MEGGYMAG című ciklusban, budapesti – kocsmák és albrétek beltenyészetével ismerkedhet meg az olvasó, idejük nagy részét iszogatóssal, kisebb részét felszínes bölcselkedéssel, moralizálással eltöltő félértelmiségek népesítik be Cserna-Szabó írásait. A magyar glóbusz couleur locale-jából, a kocsmai etnográfia és a kocsmamitológia műveléséből egybegyűrt írói világ tömören Hajnóczy Péter, Lázár Ervin és Temesi Ferenc írásainak bágyadt ötvözeteként jellemezhető. Hajnóczy Péter a tudathasadásban szenvedő Kevab személyiségének egyik részeként maga is megjelenik a könyvben (136.), a Lázár Ervinhez való kapcsolódást pedig igazolják a több novellában is felbukkanó Lázár Ervin-szereplők, illetve -motívumok. A kocsmá-nők-irodalom témakör hasonlóságán kívül a Temesi Ferencre történő hivatkozást az is indokolja, hogy a kötetben – akárcsak a POR-ban – fontos szerepet kap a programszerű lokalizmus, tehát az alföldi város helyi szellemének tudatos megidézése. A szentesi Szamárdelölő csárdát benépesítő emberi roncsok, a kisvárosban eltorzult életutak, illetve az ezekhez rendelhető szimbolikus jelentések – ilyen az elszigeteltség és a kívülállás, illetve a környezet determinációját semmisnek tekintő életfilozófiai gesztusok keresése – azok, amelyek a helyi és a személyes mitológia alkotóelemeiként jelennek meg a könyvben, illeszkedve a borítólapon is megfogalmazott szerzői identitáshoz, amely

érzelmi erejét, mitikus szüzséit az alföldi és kisvárosi milióból származtatja.

A semmittevés témakörének továbbírása és a lokális identitás képviselése mellett a FÉL NÉGY értelmezéséhez a legfontosabb kiindulópont a kötet stílusában keresendő: naturalista részletek emelkednek ki a könyv átlagából, amelyek a kötet világgépéhez kissé szervesen illeszkedő manierizmusba hajló irodalmi fogásokkal egészülnek ki. Nehezen feldolgozható ellentét feszül a könyvben a nagyon elemi, nagyon primer, nagyon zsigeri lélettapasztalatok, illetve a forma és a stílus szinte kényszeresnek ható agyonbonyolítása között.

Cserna-Szabó írásai közül többen reflektálnak valamilyen módon a betördelt-ki nyomtatott szöveg vizuális megjelenésére. A legötletesebben talán az EGY NŐ AZONOSÍTÁSA című szöveg teszi ezt, ahol az írás mint látkép, tehát mint teleírt, majd kinyomtatott papírlap a történetben említett üres, fehér kéziratpapírhoz képest számít vizuális jelenségnek. Az a jelentéstöbblet, amelyet e szövegnek a nyelvi és képi fantáziát segítségül hívó játéka létrehoz, egyaránt kapcsolódhat az üres papírlap által kiváltott szorongás szinte archetipikus képzetéhez, illetve az írás által termelt szövegvilág képzetársításokon alapuló megformálásának problémáihoz is.

A fent említetten kívül: A LEGNAGYOBB SZENTESI BAROKK METAFIZIKUS KÖLTŐ – CSÁRDAI BESZÉLY című – Cserna-Szabó heterogenitásból és túlzásból építkező poétikáját már címében is mélyen jellemző – tizenhat oldalas történet egyetlen mondat. Az anarchista Liza és a pétervári börtönben raboskodó Bakunynin varázslat segítségével megvalósított találkozásait leíró Kevab-történet végén többféle befejezés, „csattanó” lehetőségét hagyja meg a szerző, és a párhuzamos befejezések egy részéhez csatolt kommentárok nem lapszélről lapszélig, hanem hasábokba tördelve jelennek meg. A hatodik – Nietzsche halálát parafrázáló – Kevab-történetben lapalji jegyzetek olvashatók. A hetedik Kevab-történetben az egyik szereplő neve három sort tesz ki a szövegben, a szerző pedig rövidítve írja a továbbiakban – EÉKDIVMÉMSZMMA –, de mindig a rövidítéshez illeszt néhány kipontozott sort, hiszen „*legnagyobb szegylene az lenne, ha (ne adj Isten!) neve elférne egy sorban*”. (171.) A nyolcadik – a világvége előtti napot elbe-

szélő – Kezav-történet felett pedig fekvő nyolcas látható, a végtelen jele.

Az EGY NŐ AZONOSÍTÁSA – talán csak általam feltételezett – játékát a fehér és a teleírt papírlappal, illetve a fekvő nyolcas ötletét nem számítva a szerző képi hatásra, illetve a paratextualitás eszközeinek – kommentár, jegyzet, extrém címek – használatára épülő fogásai nem olyan szellemesek és nem is olyan elegánsak, hogy többletet adhassanak az olyan olvasónak, aki az alexandriai „Nach-Kultur” túlflektáltságához talán a szükségesnél is jobban hozzászokott. A lábjegyzetek, önkomentárok és hasonlóak így kicsit feleslegesnek látszanak, a kigyűjtött példák leginkább a hetvenes-nyolcvanas évek – mondjuk így – *Mozgó Világ*-prózájának formai modorát idézik.

Cserna-Szabó könyvének szembevető tulajdonsága a stílusesszék tobzódása. Ezek rendszerezése és részletekbe menő elemzése helyett néhány példa segítségével szeretném bemutatni azokat, amelyek a legszemléletesebben képviselik a szerző írásmódját és az ehhez kapcsolódó világlátást. Igen jellemző, hogy a leggyakrabban előforduló stílusesszék többnyire a negatív, a kellemetlen hatást megalapozó minőség irányába fordítják a novellák nyelvhasználatát. Lássunk ezekre néhány példát.

Nagyon sok pongyola, az élőbeszéd legrosszabb stílusmegoldásait idéző fordulat található a könyvben: „*igényes, pöpec egy tyúk volt*” (28.), „*tuti, ami ziher*” (92.), „*vágta bele az őszintét Liza szerelmének orcájába*” (122.), „*De itt jön az ún. Liza-vonal, ami megoldásra fog vezetni bennünket*” (142.), „*Ne parázzál nekem itt hajnalban...*” (173.), „*SIO-típusú rostos meggylé*” (184.), „*szanaszét büntetem a lógós bandát*” (191.), „*Ücsi (értsd: üdítő) jöhet, szépségem*” (192.).

Számos elferdített – hasonlatnak szánt vagy szellemes fordulatnak vélt – idézet olvasható a könyvben. Például: „*Tél és hó van. És lesz-e halál?*” (7.), „*Nekem térkép e táj, gondolta*” (84.), „*reszket, izzik, mint a galagonya*” (135.), „*dél felé, Mexikó felé, oh a szabadság felé*” (140.), „*szóval, hajszálértől az óceánig*” (178.), „*a vágy titokzatos trágya*” (181.), „*mi csak a szépségünket veszíthetjük, ezt az otromba láncot*” (183.). (Vörösmarty, Radnóti, Weöres, HBB/Jimi Hendrix, Ady, Buñuel, Marx és Engels.)

Nagyon gyakoriak az eredetieskedő,

hangtanilag, alaktanilag kifacsart szavak és szókapcsolatok: „*egy nemlétezik történet hőse*” (166.), „*A filológ (klasszika) mérgesen guadt Danira*” (169.), „*beizzította az elektronyikát*” (170.) s a többi.

Nem könnyű meggyőzően megfogalmazni, hogy mi a baj a fenti – a szövegösszefüggésből való kiemeléssel amúgy is védtelemné tett – idézetekkel. A fő baj sejthetően az, hogy megzavarnak mindenféle előzetes olvasói várakozást – akár szociológiai dokumentumként, akár példázatként, akár a szövegközöttség játékaán alapuló fikcióként olvassuk a művet –, bármilyen megelőgezett vagy később módosított kontextusból kihullanak, éppen harsányságuk, rosszabb esetben közönségességük miatt. Minden stílusesszéknek van létjogosultsága – amennyiben kellemetlen mellékhatások nélkül képes funkcionálni a hozzá tartozó szövegekörnyezetben. Ha Cserna-Szabó szövegeit például – ahol erre lehetőség kínálkozik – a kocsmai-borozói beszéd egyszerű műfajait imitáló nyelvi képződményeknek tekintjük, akkor érthetővé válik számos odavetett, olykor kirívó ízléstelenséggel megfogalmazott nyelvi forma használata – de ez csak a fenti szempontot tudatosan figyelembe vevő értelmezés során történik így, az olvasás spontán folyamatában zavaró hatást keltenek a szerző említett stilisztikai fogásai.

A továbbiakban a Cserna-Szabó írásait szintén jellemző, a létezés anyagi, testi, teremtményi aspektusát képviselő szövegrések és nyelvi szólamok funkcióját vizsgálom. Az anyagi-teszt és a szellemi-spirituális képzetkör tudatos vegyítése a szerző egyik leg-tudatosabb törekvéének látszik, azonban a végeredmény felől tekintve ez a törekvés meglehetősen problematikus marad. Két szempontot szeretnék ezzel kapcsolatban kiemelni: az egyik a látványosan szenzualista írásmód, a másik pedig a stíluskeveredés problémája, amelyek Cserna-Szabó írásaiban összefüggő jelenségsoportot alkotnak.

Programszerűen, vagy pontosabban fogalmazva, demonstratívan szenzualista írásmódnak tekinthető a szerző törekvése arra, hogy írásainak nyelvi közegét érzékivé-testessé formálja, hogy az elbeszélések nyelve minél kevésbé absztrakt, minél nagyobb mértékben az érzéki tapasztalaton átszűrt legyen. Ennek megfelelően az „*ízellené vált metafizika*” (Karl Marx–Friedrich Engels: A SZENT CSALÁD) fel-

frissítésére, a szellemi tevékenységeknek az érzékelés gyökereihez való visszakapcsolására tett irodalmi kísérletként is olvashatók Cserna-Szabó történetei. Ugyanakkor excentrikus és gyűjtő jellegű, kifejezetten a testi, taszító, patológikus részletekre koncentráló ez a szándék, ugyanis nem egyenletesen hatja át a könyvet: míg a történések helyszínei, kulisszái sokszor csak jelzesszerűek, addig az emberi test – különösen a szexualitással és az anyagcserével kapcsolatos – működésének, az ide kapcsolódó ízeknek, szagoknak, tapintásminőségeknek felidézésénél nagy kedvvel időzik el a szerző. A FÉL NÉGY szövegei ezért gyakran a naturalizmusnak a világ anyagi felszínéhez válogatás nélkül tapadó, a „*rút érzéki vonzerejében*” irodalmi tárgyat kereső és konstituáló látásmódját idézik fel. (Lásd Erich Auerbach: MIMÉZIS.)

A legnagyobb hatékonysággal akkor működik ez a program, ha valamilyen absztrakt tárgy megérzéskítéséről, testessé változtatásáról van szó. A LEGNAGYOBB SZENTESI BAROKK METAFIZIKUS KÖLTŐ-ben például az időről olvashatjuk az alábbi fejtegetéseket: „...*de az idő, ez a szavábavághatatlan, elnyúlhatetlen, lelőhetetlen, elviselhetetlen patak csak folydogál [...], csak bandukol, nem tudni, merre, előre vagy hátra vagy körbe vagy helyben, csak az biztos, hogy rajtunk, úgyhogy már mindannyian annyira utáljuk, mint a saját lábszagunkat, nem tudunk előre megszökni, se elbújni, meglépní, hozzánk van kötözve és szaga is van neki, büdös időszaga van neki, régi boroknak és befőtteknek van csak hasonló, néha megolvad, mint a sajt, néha kemény, mint a bakancs orra, nem baj, nem baj, ez az idő is jó lesz, ha már nekünk jutott ez a juhtúrónyi idő, ez a kenőmájás idő, maszatidő...*” (15.) Cserna-Szabó írásainak vonzóbb oldalát szemlélteti ez a sajátos, Krúdy képi világát és Heidegger extravagáns prózáját egyaránt felidéző vegyülék, de itt érdemes egy kicsit komolyan venni azt az intenciót is, melyet a novella címe tartalmaz, hiszen a létezés testi-anyagi, illetve metafizikai dimenziójának váratlan hatást keltő, meghökentető egymáshoz rendelése, az ezen alapuló merészen modoros képvilág – egyebek mellett – a barokk metafizikus költészet sajátja volt.

A stiluskeveredés Cserna-Szabó könyvében az alacsony és a magas tárgy, illetve az ezekhez kapcsolódó kifejezőkészlet vegyítésének eredményeként jön létre, többnyire

groteszk vagy blaszfemikus-szubverzív hatást hozva létre ezzel. A MEGFEJTHETETLEN CSEPREGI-VETÜLETEK című írásban például a hős életében testi valójában is megjelenő őrangyalról a következőket olvashatjuk: „*Egy mozdulattal meztelenre vetkőzött, csak egy nyaklánc maradt rajta, amin egy kis aranykereszt függött. Csepregi hátratörölte az izzadságot a hajába, ismerte ezt a keresztet. Evés után a lány mindig ezzel a kereszttel tisztította a fogaközeit.*” (70.) A szubverzív funkcióknak megfelelően az ilyen fogások lefokozzák, mindennapivá, banálissá alacsonyítják a transzcendens világ létezőit, illetve fogalmait – mint isten, angyalok, tisztaság –, és a kötetben ilyenként jelennek meg például a hangsúlyozottan testi jegyekkel felruházott, káromkodó, alkoholt fogyasztó, füvet szívó angyalok.

Függetlenül attól, hogy a stílushierarchiában magásként definiált tárgy stílárís eszközökkel történő lefokozásáról vagy – mint a kötet más novelláiban, például a CIRKUSZHERCEGNŐ-ben – az alacsony tárgy purgálásáról és átszellemítéséről van szó, a mennyország-ra, a tiszta szépségre, az angyalokra, istenre tett folyamatos utalások, hivatkozások – amint Erich Auerbach írja – „szellemi örvénybe rántják a nyersen realista vagy obszcén részeket is”. Ugyanakkor kétséges, hogy van-e valódi nyeresége ezeknek a kísérleteknek, hiszen azok a passzusok, amelyeket meghatároz a Cserna-Szabó által preferált teológiai meghittség, így például az angyalokhoz való familiáris viszony, markánsan megfogalmazott, emlékezetes, ám – számomra legalábbis – nem különösebben vonzó részletei a kötetnek.

Az anyagi-testi és a szellemi-spirituális szféra keveredésének problémája nem függetleníthető a kötetet átszövő apokaliptikus képzetköről sem. A szerzőt erősen foglalkoztatja a vég: „*apokaliptikus van a világon*” – kezdődik egy vicc A LEGNAGYOBB SZENTESI BAROKK METAFIZIKUS KÖLTŐ-ben (23.), a könyv első része az APOKALIPSZIS, MOST címet viseli, és az azonos című történettel zárul, majd a nyolc szövegből álló második rész – a Kevabiciklus – utolsó és egyben kötetzáró írása a világvégét, a semmi előtti utolsó nap történetét beszéli el. A törvény és a bűn, a tisztaság és a szenny, a föld és az ég, a testiség és a lélek birodalmának az apokaliptiszt megelőző, annak előjeleként megmutatkozó összekeveredését Gershom Scholem apokaliptikus para-

doxonnak nevezte, és e paradoxon jelenléte a Cserna-Szabó világát meghatározó, stílusban, metafizikában, irodalmi mintákban egyaránt megmutató heterogeneitás szerves részének tekinthető. Ahogyan a kocsmai beszéd imitációja helyenként magyarázza a könyv nyelvhasználatának helyenkénti slamposságát és egyenlenségeit, úgy az apokaliptikus motívumai – és ezen belül a stíluskeveredés fogásaiban leképeződő apokaliptikus paradoxonok – magasabb szervezőegységbe fogják a kötet különféle, eltérő stíluszinteket képviselő nyelvi szólamait is.

Cserna-Szabó András első kötete inkább harsány, mintsem erős bemutatkozás. Kedvenc motívumai, témái ugyan megfigyelhetők nemzedéktársai vagy a nála valamivel idősebb szerzők munkáiban is, azonban ízlése, írói habitusa, érdeklődése a nyersebb, direkter fogalmazásmód és a hagyományosabb történetyszerkesztés felé irányítják, vállalva emellé egy mára érdektelenné vált témakör, a lézengő értelmiségi világot körbejáró próza továbbírását. És végül kénytelen vagyok lecsapni a feldobott labdát: olyan ez a könyv, mint a koncepciózus – és szemmel látható műgonddal kivitelezett – borítólap. A zöld szín finom árnyalatai, a szerző artistikus portréja, a gondosan kiválasztott-megírt kísérőszövegek sokat sejtetnek, de a kedvező első benyomást elrontja hamar a címlap fotójának gondosan kiszámított és ezért a mindennaposnál visszatetszőbb exhibicionizmusa.

Havasréti József

MEGTESTESÜLT KÖLTÉSZET

Peter Por: *Die orphische Figur – Zur Poetik von Rilkes „Neuen Gedichten”*

(Pór Péter: *Az orpheuszi alakzat – Rilke*

„Új versek” című kötetének poétikája)

Reihe Siegen; Bd. 137. Germanistische Abteilung. Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 1997. 358 oldal

Pór Péter¹ Rilke-könyvének címlapján egy 1465-ben készült orosz ikon látható, amely Oszlopos Simeont ábrázolja. E kép sokjelen-

tésű. Utal Rilke korai Oroszország-imádatára, transzcendenciaélményére, de saját toronyára – utolsó lakhelyére – is, Musotban, s távolabbról a hölderlini toronyra. Továbbá a toronymotívumra Rilke költészetében, olyan (a magyar válogatásokban nem szereplő) versekben, mint az éppen az oszlopszentről szóló DER STYLIT vagy a DER TURM (A TORONY), a SANKT GEORG (SZENT GYÖRGY) vagy a DER EINSAME (A MAGÁNYOS) („*Nein: ein Turm soll sein aus meinem Herzen / und ich selbst an seinem Rand gestellt*” [„*Nem: torony legyen a szívemből, s én magam álljak a peremén*”]) – mind az ÚJ VERSEK-ből. Ám ezzel nincs vége a gondolat-társításoknak, hiszen a monográfus előző könyvének, amelyben európai irodalmi eszszéit gyűjtötte össze Schillertől Valéryig, ez volt a címe: DER KÖRPER DES TURMES (A TORONY TESTE) (Frankfurt/M., 1988). A szerző Pilinszky-idézetet rejtett ide az APOKRIF-ből. Nem tudom, merhetem-e még egy fokkal továbbvinni az asszociációt, s föltételezni, hogy a torony és az aszkézis képzetében valami halk tudóslíra is megszólal.

Pór ugyanis, bárhol ütötte fel sátorfáját, ugyanazt folytatta, szélesítette és mélyítette, s harminc év komoly munkájával jutott el a *fél-útig*. (Az orpheuszi Rilke, az ÚJ VERSEK Rilkeje után az elégikus Rilke tárgyalása zárja majd le a monográfiát.) Kérdésfeltevéseit nem váltogatta az irodalmi és elméleti divatok szerint, noha serényen követte a változásokat, s mindazt, ami hasznára volt, beépítette munkájába. Szemmel láthatólag *végig* akarta gondolni a modern líra helyzetét, de ahhoz, hogy valamit végiggondoljunk, a kezdetet, a kiindulópontot – saját kezdetünket és választott kiindulópontunkat – rögzíteni kell, s bizonyos értelemben hűségnek kell maradni hozzá. Pór elemzéseket szentelt a modern költészet olyan nagy alakjainak, mint Baudelaire, Nietzsche, Dehmel, George, Valéry, Hofmannsthal, Ady, Apollinaire, Babits, Pilinszky. Az ízlés minden változása ellenére Rilke maradt a középpontban. S itt nem csak egy ember személyes ízlésének viszonylagos állandóságáról van szó, nem csak arról, hogy egy filológus fut a befektetett idő után, s még nem is csak arról, hogy olyan klasszikus költő művének monografikus földolgozása, mint amilyen Rilke volt, önmagában hordozza legitimitációját. Pór becsvágya nagyobb volt: ő azt akarta megmutatni, hogy miképpen lehe-

tett két korstílus, a szimbolizmus és az avantgarde korszakhatárán egy olyan poétikát kidolgozni, amely – noha reflektál mindkettő törekvéseire – független marad tőlük. Sőt – ha jól értelmezem azokat az utalásokat, amelyek az ÚJ VERSEK utáni korszakra vonatkoznak – hogyan lehetett két ilyen poétikát kidolgozni.

Pór a líra helyzetét Rilke jelentkezésének idején a következőképpen fogja fel. A két uralkodó hagyomány a konzervatív, epigon *realista* és a *szimbolista* poétika. Az első az egységes tapasztalati valóságból, az önmagukat jelentő dolgokból indul ki, a második tisztán szellemi: minden dolognak metaforikus, allegorikus, szimbolikus jelentése van. Ugyanakkor a szimbolikus jelben fenntartja a világ egységét, vagyis a jelentés rögzített, szervezen megfeleltetett, még ha – mint például Baudelaire-nél – ez az egység negatív is, a „rossz”. Ez kínálja az összevetést a hamarosan kibontakozó avantgarde poétikájával, melyben a jelentések nyitottak, a végtelenül folytatható átalakulás vagy a felbomlás, a széteső, szétrobbanó lét elve alapján. Az uralkodó hagyomány gyökereire Nietzsche (és Mallarmé) költészete már ráhelyezte a fejszét a transzcendencia érvénytelenné válásának felismerésével, a Semmi poétikájával. Vezethetett-e innen másfelé út, mint a zárt kompozíció szétbontása felé, amely aztán Apollinaire költészetében teljesebben ki?

Rilke költészete – a szerző fő gondolata szerint – érintkezik mindhárom poétikával, de sarkalatosan különbözik tőlük, és ellentétben a költészet hagyományával való nietzschei szakítással, az orpheuszi művész visszatérésének jelentős kísérlete. Az a kérdés, hogy lehetséges-e Nietzsche után avantgarde módon költeni és organikus, totális műalkotást konstruálni. Ennek a megvalósított lehetőségnek a poétikai alapformáját, illetve alapelvét nevezi Pór orpheuszi alakzatnak. A Rilke életművéhez való kézenfekvő kapcsolódás mellett (amely nemcsak Orpheuszra, hanem az alakzatra, a *Figurra* is vonatkozik: „denn wir leben wahrhaft in Figuren” [„mert igazában alakzatokban élünk”], DIE SONETTE AN ORPHEUS I/XII.) a terminológiát bizonyára az a merőben új gondolat – a monográfia egyik meggyőző nívója – is ihlette, hogy Rilke Nietzschének válaszol. A VIDÁM TUDOMÁNY 286. számmal jelzett „közbeszólásában”

ezt olvashatjuk: „Csak emlékeztetni tudok – semmi egyebet! Csak nem akarnátok tán, hogy köveket mozdítsak meg, állatokból embert csináljak? Ó, ha még csak kövek és állatok vagytok, előbb keressétek meg magatoknak Orpheuszotokat!” (Romhányi Török Gábor fordítása.)

Mit jelent az orpheuszi alakzat?² Az átváltoztatóképeség visszanyerését – amelyet Nietzsche Isten bejelentett halála után megtagadott a költésztől. „Az átváltozás poétikájában minden egyedi létező, vagyis minden új vers önnönmaga művészeleg megteremtendő belső transzcendenciája felé irányul, ez az orpheuszi alakzat. Egy jelzősorozattal definiálva: minden egyes orpheuszi alakzat individuális, zárt, önkényes, szükségszerű és egyetemes érvényű... Az ÚJ VERSEK kulcsformulája úgy hangozhatna: orpheuszi alakzatokká változunk. A versalakzat nem realisztikus vagy metaforikus-szimbolikus jelentésekből áll össze, mint a korszak uralkodó lírai tradícióiban, és nem is véletlenszerűen egymás mellé rendelt elemek érzelmes sokasága, mint Rilke eddigi pályája során, és nem jellemezhető a jelentések elvileg lezárhatatlan mozgékonyágával sem, mint a hamarosan megjelenő avantgarde költészet. Az orpheuszi alakzattá változás teleologikusan meghatározott, szigorú alkotás, a térbeli létező saját transzcendenciájának teljességgel jelenvaló és szükségszerű alakzata.” (85.)

Pór Péter nagyon sok mindent sűrít ebbe a fogalomba. Nem csak poétikai elv és forma ez. A költemény orpheuszi keletkezése, orpheuszi teremtése az 1903 és 1908 között írt, 1907-ben, illetve 1908-ban kiadott dupla kötet szélesebb értelemben vett tematikus alapja is. „Egyedüli témája maga a poézis – amely a nem létező világot, isteneket, állatokat, dolgokat és épületeket, városokat és embereket, az eget és a földet, a halottak birodalmát, a teret és időt, valamint a középponti alakot, a költőt, megint valódi és teljes orpheuszi létezővé teszi.” (25.) S mint látható, nemcsak tematika ez, hanem költészet-filozófia (vagy átesztétizált vallásfilozófia) is, amelyben a költő, Orpheusz lehet csak – költészete határán belül – a lét egyedüli megmentője, visszaszerzője. Az isten(ek) nem halt(ak) meg, hanem visszavonult(ak), beleszorult(ak) a költeményekbe. Az orpheuszi költő visszatérése fényt vet tovább a költő személyes, megformált sorsára, amelyben ünnepeles, komor aszkézissel mindent alárendelt az abszolút költészetnek, s ennek hatását a rajongó emberekre a maga korában Mari-

na Cvetajeva példázza, aki egy Rilkéhez írott levelében Rainer Mariát – tehát az egyént, „Őn”-t – megtestesült költészetnek találta nevezni.

A kategóriák újabb kori természetete, hogy minél tartalmasabbak és gazdagabbak, annál egyedibbek. Itt azonban a feladat egy rendkívüli mértékben individuális költői megoldás fogalmi általánosítása volt. Pór koncepciójának következő eredménye, hogy értelmezni tudja azt a jól ismert tényt, hogy a magányos költő miért érezhette úgy: Cézanne-tól Rodinig szellemrokonokra talál a képzőművészet nagy kortárs újítóiban. Ez az esztétika szempontjából is nagyon meggondolkodtató közeledés nem intézhető el a szellemi objektivációk párhuzamosságával és az analógiák formalizálásával egy történelmi totalitásban (ahogy Rilke korában próbálták megmagyarázni, hogy a művészetek kölcsönösen megvilágítják egymást) – bár maga a probléma, amelyet Pór itt aktualizál, a kiindulóponthoz való szellemi hűség jegyében Diltheytől és Wölfflintől, távolabbról Riegl-től és Dvořáktól, legközvetlenebbül pedig Oskar Walzeltől származik. (Vö. Peter Por: EPOCHENSTIL. PLÄDOYER FÜR EINEN UMSTRITTENEN BEGRIFF. Heidelberg, 1982.) Ezen a nyomvonalon vizsgálta valaha Pór Péter azt a stílust, a szecessziót, amely a maga fölötté tudatos összművészeti törekvéseivel kétségkívül e szemlélet legalkalmasabb vizsgálati tárgya lehetett. (DAS BILD IN DER LYRIK DES JUGENDSTILS. Frankfurt/M. 1983.) S ott találta meg az összművészeti tudatosság előharcosától, Wagner-től a jelentős sort, hogy az idő itt térré változik („zum Raum wird hier die Zeit”). Ez az idézet, amely a szecesszió kutatásokban vendégszereplő volt, most virtuálisan átkerül a Rilke-könyvbe, és a PARSIFAL Gurnemanzának szavait Rilke *valósítja meg*. Ugyanis – állítja a szerző – életművének alapvető törvénye és eszménye a szó és a tér ekvivalenciája, korrelációja. A mű úgy keletkezik, hogy a nyelv teret hoz létre, és térré válik.³

Ez a saját maga által létrehozott tér Rilke világa. Az üresség válik megformált térré, ami – ha tekintetbe vesszük Rilke egy fontos vallomását („Minden dolog egy tér, egy lehetőség, és rajtam áll, hogy tökéletesen vagy fogytékosan töltöm-e ki” [1921], 314.) – a logika, de a rilkei költészet szelleme szerint is azt jelenti, hogy a dolgok üresek, a világ üres, nem valóságos

hely a költészet érintése nélkül. Másképpen fogalmazva csak a költészet telt. (Paul de Man ezt úgy fejezi ki, hogy a rilkei alakzat új retorikája a külső referencia, illetve szubsztancia elvesztésével jár.) A világ újjászületése: el-lenvilág. Ebből következik Rilke túlfeszített tökéletességésménye, narcisztikus költői felelősségtudata. A költői átváltoztatás ereje a költeményt olyannyira telíti, hogy a transzfiguráció mintegy állapotként, állóképként jelenik meg ebben a monászokból, egyes dolgokból (versekből) *álló* költői mennyországban. Ezért változik az idő is térré, kimerevített, eltartó tartammá. Pór Péter megfigyelése szerint az ÚJ VERSEK csak egyetlen darabjának, a GOTT IM MITTELALTER-nek (ISTEN A KÖZÉPKORBAN) témája az idő.

Schiller megkülönböztette a plasztikus költőket és a muzikális költőket. Rilke nyilvánvalóan az előbbiek közé tartozik. Verseinek térszerűségéhez ugyanis hozzátartozik dologszerűsége, ezért alkalmazza Pór Rilke nyomán a „Kunst-Ding”, illetve a „Ding-Gedicht” műszavakat. (Magyarításuk nehéz, a szerző által javasolt *művi tárgy* helyett még mindig inkább a lehetetlen *művészi dolgot* és *dolog-költeményt* hevenyészem, hogy aztán a továbbiakban, ha megemlítem, németül említem.) Mindenesetre a Rilke verseiből is szó szerint kiolvasható törekvés fogalma ez. E költészet nem a dolgok érzelmileg telített leírását, hanem a szenttelen teremtés emfázisával, ünnepélyességével és pátozával telített létrehozását szándékolja. A klasszikus hely a tárgyalat korszaknál későbbi, A KILENCEDIK DUINÓI ELÉGIA (1922): „Sag ihm die Dinge!” („Mondd neki [az anyagnak] a dolgokat!”);

„Sind wir vielleicht hier, um zu sagen: Haus
Brücke, Brunnen, Tor, Krug, Obstbaum,
Fenster; –

höchstens: Säule, Turm... aber zu sagen, verstehs,
oh zu sagen so, wie selber die Dinge niemals
innig meinten zu sein.”

(Mi talán csak azért vagyunk itt, hogy mondjuk: ház, híd, kút, kapu, korszó, gyümölcsfa, ablak – s legfeljebb: oszlop, torony... – de mondani, értsd meg, „mondani úgy, ó, mint ahogy azt bensőleg a dolgok / még sose vélték” – Szabó Ede fordítása). De az ÚJ VERSEK-ben is ezt olvashatjuk, s éppen Orpheusz lirájáról:

„...eine Welt aus Klage ward, in der
alles noch einmal da war: Wald und Tal
und Weg und Ortschaft, Feld und Fluss und Tier;
und dass um diese Klage-Welt, ganz so
wie um die andre Erde, eine Sonne
und ein gestirnter stiller Himmel ging,
ein Klage-Himmel mit entstellten Sternen...”

(ORPHEUS. EURYDIKE. HERMES [1904])

(„...egy egész világ kelt síralomból,
melyben még egyszer ott volt minden: út,
völgy és liget, föld, állat és folyó;
s hogy e sírám-világ köre egészen
úgy, akárcsak a másik föld köre,
nap és csöndtelt, csillagos ég borult,
síralom-égbolt, torzult csillagokkal...”

[Somlyó György fordítása.]

Sőt, már a Pór által átmenetinek nevezett KÉPEK KÖNYVÉ-nek gyönyörű, programatikus beköszöntő versében is világos a szándék, noha édesebb a hang:

„Mit deinen Augen, welche müde kaum
von der verbrauchten Schwelle sich befreim,
hebst du ganz langsam einen schwarzen Baum
und stellst ihn vor den Himmel: schlank, allein.
Und hast ein Welt gemacht.”

(EINGANG [1900])

(„Fáradt szemekkel, melyek alig szabadultak meg az elnyítt küszöbötől, egészen lassan fölemelsz egy fekete fát, és karcsún, magányosan az ég elé állítod. És egy világot alkottál.”)

Látható, hogy melyek azok az immanens poétikai okok, amelyek a képzőművészettel való rokonságot megalapozzák, noha ennek megvannak a határai. „A »Kunst-Ding«, ahogy először Rilke nevezte, nem más, mint a szemlélet, de az átváltozott szemlélet jel-alakzata, ami »van«. A költőileg létrehozott »dolognak« nem vizuális élményünké, hanem cerebrális tapasztalatunkká kell válnia... ...a DIE ERWACHSENE című költeményben azután – a nem európai, zsidó mítoszra célozva – megtalálja a végleges, nyilvánvalóan paradox formulát: »ganz Bild und bildlos.«.”⁴ (248. k.)

Nem az egyetlen hangsúlyozott paradoxon ez Rilke művében és Pór Péter Rilke-fogásában. Még kettőre szeretnék rámutatni.

Mindjárt a könyv elején találkoztam egy idézettel, amely nagyon meggondolkodta-

tott. Rilke egy levélben írja: „Majdnem egyáltalában nincs kultúrám.” (23.) Mit jelenthet ez? Mit jelenthet egy olyan költőnél, akinek szóban forgó ikerkötete a KORAI APOLLÓN-nal kezdődik és a BUDDHA SUGÁRKORONÁBAN-nal végződik, s közötté tarka műveltséganyagot görgöt? „Költői univerzumában van valami káprázató, mintha egy gyűjtemény vagy múzeum ritka tételéből állna, kirakva egy olyan világ hátterében, amely kiemeli egyedülálló voltukat” – írja Paul de Man. Antik görög, római, zsidó, keresztény, középkori, reneszánsz, abszolutizmus kori, ortodox, mozlím, buddhista, perzsa matéria, idegen kultúrtájak, épületek, a jól ismert kis gyöngesség a kortársi és egykori arisztokrácia iránt. A korábban említett TORONY című versben csak úgy odavetve ez olvasható:

„und kleine Tage wie bei Patenier,
gleichzeitige, mit Stunde neben Stunde”

(„és kicsiny, egyidejű napok, órák órák mellett, mint Patinimál” [egy korai flamand tájképfestőnél]). Ilyen címetek találunk gyakran nagy versek fölött: ERANNA SAPHÓHOZ, SAPHO ALKAIOSZHOZ, ABISÁG, JÓZSUÉ ORSZÁGGYŰLÉSE, BUDDHA (kétszer is), A SZÉKESEGYHÁZ, A FŐKAPU, A RÓZSAABLAK, RÓMAI SZARKOFÁGOK, TANAGRA, AZ UTOLSÓ BREDERODE GRÓF MEGTÉR A TÖRÖK FOGSÁGBÓL, AZ ORANGERIE LÉPCSŐJE, RÓMAI KÚT, BÉGUINAGE, HETÉRASÍROK, ALKÉSZTISZ, VÉNUSZ SZÜLETÉSE, KRÉTAI ARTEMISZ, PANASZ ANTINOUSÉRT, SÁMUEL MEGJELENIK SAUL ELŐTT, EGY SZIBILLA, EGY DÓZSE, DON JUAN GYERMEKKORA, MOHAMED ELHIVATÁSA. Nincs-e az ÚJ VERSEK összhatásában egy olyan elem, amit eklektikus, historizáló – egy rosszabb indulatú befogadó, aki nem a monográfus, de bizvást a recenzens, azt mondhatná: öntetszelgő – művelődési kavalkádnak nevezhetnénk?

Zárójelbe téve e kritikai megjegyzés igazságát, Pór Péter elemzése után össze tudjuk egyeztetni a szerzői szándékban a kulturális szinkretizmust a kultúranélküliséggel. Merő kultúra és kultúranélküliség – variálhatnánk a képről mondottakat. A kultúra anyagára számít a költő, de negatív értelemben. Azt a hatást kelti, hogy először néz valaki erre az anyagra, de mivel ez nyilvánvalóan nem így van (az olvasó hallott harangozni ezekről a nevekről és dolgokról, vagy ha nem, akkor

szégyelli magát), az eredmény a lerombolás és létrehozás kettős aktuusa lesz. A vers-moná-
szokban az európai hagyomány érvénytelen-
né vált transzcendenciája helyett benső, a
vers határáig érvényes transzcendencia kelet-
kezik, amely csak akkor léphet ki a versből,
ha az egyedi – a vershez hasonlóan monadi-
kus – befogadó *teljesen* aláveti magát, ha
mintegy maga is belép a vers immanens te-
rébe, ha elfogadja, hogy a mű minden része
őt nézi, és kész is arra, hogy alávéssze magát
annak az embertelen kívánságnak, amelyre e
nézés utasítja, hogy meg kell változtatnia éle-
tét.⁵ Nem maga a recepció nyitja tehát fel a
költeményt (annak feltétele éppen a zártság-
nak való olvasói magamegadás, önfeláldo-
zás), hanem a radikális, aktivista, pseudo-
vallásos követelés, ha az olvasó az önfeladás
irracionális döntésének eredményeképpen,
mintegy hirtelen hőstettel eleget tesz neki. A
tradíció kezelése tehát egyszerre „önkényes,
szükségyszerű és egyetemes érvényű”. (Követem
Pór útmutatásait, de persze következtetéseim-
ért nem neki kell viselnie a felelősséget.)
Szükségyszerű és egyetemes érvényű a poéti-
ka és a metafizika azonosításában, mint a me-
tafizika megmentésének és visszanyerésének
e felfogás szerint egyetlen lehetőségében, ret-
rospektíve viszont önkényes a kultúra egész
anyagával s minden választásában.

Az ARCHAİKUS APOLLÓ-TORZÓ egyáltalán
nem archaikus – mondja Edgar Wind, a nagy
művészettudós. E világosságot gyújtó futó
megjegyzést úgy értelmezhetjük tovább,
hogy valójában nem a közös hagyomány da-
rabja, hanem szinguláris, elszigetelt, sőt elke-
rített, s kívülre éppen úgy nincs világ, mint a
kötet talán másik leghíresebb versében nincs
a párdúc ketrecén kívül. Az ÚJ VERSEK e kö-
zépponti műve, Rilke ars poeticája egyesíti a
kultúra témáját az ikerkötet másik nagy té-
májával, az állatival, és Apolló torzója kisza-
badulva kő voltából „flimmert... wie Raubtier-
felle” („villog, mint ragadozó szőre”). Az APOLLÓ-
vers nagy hatása persze jelentősen befolyá-
solta az archaikus torzók befogadását, mint-
egy evidenssé vált, hogy a recepcióban re-
konstruáljuk a hiányzó fejet és tagokat, hol-
ott ez egyáltalában nem evidens, és szerintem
nem is igaz. Ez homályosította el azt az „ön-
kényességet”, amely e verset összeköti az
ikerkötet többi művével, hogy ugyanis a kö-

zéppontban itt is a negativitás, a hiány, a nem
létező áll – ezúttal a fej, amelyet nem ismer-
hettünk –, és e negativitás pozitív ellendarab-
ját maga a vers hozza létre. Az ARCHAİKUS
APOLLÓ-TORZÓ tehát nem leírás; mondjuk,
azoknak az érzéseknek a leírása, amelyek a
költőt a Louvre-ban egy i. e. VI. századi mi-
létoszi torzó előtt elfogták, vagy elfoghatják
olvasóit e torzó vagy más torzók előtt; nem
is a művészi befogadás szimbóluma, hanem
létrehozó teremtés, amelynek során Rilke le-
vágta vagy meg sem alkotta Apollója fejét,
hogy aztán e nem létező fej kisugárzó nézését
retorikája alapjává tegye.

Egy másik példáért visszafordulok Pór
szövegéhez. Könyvének egyik legragyogóbb
analízisét szenteli a bibliai Jézus tökéletes és
önkényes átváltoztatásának a DER ÖLBAUM-
GARTEN-ban (AZ OLAJFÁK KERTJE) (87–89.). A
Rilke-vers olyannyira nem tűri a külső
transzcendenciát, hogy az Atyának a Fiú pas-
siójában is halottnak, nem létezőnek, nega-
tívnak kell lennie:

*„Nach allem dies. Und dieses war der Schluss.
Jetzt soll ich gehen, während ich erblinde,
und warum willst Du, dass ich sagen muss
Du seist, wenn ich Dich selber nicht mehr finde.*

*Ich finde Dich nicht mehr. Nicht in mir, nein.
Nicht in den andern. Nicht in diesem Stein.
Ich finde dich nicht mehr. Ich bin allein.”*

*(„Minden, s ez is. És ezzel véget ért.
Most menjek, míg vakság terjed szememben,
s miért akarod mondatnom, miért
hogy vagy, mikor nem talállak magam sem.*

*Nem talállak. Magamban, itt vagy ott,
másban, sehol már. E kő is halott.*

Nem talállak már. Egyszerű vagyok.”

[Vas István fordítása.]

A harmadik paradoxon a kép és képnél-
küliség, a kultúra és kultúranélküliség mel-
lett a tökély és a törés paradoxona. Azt hi-
szem, hogy ez az a belátás vagy állítás,
amellyel Pór leginkább elmélyítette az ÚJ
VERSEK Rilkéjéről kialakított összképét. Mert
ezzel nemcsak rekonstruálta Rilke poétikai
eszményét, a totális átváltoztatásra való tö-
rekvést, hanem jelezte ennek korlátait, tragi-

kus-utópisztikus jellegét is. Mэгhózzá két oldalról. Egyszer a vers belső világává váló teljes átváltoztatás megfeneklését a külső világon: „*brach in diese Bühne / ein Streifen Wirklichkeit...*” (TODES-ERFAHRUNG [„betör e színpadra egy sáv valóság” – HALÁLTAPASZTALAT]). Másodszer a vers belső világában megjelenő következményeket: kibontotta a magában az orpheuszi alakzatban rejlő ellentmondást a nagy erejű definitivitás, végérvényesség és az önkényesség között. „*A kötet legfőbb telosza, az orpheuszi alakzat, azaz az individuális, lezárt, egyetemes érvényű, szükségszerű és önmagát transzcendáló teremtésforma egyúttal önkényes törésforma is. E paradox módon megváltozott céltételezésben, e szélsőségesen kiforgatott eszményben magának az átváltozásnak a megformálása változik meg – és éppen ez a kettős kötet egyik legfontosabb változása. A legtöbb új versben az átváltozás-történet célja az, hogy a hagyományozott »modell« tagadja és »Kunst-Dingként« újraértelmezze, újratermesse, akár a halál révén, amely a saját és önmagát transzcendáló alakzat privilegizált formája. De van néhány radikális vers-alakzat, amelyben a »modell« már nem lehet újratermeni a tökéletes formában. Az átalakítás elve a felbomlás elvéként működik, mivel »egy sáv valóság« szilárd és érintetlen marad tőle.*” (151.) Példaként egyebek között a SPÄTHERBST IN VENEDIГ-ET (KÉSŐ ŐSZ VELENCÉBEN) említi az ÚJ VERSEK-ből, és a MARIONETTEN-THEATER-t (MARIONETTSZÍNHÁZ) az egyidejű, kötetbe föl nem vett versek közül. Nyilvánvaló, hogy az ÚJ VERSEK utáni poétika elemzését készíti ezzel elő, de feltárja az ikerkötetnek is egy olyan belső dinamikáját, amely ellenáll, hogy úgy mondjam, a statikus költői tökéletesség parnasszista másodlagosságának.

Pór úgy véli, hogy Rilke ars poeticája a törés eszméjét is megjeleníti, mert „*az ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ-t nemcsak olyan alakként olvashatjuk, amely maga hajtja végre a hiányzó feje való kiterjeszkedést, hanem mintegy ennek az olvasásnak a visszájaként olyan alakként is, amely állandó »megfordításban« megtestesíti az alkotásforma és a törésforma metonimikus, sohasem tökéletes egységét*” (148.), s ebben bizonyára igaza van. Sőt e sokat elemzett vers olyan vonatkozását fedezi fel, amely nagyon gondolatébresztő. Más kérdés, hogy magának Rilkének igaza van-e, s ez már előbb érintett kultúrafelfogásával áll összefüggésben. Mert egy archaikus Apolló-torzó torzó voltát, törését a hаgyo-

mánynak éppen az a folyamatossága igazolja (s ebben a folyamatosságban van a torzóhoz, a töredékességhez való *érzékünk* kifejlődése a romantika, illetve az Elgin-márványok felfedezésének idején), amelyet – mármint a kultúra folyamatosságát – éppenséggel megtör a Rilke-féle negáció, az ő ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ-ja. Más szóval nagyon nagy különbség, hogy a törést a történelem hajtja-e végre szándéktalanul, vagy a művész – szándékosan: például, visszautalva Edgar Wind példájára, Rodin csonkítja torzóvá teljes szoboralakjait egy brutális monumentalizmus, valamint a félbemaradást, a befejezetlenséget szándékos művészi tervvé átértelmező és imitáló michelangeleszk klasszicizmus jegyében. (Az ÚJ VERSEK második részét, amelynek hangsúlyozottan az élén áll a híres vers, Rilke Rodinnek, „*A mon grand Ami*” ajánlotta.) Azt egyébként Pór Péter sem dönti el, hogy a tökély és törés paradoxona felismert kényszer vagy formáló elv az ÚJ VERSEK idején – ennek vizsgálata nyilván a következő kötetre marad –, s persze a TORZÓ-vers minden, csak nem torzó. A törés tematikus eszményítésének a tökéletes költemény felel meg, amelyben nehéz volna megtalálni a megfordítást, az érem másik oldalát szemlélhetőség poétikai következményeit. Az ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ az európai költészet kilencvenéves örökzöld slágere.

Egy irodalomtörténeti munkának, amely világos és nagyszabású javaslatot tesz Rilke pályakezdésének és ÚJ VERSEI-nek költészet-történeti helyére, nem kell belebonyolódnia e költészet „igazságának” kérdésébe. De a nem irodalomtörténész olvasót nem köti e tudomány komolysága. Minél nagyobb a költő, annál inkább kettős mércével mér: költészete jelentőségének és hozzá, a befogadóhoz szóló igazságának mércéjével. Gadamer például ezt mondja: „*Közös előfeltevés... hogy a rilkei költészetet nemcsak pusztán esztétikailag kell megérteni, azaz az értékes kifejezés-fenomen hitelessége alapján, hanem mint olyan kijelentést, amely valami igazat mond.*” Edgar Wind pedig ezt: „*Sokan – köztük magam is – ugyanígy viszonyulnak Wagner zenéjéhez vagy Rilke költészetéhez, azaz elismerik kimagasló géniuszuk hatalmát, de olyan hatalomnak tartják, amelynek nem szabad behódolni... Ezek a találmányokra kiragadott példák azt mutatják, hogy nemcsak lehet, hanem szükséges is két szinten szemlélni a műalkotást: esztétikai értékét*

a saját normái szerint kell megítélnünk, de azt is el kell döntenünk, hogy elfogadjuk-e ezeket a normákat.”

Amikor most Pór Péter lélekvezetői segítségével hónapokig olvastam és újraolvastam Rilket, számomra is fölmerült ez a kérdés. Gyönyörködve és iszonyodva olvastam, s talán – vagy legalábbis számomra – ez a rilkei. Mert az iszonyatos és a szépség nagyon közel kerül itt egymáshoz. Ahogy az ELSŐ ELÉGIA ki is mondja:

*„Denn das Schöne ist nichts
als des schrecklichen Anfang, den wir noch grade
ertragen
und wir bewundern es so, weil es gelassen
verschmäh,
uns zu zerstören.”*

*(„Mert hisz a Szép nem más,
mint az iszonyu kezdete, mit még elviselünk,
s mennyire bámuljuk, mert megveti szenttelenül,
hogymint
összetiporjon.”*

[Nemes Nagy Ágnes fordítása.]

Igen, a lét univerzális kontinuitása, amely mintegy megoszlik a versben megteremthető szépségre és az azt körbevevő iszonyatra, s amelyben az utóbbi – épp ezért – visszasugárzik a költeményekre is. Ebből a körből kitörni talán csak Rilke esztétikai messianizmusával lehetne, de ki fogadhatja el, és kinek rokonszenves ma ez?

Pór Péter, meglehetősen másképpen gondolja. De hát nem ez volt a tárgya, és ő a tárgyra szorítkozott. Feldolgozta és elrendezte anyagát, és jelentős eredményekre jutott. Sikerének titkát pedzettem már az elején, a hűségéről beszélve. Most hozzáteszem a másik titkot. Pór nem küzd az anyaggal, hogy ráerőltesse preconcepcióit, hanem az anyag küzd vele, és ő hatni engedi. De hát ezzel is csak beteljesít egy Rilke-gnómát:

*„Wie ist das klein, womit wir ringen,
was mit uns ringt, wie ist das gross”
(DER SCHAUENDE [1901])*

*(„Amivel küzdünk, mily parányi,
és mily nagy, ami küzd velünk”
[A NÉZŐ –
Nemes Nagy Ágnes fordítása.]*

Jegyzetek

1. Talán nem felesleges egy rövid életrajzi vázlat éppen húsz éve „idegenbe szakadt” hazánkfiáról, aki történetesen már idegenben is született – 1940-ben Clermont-Ferrand-ban –, s mexikói emigrációból hozta vissza édesanyja 1947-ben. Ezután azonban nem ilyen kalandosan alakultak a dolgai: magyar-francia szakon elvégezte az ELTE-t; doktorált, tanított, elkezdte irodalomtörténeti és irodalomtudósi pályáját. Bizonyára van, aki még emlékszik KONZERVATÍV REFORMTÖREKVÉSEK A SZÁZADFORDULÓ IRODALMÁBAN című munkájára (1971). A Vajda János-összkiadás III. kötetét rendezte sajtó alá, kiadta Czöbel Minkát, a szecesszió és a szimbolizmus lírájának specialistája lett. Tárgyának teoretikus alapzatai is elkezdtek foglalkoztatni, azt kérdezte, mit is jelent a korstílus fogalma. Ezenkívül cikkeket írt a modern francia és magyar irodalom tárgykörében is. Mind ez már a hetvenes években emlékezetem szerint nagyobb kompromisszumok nélkül megvethette volna egy szolid hazai tudományos karrier alapjait, de Pór rossz társaságba keveredett, a demokratikus ellenzék tagjaival barátkozott, s független szelleme nem engedte, hogy kivonja magát a tudományos tevékenységével szorosan össze nem függő állampolgári tiltakozásokból. Ezért aztán megakadályozták, hogy kandidátusi dolgozatát megvéddesse. Ez vezetett 1979-es emigrációjához. Először a siegeni egyetem alkalmazta Németországban, ahol 1983-ban habilitált. Majd Nancyban lett docens, 1985 óta pedig a CNRS, a nagy tekintélyű ösztudományos kutatóközpont munkatársa. A bonyolult – legalábbis nekünk bonyolult – francia tudományos minősítés szerint 1995-ben lett a komparatistika professzora. Eddig négy könyvet publikált külföldön. Megemlítem még, hogy pályánk egy ponton összetalálkozott, és 1990-ben együtt adtunk ki Frankfurtban egy vaskos interdiszciplináris antológiát a stíluskorszakokról.

2. A könyvvel azonos címen egy fejezete rövidített változatban megjelent a *Holmi* 1995/9. számában, 1286–1299. Még egy fejezet változata olvasható magyarul a MAJDNEM NEM LEHET MÁSKÉNT. TANULMÁNYOK VAJDA MIHÁLY 60. SZÜLETÉSNAPIJÁRA című kötetben. Cserépfalvi, 1995. 301–309. Idézeteimben figyelembe vettem a szerző saját fordításait.

3. Mellékesen Pór Péter megtalálta kedves idézetének parafrázisát Rilkenél az 1898-as DIE WEISSE FÜRSTIN (A FEHÉR HERCEGNŐ) című jelenetben: „Und die Zeit ist Raum” („És az idő tér”) (50. és 313.).

4. „...ganz Bild und bildlos wie die Bundeslade” („merő kép s nem-kép, mint frigyláda” – A NAGYLÁNY, Csorba Győző fordítása).

5. A híres sort, amely ezt a követelést tartalmazza, számtalanszor értették félre és vezették az értelmezést egy humanisztikus óhaj, egy jámbor erkölcsi, illetve művészetpedagógiai remény irányába. De ha

komolyan vesszük, akkor a Lét radikális megváltoztatásáról van szó, olyan rettenetes, az embert egész valójából kiforgató elvárásról, amelyhez hasonlót a vers keletkezése idején a gyakorlatban az anarchisták s valamivel később a messianisztikus kommunisták valósítottak meg. Lukács, aki mind a humanisztikus, mind a radikális megoldással érintkezett, nem véletlenül emelte ki az értőn és értetlenül bíralt s csöppet sem szeretett Rilke-életműből az ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ utolsó sorát, s tette egyik legfontosabb mottójává.

Radnóti Sándor

ELSŐKBŐL LESZNEK AZ UTOLSÓK?

Laki Mihály: *Kisvállalkozás a szocializmus után*
Közgazdasági Szemle Alapítvány, 1998. 1200 Ft

„Az átalakulás nyertesei nem az egykor sikeres kisvállalkozók lettek, hanem más társadalmi csoportok” – mondja Laki Mihály, de az állítást, mint többi fontos tételét is, rögtön elbizonytalanítja. Ez csak afféle vélemény, vagy tudományosan megfogalmazva: „egy jól-rosszul dokumentált hipotézist tart kezében az olvasó” a magyar kisvállalkozások természetrajzáról.

Laki tiszteletre méltóan következetes, ami manapság különösen ritka erény. Következetes kutatásának tárgyában, évtizedek óta fontosnak tartva a vállalati viselkedés szabályszerűségeinek vizsgálatát. Következetes a módszerben, az empirikus megközelítésben is, amit viszont szintúgy évtizedek óta szkeptikusan kezel. Talán ez a kettősség, a tárgy iránti elkötelezettség és a módszerrel kapcsolatos kétely, a belülről alkotott kép és a kívülről állás adja azt a feszültséget, amely a szűkebb közgazdász-szociológus szakma körein túl is élvezetes olvasmánnyá teszi Laki Mihály időről időre megjelenő karcsú könyveit.

A módszerrel kell kezdenünk. A szerző is ezzel indítja és ezzel zárja elemzését, mert enélkül az állítások érvényessége nehezen értelmezhető. „Tanulmányom kétféle szöveg keveréke” – szól a könyv első mondata. „Az olvasó megismerkedhet állításaimmal és gondolatmenete-

immel, valamint dokumentumokkal, leírásokkal és interjúkból származó szöveghordalékokkal. ... [Ezek] nem elegendők a tételek bizonyításához. Csupán azt illusztrálják, hogy állításaim nem mondanak ellent bizonyos tapasztalatoknak.” Mintha valami ilyesmit olvastam volna már valahol. Lássuk csak... „A felhasznált statisztikák, interjúrészletek, újságcikkek, a közgazdasági szakajtóból átvett fejtegetések szerepe itt csupán az, mint a montázkészítésben az újságokból kivágott képeké: egy elképzelt struktúra megjelenítésének eszközei. Más talán másként rendezte volna el őket. Bizonyító erejük, mint az úgynevezett tényeké általában, kétséges, illusztratív erejükéről nem tudunk, de nem is akarunk lemondani”. A dátum 1983, a forrás Laki Mihály: VÁLLALATOK MEGSZŰNÉSE ÉS ÖSSZEVONÁSA, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 8–9. o. A kutató tehát legalább tizenöt éve kételkedik saját vizsgálati eljárásának bizonyító erejében, a felhasznált és bőségesen idézett adatokat és adalékokat illusztrációnak, szöveghordaléknak nevezi – és évtizedek óta gyűjtögeti, rendszerezi, rakosgatja, közreadja őket. Miért e macacosság? Miben hisz és miben nem hisz Laki Mihály és vele együtt a magyar közgazdasági „empirikus iskolának” az a hetvenes évektől rohamosan gyarapodó, majd 1990 után különféle okokból megfogyatkozott létszámú csapata, amely nem hagyta el a pályát és a terepet sem?

Magamat is ebbe a csoportba számítva, magam is hasonló kételyekkel küszködve, megkockáztatok egy feltételezést. A hipotézis szerint – amit persze nem tudok bizonyítani, de az „iskola” szabályai szerint ez nem olyan nagy baj – Laki Mihály védekezik, amikor minden könyvében évről évre, évtizedről évtizedre felhívja az olvasók figyelmét az alkalmazott módszer korlátaira. Azt gyanítom, talán nem is olyan szkeptikus, mint amennyire mondja. Valójában nagyon is hisz az „úgynevezett tények”-ben, a szöveghordalékokban, a kisvárosi karosszerialakatos és falusi patikus elbeszéléseiben. Ebben ösztönösen hisz, miközben ugyanilyen természetesen reflexszel utastja el a politikusok és „a hatóságok kívánatos magatartásról szóló normatív tételrendszerét” (ÉV VÉGI HAJRÁ AZ IPARBAN ÉS A KÜLKERESKEDELEMBEN, Magvető, 1980, 7. o.), valamint „az elmélet kirívóan valóságidegen feltevéseit” (ÚJ TERMÉKEK BEVEZETÉSE ÉS A PIACI ALKALMAZ-

KODÁS, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979, 22. o.). Az elutasítás könnyen alátámasztható, ha kell, tudományos módszerekkel is. Nehezebb a pozitív igazolás. Hiszen az interjúrészlet, a hasonló témával foglalkozó, hasonló szemléletű kolléga írásából vett idézet nem azt jelenti, hogy a dolog tényleg úgy van, hanem csak annyit, hogy az illető akkor és ott azt állította, úgy emlékezett, akként vélekedett. Az adatközlő és az interpretátor jó esetben hisz abban, amit mond, sőt abban is, hogy ez általánosítható, de ezt a hitet át kellene adni az olvasónak. Márpedig a tudományos műveknek nemcsak az írói szkeptikusok – az olvasói még inkább azok. Ilyenkor is érvényes, hogy a kritikusként van könnyebb dolga. „Ez nem bizonyíték. Én tudok egy másik történetet.” A jogos kritikának jobb elébe menni.

Mégis, ha a bíráló jogosságát az önkritika is megerősíti, miért érdemes ragaszkodni a műfajhoz? Mi lehet az eredmény? Ha a montázkészítés helyett a mozaik- (vagy korszerűbben: a puzzle-) hasonlatot használjuk, akkor az empirikus kutatások darabkáiból végül is összeállhat egy átfogó kép, csak elég soknak elég hosszú ideig kell gyűjtögetni. Nem véletlen azonban, hogy Laki az 1980-as évek elején montázt emlegetett. Már 1979-ben megjelent könyvében visszafogottan értékeli a lehetőségeket: „mi másra képes jelenleg egy közgazdász kutató, mint laza típusok képzésére és a korántsem egyértelmű következetességgel fellépő szabályosságok bemutatására?” (ÚJ TERMÉKEK... 31. o.). A modellalkotásig nem fogunk eljutni: „Kiderült – számomra legalábbis –, hogy a közgazdasági elméletek szigorú kiinduló feltételei, zárt fogalmi apparátusa és az empirikus kutatások, gazdaságtörténeti elemzések által jól-rosszul bemutatott folyamatok között sokkal nagyobb a szakadék, mint gondoltam. Ma már elképzelhetetlennek tartok olyan közgazdasági elméletet, amely a leírt jelenségekből, a közvetlen tapasztalatokból épül fel” (uo. 22. o.).

Míntha ezen a ponton változott volna a szerző véleménye, vagy legalábbis 1998-ban kevésbé kategorikus, mint húsz évvel ezelőtt. Az eredmények közé az ésszerű sorba rendezés és az illusztrálás mellé most felsorakozik a gondolatébresztés is: „Ha ez a tanulmány valamelyest segíti és serkenti a tudományos közösségen

belüli eszmecserét, talán nem volt felesleges közreadni. Előbb-utóbb elkészülnek majd az alapos történeti elemzések, és a szigorú viselkedési modellek felállítására is akad vállalkozó” (KISVÁLLALKOZÁS... 172. o.).

Azt gondolom tehát, hogy a szkepsziséről és fanyar gúnyolódásáról híres Laki makacosságát a tényekbe vetett hit élteti, ami, ha meggondoljuk, furcsa finton. Az „úgynevezett tények” – s tekintsük ezt a jelzőt is ironikusnak – cserbenhagyják gyűjtőjeit, pusztán a hit táplálásához elegendők, bizonyítéknak alkalmatlanok. Pontosabban, csak akkor válnak tudományosan értékelhetővé, ha modellbe, nagy elméletbe illeszkednek. Talán ennek esélyei ma jobbak, gondolhatja a szerző, és emiatt lehet régi önmagánál derülátóbb. Az empirikus kutatás változatlanul fontos, mert nem szűntek meg az irányzat művelésének motivációi: virulnak a közhelyek szóvirágai, amelyeket ma már nemcsak a gazdaság valódi működéséről tájékozatlan, a központi akarat mindenhatóságában hívó politikusok öntözgetnek, hanem – persze más okból és más szinten – a közgazdasági „mainstream” apostolai is. Nincs releváns, átfogó elmélet a szocializmus utáni átalakulásról. „Erős magyarázó elmélet és elegendő általánosítható statisztikai adat hiányában gyakran segít – legalább a kérdések feltevésében – az elmélyült tevékenység, esettanulmányok készítése” – írta Laki Mihály nemrégiben megvédett kandidátusi értekezésében (42. o.). Bizom a folytatásban, abban, hogy továbbra is ugyanezt fogja csinálni. Mert ezt szereti, jól csinálja, és ezért mi, olvasók is szeretjük.

A kisvállalkozások elemzési módszerének van egy új, Laki korábbi könyveiben ilyen mélységben nem alkalmazott vonása: a történeti szemlélet. Egy rövid fejezet a világháború előtti időkhöz is visszanyúl, de a leírás a tervgazdaság „különös környezetét” és a rendszerváltás utáni évtizedet mutatja be részletesen. Ez a megközelítés – a szerzőtől idegen pátozzsal azt mondhatnánk, a teljességre törekvés – nemcsak a kis magánvállalkozások működési feltételeinek, stratégiáinak és fejlődési lehetőségeinek vizsgálatában egyedülálló, hanem más területeken is ritkaság. Az olvasó számára talán meglepő, de sajnos igaz, hogy az elmúlt tíz évben alig született hason-

lő ívű közgazdasági vagy szociológiai elemzés. El kell ismernünk, mindmáig nem vetjük számba a szocializmus örökségét, sem a szó fizikai-vagyoni, sem pedig társadalmi értelmében. Alig van olyan terület, amelynek átalakulását „piacgazdaságtól piacgazdaságig” valaki megírta volna. A ritka kivételek közé tartozik Tellér Gyula szövetkezetekről szóló, évek óta a szerző asztalán (vagy inkább iratkötegeinek labirintusában) porosodó kiváló tanulmánya – amelynek címét idéztük fel az imént, s amelyre Laki is sokszor hivatkozik.

A gazdaságtörténeti, politikai és szociológiai előzmények felsorakoztatása sem a szövetkezetek, sem a kisvállalatok elemzésénél nem marad külsőleges díszítőelem vagy „kötelező gyakorlat”, hanem a vizsgálatnak tartalmilag is az egyik legfontosabb eleme. Laki Mihály elemzése szerint az állami tulajdonon kívül létrejött kis szervezetek a tervgazdaság idején sajátos feltételek között működtek. Különösek, a piacgazdaságtól eltérők voltak létrehozásuk indítékai, tevékenységük kockázatai és a kockázatsökkentés módszerei, sajátos volt a siker értelmezése és a sikerhez vezető stratégiák halmaza. E megállapítással a szerző két fontos, régóta vitatott kérdésben is állást foglal. Az egyik az, hogy vajon a „létező szocializmus” a piacgazdaságnak egy – elfuserált, a politika által eltorzított – válfaja, vagy egy gyökeresen más logika, más szabályszerűségek által vezérelt rendszer. Laki a kisvállalkozásokat vizsgálva határozottan az utóbbi felfogás mellett érvel. A másik fontos kérdés a korábbi rendszer örökségét, ezen belül az emberek gazdasági viselkedésére gyakorolt hosszabb távú hatását érinti. Erről ugyancsak egyértelmű az állásfoglalása: nem osztja azokat a felfogásokat, amelyek „a szocializmus utáni gazdaságban tevékenykedő embert hol döntéshozó gyorsautomatának, hol a mindenható pártállam által menthetetlenül megnyomortított, sodródó páriának” tekintik (KISVÁLLALKOZÁS... 13. o.). A tömeges gazdasági magatartás a korábbi reflexekből, tapasztalatokból, kapcsolatrendszeréből is építkezik, ugyanakkor folyamatos tanulást, alkalmazkodást is jelent.

A könyv remekül összegzi és általánosítja saját korábbi, a kisvállalkozásokkal foglalkozó empirikus kutatásait, beleszöve mások ered-

ményeit is. Most nagyobb időtávlatból modellszerűen írja le a „különös környezet” határait. Itt szerintem nem szövegfordalékokról és hipotézisekről van szó, hanem bizonyításról, kiérlelt, jól dokumentált elemzésről. Érdemes idézni az összefoglaló megállapítást: „A kis magánvállalkozók... a vállalkozás időnként aránytalanul nagy kockázatait főként úgy csökkentették, hogy nem adták fel az állami szektorban elfoglalt munkahelyeiket, miközben többcélú beruházásaik lehetővé tették a háztartások felhalmozott vagyonának tőkésítését, máskor a tőke átmentését a családi vagyonba” (KISVÁLLALKOZÁS... 170. o.). A nyolcvanas évektől, már a szocializmus összeomlása előtt s még inkább azután csökkent a kis magánvállalkozások politikai kockázata. A résztvevők azonban tömeges tévedés áldozatai lettek: úgy vélték, hogy korábbi stratégiáik hatékonyak maradnak, túlságosan bíztak az új pártoknak és kormányoknak a kisvállalkozás támogatásáról szóló ígéreteiben, alábecsülték a piacok szűkülésének, a verseny erősödésének hatásait, és kívül maradtak a vagyongyarapítás egyszeri-új lehetőségén, a privatizáción. Igyekeztek ugyan alkalmazkodni a megváltozott, számukra kedvezőtlen feltételekhez, de a régebben alkalmazott kockázatsökkentési módszerek nagy része, a szektorok, vagyonelemek, szervezeti formák konvertálása hasznavehetetlenné vált. „A szocializmusban szerzett tudás többnyire nem elegendő a sikerhez, esetenként a túléléshez sem, de hiánya növeli a bukás esélyeit. Sajátos átváltási kapcsolatot figyelhetünk itt meg. A szocializmus utáni időszak vállalkozói e tudás birtokában időt nyertek arra, hogy megtanulják, utánozzák a fejlett piacgazdaságok vállalkozóinak módszereit” (i. m. 172. o.). Mindez azonban kiugró növekedés helyett csak a gyorsan szaporodó számú kisvállalkozások túléléséhez, stagnálásához vezetett: tömegesen a „takaréklángon” működés stratégiáját választották.

Ezek a rendszerváltás utáni időszakra vonatkozó megállapítások, nem úgy, mint a tervgazdálkodásról szólók, szerintem is csak tovább vizsgálandó hipotézisek. A világosan megfogalmazott, ráadásul elvileg operacionálizálható, azaz ellenőrizhető feltételezések azonban nagyon fontos kiindulópontok a további kutatásokhoz. Nyilvánvaló, hogy az elmúlt tíz évről ma még nehéz kőbe véshető

megállapításokat tenni. A politikai átalakulás, a gazdasági visszaesés, a szerteágazó és ellentmondásos folyamatok közepette „többnyire nem lehet előre megbecsülni a vizsgált intézmények, jogszabályok tartósságát, működőképességét, továbbá a gazdasági vagy politikai tranzakciók tényleges és várható gyakoriságát. Ilyen körülmények között az egy-két éve még releváns kérdések érdektelenné, a megértés és magyarázat számára másodlagossá válnak” (i. m. 12. o.). S tegyük hozzá, tévesnek vagy csak átmeneti érvényűnek bizonyulhatnak maguk a magyarázatok is.

Miközben Laki számos feltételezését osztom, néhányuk általános érvényében kételkedem. A szerző is figyelmeztet, hogy módszerem nem alkalmas a súlyozásra, az egyes magatartásminták gyakoriságának becslésére. Ennek fényében túlságosan sommásnak tűnik „az elsőből lettek az utolsók”, „a régi kisvállalkozások nem nyertesek” megállapítása.

A siker kritériumai persze maguk is vitathatók. A magam részéről a túlélést, a viszonylag szűk keretek között maradót, de tartós működőképességet is sikernek tekinteném. Miért ne lehetne nyereségnek tekinteni az érintettek szempontjából, ha a mind bizonytalanabbá váló bérmunkásstátusból kilépve szolid megélhetést adó cukrászok vagy fogtechnikusok lettek? S miért ne lenne ez a gazdaság egésze szempontjából is előrelépés? Fogyasztóként mindannyian örülünk, hogy évek óta nyitva tart a sarki fűszeres, ahol éjszaka is barátságosan kiszolgálják bennünket. Kinek lenne jó, ha minden kereskedő láncokat akarna építeni, s akinek ez nem sikerül, tönkremegy. Nem hiszem, amire Laki kimondatlanul is hajlik, hogy a siker a növekedéssel azonosítható. S ha az volna? Sorolhatjuk azokat a nyolcvanas években vagy kicsit később indult vállalkozókat, akik ma már nagytőkések – Széles Gábortól Palotás Jánoson, a Pharmavitot megalapító Somogyin és a co-nexusos László Andrásón keresztül a Bankár Kft. vagy a Wallis Holding tulajdonosaiig. Lehet, hogy nincsenek sokan, arányuk statisztikailag talán nem is mérhető. A nagy nyilvánosság előtt rendszeresen szereplő személyiségek köre azonban bővíthető a vidék csak szűkebb körben ismert, de regionálisan fontos, továbbá különböző okokból rejtőzködő vállalkozásaival. Biztosan érdemes lenne feltérképezni a kiugrásukat megalapo-

zó, de sokszor gyors bukásukhoz is vezető sajátos tényezőket.

Ezek egyik része – hogy saját mániámat ne hagyjam ki – a privatizációhoz kapcsolódik. A gyors növekedés forrása sokszor az állami vagyonrészek megvásárlása a központi eladóktól vagy felszámolásból, kedvezményes hitellel vagy olcsón vett kárpótlási jeggyel, igazi versenyben vagy a régi, de legalább annyira az új keletű kapcsolatok mozgósításával. S ez nem csak a nagy terjeszkedőkre jellemző. Kisebb cégeket magánvállalkozók is megvettek, hogy a vendéglők, boltok vagy földek eladásain licitálókról ne is szóljunk. Lehet hogy a „túlnyomó többség kimaradt”, de annál érdekesebbek, akik beszálltak.

Végül még két kérdés, amelyekre most aligha lehet válaszolni, de néhány év múlva érdemes lenne visszatérni hozzájuk. Az egyik a gazdasági fellendülés hatása. A könyvben idézett interjúrészetek időhorizontja nagyjából 1994-ig terjed. Addig természetesen a recesszió körülményeivel kellett számolni. Az elmúlt években azonban a növekedés jelei mutatkoznak, s ennek húzóereje az előrejelzések szerint a közeljövőben a belföldi fogyasztás lesz. Mennyire változtatja ez meg a kisvállalkozások tevékenységét, hogyan befolyásolja magatartásmintáikat? S ehhez is kapcsolódva: meddig hat a szocializmus öröksége? Felülírja-e a folyamatos alkalmazkodás, a tanulás a „genetikai kódokat”, vagy éppen a reflexek, a hüvelykujjszabályok, a kapcsolati hálók bizonyulnak erősebbnek, hosszabb távon is sajátossá téve a magyarországi kapitalizmus működését? Ezekről a kérdésekről ugyanolyan jó volna Laki újabb feltételezéseit és állításait olvasni, mint amilyen szívesen olvastam s szívesen ajánlom mindenkinek ezt a könyvet.

Voszka Éva

VONZÁSOK ÉS TASZÍTÁSOK

Paul Hollander: *Anti-Americanism.*

Irrational & Rational

New Brunswick–London, Transaction Publishers, 1995

Már Paul Hollander korábbi – magyarul mindeddig egyetlen kötete, a POLITIKAI ZARÁNDOKOK* olvasásakor feltűnt nekem, hogy a szerző szereti könyvei újabb kiadását olyan új előszóval ellátni, amelyben sorra veszi a kritikusok reagálását a mű korábbi változataira. Az 1991-ben megjelent ANTI-AMERICANISM-hoz 1994-ben hatvannégy oldalas előszót illesztett, amelyben az első kiadás kritikussait főleg azért kárhóztatja, mert – még ha írásaik rokonszenvező hangvételűek is – általában egyoldalúak, a kötetben felvetett kérdésekből csak egy-egy szálát követnek végig. Félek, hogy hasonló elmarasztalás illelheti az itt következőket is. Megítélésem szerint Paul Hollander remek könyvet írt, bár elsősorban a feldolgozott anyagot tartom figyelemre méltónak, és az elemzéssel vannak bizonyos problémáim. Könyvével itt mindenekelőtt mint továbbgondolásra érdemes intellektuális provokációval foglalkozom.

Amerika. Ez a szó megalkotása óta szinte mindig erős érzelmeket keltett, amelyek széles skálán, a rajongástól a gyűlöletig terjedtek. Ez utóbbiakkal foglalkozik Paul Hollander (Hollander Pál) magyar–amerikai szociológus érdekes könyvében; a negatív indulatok fűtötte elképzeléseket nevezzi Amerika-ellenességeknek (anti–Americanism). Miközben tudatosan olyan kifejezést használ, amely a nyugati értelmiség tekintélyes része számára McCarthy primitív kampánya óta igen rosszul hangzik, nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nem minden, az Egyesült Államok politikáját vagy társadalmi rendszerét illető kritikát tekint Amerika-ellenességeknek. Ezt a címkét csupán az olyan elképzelésekre alkalmazza, amelyek szerint az amerikai társadalmi-politikai berendezkedés egészében vagy

legalábbis lényegi vonásait tekintve rossz, romlott, elnyomó, amely áldozatok tömegét hozza létre – magában az Egyesült Államokban is, de még inkább azon kívül.

Azok a mechanizmusok, amelyek révén „Amerika” áldozatokat termel, igen változatosak. Vannak közöttük régi, patinás társadalomelméleti gyökerű fogalmakkal megragadhatóak is, mint a nyílt fegyveres erőszak, imperialista kizsákmányolás, egyenlőtlen cserére kényszerítés, kisebbségek (és a harmadik világ elnyomott tömegeinek) nyílt diszkriminációja, kulturális genocídium és így tovább. Vannak olyan mechanizmusok, amelyek mostanában kerültek a teoretikus-politikai figyelem fókuszába: a nők és a szexuális kisebbségek elnyomása, a racionalista-objektivistá tudományfelfogás felhasználása mint az elnyomás eszköze, a gyermekek bántalmazása a családoknak nevezett elnyomó mikro-szerveződésekben és így tovább. Az eszközök eme gazdag repertoárjának feltárása lehetővé teszi, hogy „Amerika” minden jellegzetességét, minden megtett és minden meg nem tett lépését Amerika (azaz a Nyugat, a kapitalizmus stb.) bűnéül róják fel. A szegénységet. A jólétet, amely ugyanakkor kiüresedéssel jár. A környezetzsennyezést. Az olyan környezetvédelem erőltetését, amely nem teszi lehetővé a fejletlen országok felzárkózását. A kommunizmus hatalomra kerülését. A kommunizmus bukását. A fasizmus terjeszkedésének eltűrését, amiért is végső soron a második világháborúról is ő tehet. A kommunizmus terjeszkedésének el nem tűrését, amiért is végső soron a hidegháborúról is ő tehet. A be nem avatkozást a világ különböző válság-gócaiba. A kellő fellépés elmulasztását a nőknek egyes nem nyugati rezsimek által való elnyomása ellen. A durva beavatkozást egyes nem nyugati rezsimek életébe, jogosulatlan felsőbbrendűséget igényelve „a nők elnyomásának” ürügyén. Azt, hogy a „nőket elnyomó nyugati rezsimek” képének létrehozásával legitimálja a nők alávetését a nyugati társadalmakban.

„Amerika” démonizálásával természetes módon együtt járt a hangsúlyozottan *nem amerikai* társadalmi rendszerek, politikai mozgalmak és intellektuális áramlatok felértékelése. A szocialista táborról írt, sokszor az agyalágyultságig áradozó nyugati beszámolókról – az ebben a kötetben tárgyalt Ameri-

* Paul Hollander: POLITIKAI ZARÁNDOKOK. NYUGATI ÉRTELMSÉGIÉK UTAZÁSAI A SZOVJETUNIÓBA, KÍNÁBA ÉS KUBÁBA, 1928–1978. Fordította: Náday Judit és Lukács Katalin. Cserépfalvi, 1996. Recenzióját I. Holmi, 1997/11.

ka-ellenesség fonákjáról – szól a már említett POLITIKAI ZARÁNDOKOK.

Számos tényezővel magyarázható, miért alkalmas „Amerika” arra, hogy a legkülönbözőbb társadalmi csoportok gyűlöletének célpontja legyen. A legfontosabb egyértelműen az, hogy Amerika a modernizáció, a kapitalizmus, azaz a múlttól megfosztott, jelenben élő, fogyasztáscentrikus, multik által manipulált, atomizált egyénekből álló stb. stb. társadalom jelképévé vált. Fontos szempont még – különösen a külföldi Amerika-ellenesség oldaláról –, hogy az Egyesült Államok mint a legerősebb nagyhatalom, a világ legkülönbözőbb pontjain érezteti befolyását, erőteljes reakciókat váltva ki. Harmadszor pedig, s ennek Hollander szerint elsősorban az ő szemzőgéből nézve hazai, azaz az egyesült államokbeli Amerika-ellenesség szempontjából van jelentősége, hogy az ilyen eszméket termelő szféra intézményesült, hatalmas bázissal rendelkezik az egyetemi és tudományos életben, az egyházakban, a médiában, mondhatni, igazi nagyüzem, amely – mint minden intézmény – saját fenntartásában érdekelt. A gyökerek a hatvanas évekbe nyúlnak vissza, amikor megjelent az ellenkultúra, mely Hollander felfogásában nemcsak a fogyasztómentalitás tagadása, de annak egyfajta kiteljesítése is volt: tagjai már nem csupán azt tekintették magától értetődőnek, hogy anyagi jólétüket biztosítsák számukra, hanem jó közérzetükért, pontosabban annak hiányáért is a társadalmi rendet tették felelőssé. Ezzel kapcsolatban Hollander fontosnak érzi hangsúlyozni, hogy véleménye szerint a klasszikus és éppen divatos társadalomkritikák felületi különbségeinél lényegesebb a strukturális azonosság: valamennyi a társadalmi determinizmus elvén alapul, amely szerint az egyének magánéleti boldog(talan)ságáért a társadalmi rend felelős; ugyanakkor, logikai paradoxon, de ezek a társadalomkritikák rendszerint szélsőségesen individualisták is.

Kevés dolog bosszantja Hollandert jobban, mint az a közhelyes megállapítás, hogy a hatvanas évek „idealizmusa” után a hetvenes-nyolcvanas években reakció következett, egy újabb anyagias, önző, magába forduló értékrend előretörése, amelynek jól látható politikai kivetítései voltak a Reagan-Bush-féle republikánus győzelmek. Szerinte a közvéleményben – különösen értelmiségi

körökben – ebben a korszakban is mind nagyobb teret nyertek azok az elképzelések, amelyek szerint az Egyesült Államok társadalma a legelnyomóbb rezsimek egyike, amely a világban előforduló legtöbb gonoszért közvetve vagy közvetlenül felelőssé tehető, a kisgyermekes molesztálásától a szegénységen és környezetszennyezésen át az AIDS-ig. Az ellenkultúra – bár állandóan panaszkodik marginalizáltságára – a legnagyobb hatalmak egyikévé vált, a közvélekedés és politikai-gazdasági döntések egyik legfontosabb befolyásolójává. Az elnyomottságra való panaszkodás igazi marxi értelemben vett „hamis tudatnak” is tekinthető: torz jellege szükségszerűen társadalmi beágyazottságából fakad, szükséges eszköz hordozói hatalmi helyzetének fenntartásában, legitimálásában és kiterjesztésében. Ezen hamis tudat egyik következménye egy sajátos konkurenciaharc, amelyben a legkülönbözőbb társadalmi csoportok (önjelölt képviselői) az *áldozat státusáért* küzdenek. Ez a státus ugyanis komoly nyereséggel kecsegtet, sőt az Egyesült Államokban egyre inkább a társadalmi identitás nélkülözhetetlen elemévé válik. Az egymást többszörösen átfedő áldozatkategóriák (afro-amerikaiak, latin-amerikaiak, bevándorlók, nők, homoszexuálisok stb.) becslések szerint már az amerikai lakosság nyolcvan százalékát átfogják. Hollander nem minden kajánság nélkül mutat rá arra, hogy a tendencia egy olyan társadalom felé mutat, ahol *mindenki* áldozat, tehát teljes jogú állampolgár. Igen biztató például a child abuse, a gyerekek bántalmazása felé fordulás legeslegújabb divatja, hisz ennek elvileg a fehér hetero férfiak, a fő elnyomók is áldozatul eshetnek (bár a gyakorlatban természetesen itt is inkább ők az elkövetők).

Az ellenkultúra új kánonja, a multikulturalizmus, a political correctness, a relativizmus a közvéleményt erőteljesen befolyásoló tendenciája, az emögött álló intézményes struktúrák és az amerikai értelmiség konformizmusa sokkal inkább tehető felelőssé a kortárs Amerika-ellenességért, mint Amerika tényleges hibái – ez Hollander könyvének legfontosabb tétele. S nem is ezt a tételt próbálom kritizálni, csupán néhány megjegyzést tennék.

Először is, Hollander észreveszi, de talán nem hangsúlyozza eléggé, hogy az általa Amerika-ellenességnek nevezett irányzatok

gyökerei mélyebbre nyúlnak vissza, mint az 1960-as évek. Erre az időszakra inkább csak a tömegesség válás jellemző. Egyet lehet érteni a szerző ama megjegyzésével is, hogy a mai amerikai értelmiség jelentős részét fogva tartó heveny Amerika-utálat gyökerei részben ugyanoda nyúlnak vissza, mint a korábbi (?) önteltségé: a hithez, amely Amerikát kivételesnek, egyetemes jelentőségűnek gondolta. A jól ismert csapások a Kennedy-gyilkosságtól Vietnamba át a japán kocsi térhódításáig megingatták, a hatvanas évek eleje óta kezdték ezt a hitet, s a frusztrált csalódás elősegítette ennek ellentétébe fordulását, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan ez egy másik, kivételességhittel megvert nagy nemzettel, az oroszral néhány nemzedékkel korábban előfordult.

Másrészt – s itt az előzőeknél erősebb fenntartásaimnak kell hangot adnom – nehézségeim vannak a külföldi és az amerikai Amerika-ellenesség kapcsolatának Hollander-féle ábrázolását illetően. A szerző elsősorban a hazai Amerika-ellenességgel foglalkozik, a tíz fejezetből mindössze három tárgyat képezik külföldi változatok (a harmadik világ, Nyugat-Európa, Mexikó és Kanada). Ezt a kiegyensúlyozatlanságot részben azzal magyarázza, hogy a külföldi Amerika-ellenességet könnyebb megérteni, főleg a harmadik világbelit, hisz ide tényleg brutális erővel tört be a modernizáció, amelyet gyakran igen könnyű volt azonosítani „Amerikával”; másrészt azzal, hogy megítélése szerint a belföldi anti-amerikanizmus kulcsszerepet játszik eme gondolat világméretű elterjedésében is. Elismerésre méltó, hogy Hollander korrekt akar lenni a külföldi anti-amerikanizmussal, de nem hiszem, hogy az mindig reaktív, mindig csupán válasz a brutálisan betörő Amerika/modernizációra. Az Amerika-ellenesség sok helyen, sok esetben inkább az idegengyűlölet legitim formája, a társadalmi problémákért vállalt felelősség áthárításának eszköze az „idegenekre” – itt érdemes emlékeztetni Hollander találó analógiáira, amikor az Amerika-ellenességet az antiszemitizmushoz vagy a szexizmushoz hasonlítja. Számára ezek az analógiák a kognitív sémák hasonlósága miatt érdekesebbek: ahogy, közismert módon, a zsidóellenes vagy a nőgyűlölő vélekedések inkább szólnak az antiszemitákról vagy a szexistákról, Hollander szerint ez a helyzet az

anti-amerikanizmussal is. Morális értelemben viszont ezek az analógiák nem használhatók, sőt ezeket a párhuzamokat alkalmazva, a külföldi Amerika-ellenességet még súlyosabban kell megítélni, mint a belföldit. S azt is kiemelném: a külföldi Amerika-ellenesség kapcsán nem csupán sértett érzelmekről és kulturális sokkról van szó, hanem racionális stratégiákról is. Az ún. harmadik világ számos országának elítélte legalább az 1956-os szuezi válság tanulságai nyomán rájöhettek arra, hogy a nyugati országokat – hangsúlyosan ideértve Amerikát is – lehet és érdemes nyomás alá helyezni, a kialakult helyi válságot a világ közvéleménye előtt felelőssé tenni, mert ez kedvező változásokat eredményezhet az illető országok politikájában; ugyanakkor például a Szovjetuniót nem volt érdemes bármiért is hibáztatni, mert a szovjet vezetők az ilyesmire igen kedvezőtlenül szoktak volt reagálni. A belföldi Amerika-ellenesség nem mindig eszméket adott a külföldi változatoknak, hanem kijátszható kártyákat egy külpolitikai játszmában.

Másrészt arra is találhatunk bőven példát, amikor az Amerika-ellenesség amerikai importból származik, s mint ilyen, paradox módon, az Amerika által dominált nyugati világhoz való szorosabb kapcsolódás jele és eszköze. Az Amerika-ellenesség egy nem nyugati ország vagy mozgalom számára sokszor a legjobb út, hogy jó amerikai sajtója legyen, s ily módon hatást gyakorolhasson az amerikai döntéshozókra is. Komoly tétje van, hogyan lehet CNN-kompatibilisen megfogalmazni pl. valamilyen helyi konfliktust: „törzsi vilongásként”, amelyben „az ősi gyűlölködés tör a felszínre”, vagy „etnikai feszültségként”, amelyet ráadásul „a gyarmatosítás máig élő hatásai” vagy „a hidegháború öröksége” (értsd: az USA 1990 előtti külpolitikája) is szítanak. A nyugati – beleértve az amerikai – jóindulatot is olyan értelmezések biztosíthatják, amelyekbe szinte be van építve az Amerika-ellenesség, nyugati, főleg amerikai technológia által gyártva, helyi munkaerő által összeszerelve.

A külföldi Amerika-ellenességgel kapcsolatban még inkább érdemes hangsúlyozni a gyökereket, mint a belföldi esetében, hiszen ezek legalább a múlt század közepéig nyúlnak vissza. Volt és van egy konzervatív-jobboldali Amerika-ellenesség is, amely nem az amerikai

ellenkultúrához fordul inspirációért; éppen ellenkezőleg, ezt is a megvetett „Amerika” részének tekintik – ez a fontos különbségtétel Hollander könyvében mintha elmosódna.

Harmadszor és utolsó gondolatképpen ismét visszakanyarodnék Hollander Pál anti-amerikanizmus-definíciójához. A paradoxon, amelyre itt vetül némi fény, abban áll, hogy ha Amerikában tényleg annyira elterjedt ez az Amerika-ellenes multikulturalizmus, mint ahogy Hollander állítja, akkor vajon ki az Amerika-ellenes: aki ezt a kultúrát alkalmazza vagy aki támadja? Nem csak logikai szőrszálhasogatásról van szó: az Egyesült Államokban van egy markáns szélsőjobb is, amely erősen kritikus a jelenlegi amerikai állapotokkal szemben, de ennek a kritikának semmi köze az ellenkultúrához. Ellenkezőleg: ez a jobboldali fundamentalizmus maga is gyűlöli az ellenkultúrát, s magát az „igazi Amerika” védelmezőjének tartja. S mint a Hollander könyve megírása óta elkövetett 1995-ös oklahomai merénylet is mutatta, bizonyos mértékben ez a jobboldal az egyik legveszélyesebb Amerika-ellenes irányzat. Úgy tűnik, mind az intellektuális ütőerőnek, mind a realitások figyelembevételének, mind pedig a közveszélyességnek a dimenziói keresztbe metszik az Amerika-ellenesség/Amerika-pártiság dimenzióját.

Dupcsik Csaba

KÉNYES EGYENSÚLY

Bartók: Zongoraversenyek
Schiff András, *Budapesti Fesztiválzenekar*
Vezényel Fischer Iván
Teldec 1996

Beethoven: Zongoraversenyek,
f-moll zongoraszonáta op. 57 (Appassionata)
Schiff András, *Staatskapelle Dresden*
Vezényel Bernard Haitink
Teldec 1997

A zeneirodalom négy nagy B betűs alkotója: Bach, Beethoven, Brahms, Bartók nem csak a családnév azonos kezdete okán szerepel gyakran egy lapon. A négy zeneszerző közös

tulajdonsága, hogy kompozícióik a szokottnál intenzívebben sűrítik magukba a kihívás mozzanatát: az átlagosnál erőteljesebben készítetik állásfoglalásra a mindenkori muzsikust. Hasonló nagyságrendű, azonos kort képviselő ellenpéldákat hívja segítségül: Händel, Schubert, Liszt, Stravinsky megszólaltatása esetében ritkán vetődik fel oly élesen a *hogyan* kérdése, mint a négy nagy B betűs műveinek előadásakor. Schiff András az elmúlt esztendőkből lemezre játszotta Beethoven és Bartók zongoraversenyeit. Mindkét felvétel gyűjteményes, mindkettőt okkal tekinthetjük állásfoglalásnak – indokolt tehát, hogy egyazon írás keretei között essék szó róluk.

Egy emlékezetes budapesti hangversenysorozat estjein, 1995 tavaszán (április 14., 21., 28.) Schiff a Zeneakadémia nagytermében a Fesztiválzenekar kíséretével eljátszotta a három Bartók-versenyművet – történetesen (s aligha véletlenül) két másik B betűs műveinek hangzó közegében: Bach-concerto után, Beethoven-szimfónia előtt. A sorozat és a lemez-készítés között a CD kísérőfüzetének tanúsága szerint egy év telt el: a stúdiófelvételek 1996 áprilisában zajlottak a Budapesti Olasz Intézetben. A zenekritika alighanem a műbírálat minden más fajtájánál inkább a *gondolta a fene* típusú helyzetek veszélyének kiszolgáltatottja: szótlán művészeti ágat elemez, könnyű tehát tévednie. Schiff Bartók-lemezének hallgatása közben a recenzens első észrevétele nem meglepő: a három felvétel hasonló benyomást kelt, mint amilyent annak idején a három koncert, egy esztendő tehát, úgy látszik, nem változtatott a szólista Bartók-versenyművekről alkotott elképzelésén. A második észrevétel viszont a ritka elégedettség: a zongoraművésznek a kísérőfüzetben olvasható gondolatai (BARTÓK IN PERFORMANCE) épp azt erősítik meg *szavakkal* is, amit jelen sorok írója annak idején hangversenykritikusként papírra vetett (*Muzsika*, 1995. június). Magamat idézni nem szeretném, ezért csupán összefoglalóan elevenítem fel: a koncertekről beszámolva azt írtam, Schiff mintha „beemelné” Bartókot a zenetörténet tágabb összefüggérendszerébe, játékában a szokottnál csekélyebb szerepet juttatva a bartóki zongorazene sokat emlegetett perkusszív jellegzetességeinek, s inkább hangsúlyozva mindazt, ami e műveket egyetemessé teszi. Nos, a kísérőfü-

zetbeli Schiff-írás központi megnyilvánulása éppen az ütőhangszeres játék mód jelentőségét túlértékeléssel folytatott vita. Hasonló fontosságú a záró bekezdés is, mely leszögezi: noha Bartók zenéje aligha lehetne magyarább, mégsem kell magyarnak lenni ahhoz, hogy valaki jól játssza.

Ne gondolja persze senki, hogy a három versenymű előadását hallgatva látványos eltérések fedez majd fel a művek előadói kánonjához képest. A kompaktlemez korában már gyakorlatilag nincsenek eltérő interpretációs iskolák, s igen szűk egy-egy megszólaltatás mozgásteré. Mindenesetre Schiff e szűk térben megteszi a maga lépéseit. Mint sejthető, az elmozdulás szempontjából az 1. ZONGORAVERSENY a kulcsdarab: a zongoraművész természetesen ennek alapkarakterét közelíti az öt évvel később befejezett ikerműhöz, a 2.-hoz – és nem fordítva. A saroktétel gesztusainak vadságából és nyerseségéből ez az értelmezés sokat elvesz, soha nem barbár – inkább az energia feszítőerejét és a ritmus változatosságát hangsúlyozza. Az Andantéban a zongora megszólalásmódja korántsem oly száraz-kopogós, mint más felvételeken. (E ponton vetem közbe, miért nem hasonlítom össze Schiff lemezét egyéb Bartók-zongoraverseny-kiadványokkal. Párhuzamokat vonni főként saját kor-, sőt nemzedéktársaival volna gyümölcsöző, itt azonban a művelet könnyen fonákjára fordulhat, egyformán értékes művészi hitvallások egymás ellen való – akaratlan – kijátszásává válva.) Karmester és zenekar is követi útján Schiffet: ahol lehetőség nyílik színek lágyítására és élek tompítására, ott ez megtörténik.

A 2. ZONGORAVERSENY szélső tétéleiben a játékoság veszi át a főszerepet s válik alapszesztussá: ritmikai, metrikai, dallami értelemben egyaránt. Állandósul a scherzando hang; a folytonos ütemváltások például a kergetőzés karakterét kapják. Az Adagio–Presto–Adagio középtétel arra ad alkalmat Schiffnek, hogy előadásmódjával e zenét bekapcsolja egy nagy hagyomány: a vallomásos, magányosan recitáló, mélységekbe alászálló versenymű-középtételek Bachig–Beethovenig visszanyúló tradíciója körébe. (Az a néhány újszerű rubato, az a néhány nem konvencionálisan értelmezett hanghosszúság, mely e tételben a zongoraszólo első belépésekor hallható, jó példa lehet mindarra, ami

e bekezdés élén a szűk mozgástérről és az ebben megtett lépésekről szól.) A zongora repetált oktávjai itt sem kalapálnak, inkább az égre felkiáltó, sertartásos panasz gesztusát sűrítik magukba.

Schiff számára természetesen a 3. ZONGORAVERSENY szolgált legkevesebb okot az interpretációs kánonnal folytatandó vitához. Itt a klasszikus kiegyenlítetttség kap különlegesen fontos szerepet, s még erőteljesebben érvényesülhet az, ami a két másik versenymű felvételét is jellemezte: az aprólékosan ki-munkált, minden részletében pontos és gondos – a saroktételekben szinte mozarti tisztaságú – zongorajáték. Talán a fináléről jegyezhetjük fel, hogy Schiff megfogalmazásában árnyalatnyit kevésbé hat a népi körtánc jelleg, s a zenét a szokottnál intenzívebben járja át a barokkosan tiszta rajzolatú ritmus, a kristályos hangzás és a kontrasztos ábrázolásmód igénye. A klasszikus hagyományba kapcsolódás legmegfelelőbb területe persze az Adagio religioso, melyben Schiff nyomatékosan érvényesíti a tétel kettős – részben Beethovent, részben Bachot megidéző – hivatkozását. (A Bartók-lemez hallgatója a CD-t a magyar zenekultúra nemzetközi nyilvánosság előtti, ritka módon gazdag megjelenéseként értékelheti: magyar alkotó kompozícióit magyar zongoraművész játssza magyar zenekar és karmester kíséretével; a műveket bemutató tanulmányt a nemzetközi Bartók-kutatás vezéregyénisége, Somfai László írta, s a címek utáni sorszámot megelőző Sz. is magyar teljesítményre, Szöllösy András Bartók-műjegyzékére utal.)

Mint látható, a Bartók-versenyművek előadása kényes egyensúlyt teremt – elfogadott és újszerű mozzanatok finom arányával. Ugyanennek az egyensúlynak önmaga érvényességéért talán kevésbé meggyőzően érvelő – s ezért elsősorban a kritikusai véleményalkotás tárgyaként *kényes* – példájával találkozhatunk az öt Beethoven-zongoraverseny lemezeit hallgatva. Nyomasztó már önmagában e művek pusztá hangfelvétel-történeti jelenléte is: az utóbbi évszázad szinte minden nagy zongoraművésze megörökítette a sorozatot. Önkéntelenül fogalmazódik meg a kérdés: mi indokol egy újabb felvételt, kiváltképp olyan időszakban, melyben a hanglemezpiac újdonsága a Beethoven-repertoár területén előbb a versenyművek, majd a szo-

náták *fortepianón* történő birtokbavétele? Schiff András számára a historikus út nem járható. A Beethoven-lemez kísérőfüzetében sommásan nyilatkozik: „*ostobaságnak tartom Beethoven fortepianón játszani. Ő soha nem volt elégedett ezekkel a hangszerekkel. Beethoven a jövő számára komponált. Zenéje kozmikus és metafizikus, nem kapcsolódik meghatározott hangszerhez*”. De nemcsak a hangszerválasztás terén utasítja el a régizenei közelítést, hanem – közvetve – a historizmus tanulságainak modern hangszeren történő kamatoztatása értelmében is, egyformán hangsúlyozva a kis dallamsejtekből való építkezés és a széles ívű legatojáték fontosságát.

A két első versenymű előadása zavarba ejt. Olyan, mint a mesebeli okos lány: mindent el lehet róla mondani, de mindennek az ellenkezőjét is. Ha a zongoraművész tesz valamit a mérleg egyik serpenyőjébe, biztosra vehetjük, hogy hamarosan ott lesz az ellensúly a másikban. A produkció tökéletesre csiszolása, a kiegyenlítő törekvés állandó jelenléte egyfelől meghozza a nemzetközi pódium ünnepektől elvárt magasrendű eredményt, másfelől veszélyeket rejt magában. Elismerésre méltó a C-DÚR ZONGORAVERSENY-ben hallható pergő, akcentusgazdag játék és erőteljes ritmizálás; vonzó a B-DÚR ZONGORAVERSENY saroktételének karcsú hangja és kecses-könnyed dallamformálása; kétségtelen, hogy a két előadás finoman érzékelteti a két mű stíláriis érettsége közti különbséget, a ténylegesen korábbi, de magasabb opus-számot viselő darabot hamvasabban klasszikusnak s az eredeti időrendben második helyen állót merészebbnek mutatva. Valami mégis hiányzik: az erős gesztusokkal élő, megszólító, egyes szám első személyű előadásmód. Ez utóbbi tette Schiff elmúlt évtizedbeli budapesti fellépéseit jelentős eseményekké, s bár lemez és hangverseny nem azonos műfaj, a CD-k hallgatója is okkal várja a szinte védjeggyé vált markáns megnyilatkozásokat. Belsőleges és megindító a két lassú középtétel, az a mértéktartás azonban, mellyel Schiff ezekben a rubatót alkalmazza, a zongoraszólam beszédességéből vesz el.

Az előadói magatartás ott módosul, ahol Beethovenél a dimenzióváltás bekövetkezik: a C-MOLL ZONGORAVERSENY megformálása már tartalmazza azt a jó értelemben vett szubjektivitást, amely a kísérőfüzetben közölt

elemzés (William Kinderman) sugallatának megfelelően, valóban hangokba foglalt *dráma*ként ábrázolja a Beethoven-zongoraversenyeket. Úgy is fogalmazhatnánk, a három nagy zongoraverseny és a harmadik CD végén megszólaló APPASSIONATA SZONÁTA tolmácsolása a játékmód expresszivitásának fokozatos kiteljesedését tárja a hallgató elé. Fontosnak érzem a C-MOLL ZONGORAVERSENY nyitótételében a gesztusok súlyát és erejét, a rondó jelentéstartalmának gazdagságához pedig nagyban hozzájárul a témabemutató szesz, hangsúlygazdag *induló* karaktere. Örömteli élmény a G-DÚR ZONGORAVERSENY nyitótételének – ennek a valóban lírai indíttatású zenének – második felében igazi marcatókat, belülről fakadó indulattal megütött akkordokat hallani. Nem tetszik az Andante con moto középtétel zenekari recitativójának túlságosan is szesz-rigorózus megfogalmazása (s túl gyors tempója), kritikusként mégis helyeslem és üdvözlöm, mert elfordulás a „konzolidált Beethovenről”, karakterisztikus döntés, s értelmezhető a kegyetlen törvény és a magányos, orpheuszi panasz párbeszédének sarkított ábrázolásaként. Az ESZ-DÚR ZONGORAVERSENY felvételén persze, a mű empire pompájához méltón, tovább táru a horizont, szélesednek a mozdulatok, intenzívebbé válik a karakterekbe való behatolás: a szólista ismét egy lépéssel közelebb lép műhöz és hallgatóhoz. (Az öt versenymű előadásának jellemzésekor nem szántam külön bekezdést Bernard Haitink és a Staatskapelle Dresden teljesítményének: mint sejthető, azért nem, mert karmester és zenekar – felfogás és kifejezőeszközök tekintetében egyaránt – tökéletesen azonosul Schiff ideáljával.) Ki tudja azonban, valóban szerencsés ötlet volt-e a harmadik CD fennmaradó idejét az F-MOLL ZONGORASZONÁTA (op. 57) felvételével kitölteni. Schiff, igaz, magát a féktelenek táborától távol tartva s a fegyelem igényét itt sem adva fel, ám mégis a műhöz illő szenvedéllyel fordul az APPASSIONATA saroktétéli felé. Innen visszanezve, ezt az előadást tekintve a művészi azonosulás elfogadható mércéjének, a hallgató némi rezignáltsággal állapítja meg: az öt zongoraverseny magasrendű, csiszolt, részletgazdag felvételéből egyvalami bizonyosan nem derült ki: az, hogy Beethoven a zenetörténet *legindulatosabb* alkotója.

Csengery Kristóf